

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XXI (2) 2012

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

*Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto*

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

*Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija*

Nicole Nau

*Univrsytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacas Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

*University of Maryland,
Baltimore County*

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Lidija Leikuma (latviešu valoda), William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Lidija Leikuma (Latvian), William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2013

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Anna FRĪDENBERGA

Motivācijas attieksmes sufiksālajiem atvasinājumiem ar *-ība*
Georga Manceļa darbos 5

Genovaitē KAČIUŠKIENĒ, Irena KRUOPIENĒ

Tarminis tapatumas lietuvīų studentų akimis 17

Igors KOŠKINS

Aizguvumi 19. gs. 2. puses Rīgas krievu valodā un citvalodu
reģionālās leksikogrāfijas avotu problēma 27

Renāte MISEVIČA-TRILLIČA

Lauku dzīves atainojums Antana Juškas
latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcā 43

Ērika SAUSVERDE

Words Connected with the Sea and the Possible Substratum
in the Baltic Sea Region – a New Approach? 63

Anželika SMETONIENĒ

Kai kurių XVI–XVII a. LDK tekstų skolinų
veiksmazodžių šaltinių patikslinimas 79

Hronika – Chronicle

Baltu valodu popularizēšana Japānā (*Kaiširo Kanno*) 99

Erster Nachtrag zur Gesamtbibliographie von Prof. Rainer Eckert . . 100

Recenzijas – Reviews

Andrejs Veisbergs. *Borrowed Phraseology in Latvian*

(*17th–21st Century*). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012.
(*Rainer Eckert*) 102

Izdošanas principi – Publication Policy 106

MOTIVĀCIJAS ATTIEKSMES SUFIKSĀLAJIEM ATVASINĀJUMIEM AR *-ĪBA* GEORGA MANČEĻA DARBOS

Anna FRĪDENBERGA
Latvijas Universitātes
Baltu valodniecības katedra

1. Ievads

Motivācija ir vārddarināšanas analīzes kategorija, kas ir svarīgs izejas punkts gan deskriptīvi, gan vēsturiski orientētiem pētījumiem. Semantis-kās un struktūras attieksmes starp atvasināto vārdu un pamatvārdu nosaka, pretstatot motivēto vārdu un motivētājevārdu. Produktīviem vārddarināšanas modeļiem raksturīga tipizēta motivācija, kad formālas un semantiskas attiek-smes starp derivatīvi saistītiem vārdiem regulāri atkārtojas (Balčiņa 1976: 108).

Produktīvs vārddarināšanas modelis baltu valodās ir abstraktu substantīvu darināšana ar *-ība* (sal. lie. *-yba*, *-ybē*), piemēram, la. *draudzība*, lie. *draugybā*; la. *gudrība*, lie. *gudryba*. Abstraktie darinājumi ar *-yba* sastopami lietuviešu senajos rakstos, bet mūsdienu lietuviešu valodā atvasinājumi ar *-yba* ir produktīvs darbību nosaukumu vārddarināšanas tips (Ambrasas 1993: 76). Daudz plašāk nekā *-yba* lietuviešu valodā lieto otro izskaņu *-ybē* (Skardžius 1996: 92), kas ir cēlusies no senākās *-yba*. Visbiežāk ar *-ybē* darināti īpašību nosaukumi no īpašības vārdiem un lietvārdiem, piemēram, *laimybē* 'laime', *šventybē* 'svētums', *dievybē* 'dievība'. Abstraktie nomeni jeb īpašību nosaukumi (*nomina qualitatis*), pie kuriem pieder minētie denominālie atvasinājumi, ir kopīga vārddarināšanas kategorija baltu valodām. Senajos rakstos lielākā daļa īpašību nosaukumu ir darināti ar *-ība*, to ir daudz vairāk, nekā, piemēram, darinājumu ar *-ums*. Latviešu valodā saglabājusies senākā izskaņas **-ībā* forma (Endzelīns 1951: 392). Par baltu piedēkļa **-ībā* cilmi ir daudz neskaidrību, tas visciešāk saistīts ar slāvu *-bba*, ar kuru arī darināti īpašību nosaukumi, tomēr šo piedēkļu attīstība atšķiras (Ambrasas 1993: 77). Citās radniecīgās valodās piedēklis **-bho-/-bhā* parasti ir nevis abstrakts, bet krāsu un dzīvnieku nosaukumos. Baltu **-ībā* atvasinājumu tiešais sakars ar tiem nav skaidrs. Baltu valodās ar piedēkli **-ībā* sākotnēji tika darināti īpašību nosaukumi un tikai vēlāk darbību nosaukumi. Domājams, ka īpašību nosaukumi ar piedēkli **-ībā* kā atsevišķs vārddarināšanas tips raksturīgs tieši baltu valodām (Ambrasas 2000: 16–17).

Rakstā aplūkoti sufiksālie atvasinājumi ar izskaņu *-ība*, kas ņemti no visiem Georga Mančēļa darbiem. Tie ir Seno tekstu korpusā iekļautie darbi – papildināta luterāņu rokasgrāmata *Lettisch Vade mecum* (1631), katehisms *Der kleine Catechismus* (1631), dziesmu grāmata *Lettische geistliche Lieder vnd Psalmen* (1631), Zīraka gudrības grāmata *Das Haus=, Zucht= und Lehrbuch Jesu Syrach* (1631); Zālamana pamācības *Die Sprüche Salomonis* (1637) un sprediķu grāmatas

trīs daļas *Lang=gewünschte Lettische Postill I* (1654), *Lang=gewünschte Lettische Postill II* (1654) un *Lettische Lang=gewünschte Postill III* (1654), kā arī vārdnīca *Lettus* (1638), tās otrā daļa *Phraseologia Lettica* (1638) un 10 sarunas (1638).

Atvasinājumi ar izskaņu *-ība* G. Manceļa darbos plaši sastopami, tā ir otra biežāk sastopamā izskaņa pēc *-šana* (Zemzare 1961: 25). G. Manceļa darbos ir apmēram 150 dažādi atvasinājumi ar *-ība*, kā arī apmēram 10 atvasināti salikteņi ar šo izskaņu. Vēl ir apmēram 40 ar biedruzīmi rakstīti vārdu savienojumi, kuras varētu aplūkot gan pie salikteņiem, gan pie vārdkopām, bet jebkurā gadījumā viens no komponentiem ir atvasinājums ar *-ība*. Darinājumiem ar *-ība* G. Manceļa tekstos ir ļoti liels vārdlietojumu skaits – 5648 (salīdzinoši, piemēram, darinājumiem ar piedēkli *-um-*, kam atvasinājumu skaits ir ap 120, vārdlietojums ir daudz mazāks – 1260). Ar *-ība* darināti daudzi abstrakti jēdzieni, kas saistāms arī ar reliģisko tekstu specifiku. Vārdu darināšanā par pamatu izmantoti galvenokārt substantīvi, adjektīvi un verbi.

2. Denominālie atvasinājumi

Visbiežāk G. Manceļa tekstos sastopami abstrakti substantīvi ar *-ība*, kas ir denomināli darinājumi – 70% no visiem atvasinājumiem. Literatūrā tos parasti nedala sīkāk substantīvu un adjektīvu darinājumos, bet apskata kopā pie abstraktiem denomināliem darinājumiem. Turklāt dažos gadījumos ir diezgan grūti apgalvot, no kuras vārdšķiras tieši vārds darināts. Šiem atvasinājumiem ar *-ība* ir vispārināts raksturs, kas izpaužas, piemēram, kā kolektivitātes vai ilguma aspekts (Kasparsons 1936: 32).

2.1. Atvasinājumi no adjektīviem

Visbiežāk motivētājvārds ir adjektīvs – no adjektīviem atvasināti 60% denominālo darinājumu. Darinot lietvārdu, tiek abstrahēta ar īpašības vārdu izteiktā pazīme. Šie atvasinājumi apzīmē substantīva veidā daudz maz pastāvīgas un aktīvas dzīvu radījumu īpašības (Endzelīns 1951: 392). Piemēram, Manceļa tekstos sastopami vārdi – *dzīvība : dzīvs, gudrība : gudrs; lepnība : lepns, liksmība : liksmis, taisnība : taisns, tiesība : tiess, tīrība : tīrs*. Vairums šo atvasinājumu ir seni, atvasināti no bezpiedēkļa kādības īpašības vārdiem, piemēram:

Kad tha Koninya Waix mieliex gir / taß gir Dfiewiba / vnd winya schälafitba gir ka Wackara leetus (Sal 51₂₀₋₂₂).

Ja / tawa Širrds no leelas Liexmibas tōw Leelā Lehkšchanā lātz / kad tu ee=ghadajeeß / kahdu Blehdibu tu darrijs (LP3 128₇₋₈).

Teems nhe warr ta Šappraßfchana buht / to Raxtu mahziet / nedz to Teeßšu vnd Taißnibu iß=fthäftiet (Syr 589₉₋₁₁).

No adjektīva darināti arī vārdi *trijādība : trijāds* un *vienādība : vienāds*. Piemēram, *...eeekšchan kattras Weenaidibas trieß Perfoņi gir / Tāhws / Dāhls / und šwāhtz Gharrs* / (LP2 253₉₋₁₁).

2.2. Atvasinājumi no substantīviem

G. Manceļa tekstos samērā daudzu darinājumu, galvenokārt abstraktu jēdzienu, pamatā ir substantīvs, kas apzīmē no konkrētā priekšmeta abstrahētu tam raksturīgu pazīmi vai īpašību, piemēram, *bērnība* : *bērns*, *draudzība* : *draugs*, *godība* : *gods*, *mantība* : *manta*, *mūžība* : *mūžs*, *valstība* : *valsts*. Tomēr to ir mazāk (ap 40% denominālo atvasinājumu) nekā no adjektīviem.

Protams, te nav runa par precīzu motivētālvārda formu, no kuras vārds darināts, jo, kā zināms, rakstu valodas pirmsākumos sastopamas lietvārdu dzimtes un celma formu svārstības (Smiltnece 2002: 10). Piemēram, Manceļa tekstos ir *briesme*, *valste*, u. c.

Salīdzinājumam var minēt arī lietuviešu senajos rakstos sastopamos atvasinājumus, kuru motivētālvārds ir substantīvs, piemēram, lie. *draugybā* 'draudzība' : *draūgas*; *vergybā* 'verdzība' : *vėrgas*; *amžybė* 'mūžība' : *amžius*; *sargybė* 'sardze, modrība' : *sargas* (Ambrazas 2000: 14–15).

Neparasts darinājums ir vārds *sveikatība*, kas senajos rakstos sastopams tikai vienā vietā Zīraka gudrības grāmatā, šādā tekstā: *Sweikatiba un Weřseliba / gir labbaka nhe ka Sāltz* (Syr 572₈). Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā pie vārda *sveikatība* ir atsauce tikai uz šo vietu Manceļa tekstā, kā arī salīdzinājums ar lie. *sveikatā* 'veselība' (ME III 1146). J. Endzelīns raksta, ka gan liešu, gan arī latviešu valodā ar *-ata* senāk ir darināti substantīvi kādas īpašības apzīmēšanai, tā, piemēram, vēl tagad esot *jaunata* 'jaunība'. Viņš uzskata, ka šī vecā abstraktā nozīme vēl paglābusies tādos pārveidojumos kā *sveikatība* 'veselība' (atsauce arī ir tikai uz šo vietu Zīraka gudrības grāmatā) (Endzelīns 1951: 385).

Ļoti bieži substantīvs ar *-ība* ir blakus adjektīvam ar *-īgs*, piemēram, *dusmība*, *dusmīgs*; *gaisība*, *gaisīgs*; *lēnība*, *lēnīgs*; *priecība*, *priecīgs*; *spēcība*, *spēcīgs*. Šiem atvasinājumiem ir ļoti tuvas leksiskās nozīmes (MLLVG 122). Var pieņemt, ka gan adjektīvam, gan substantīvam pamatā ir kopīga nomināla bāze (Bammesberger 1973: 128).

Tekstos bieži sastopami īpašību nosaukumi, darinājumi ar prefiksu *bez-* un izskaņā *-ība* blakus personu nosaukumiem ar *-is*, piemēram, *bezkaunība*, *bezkaunis*; *bezprātība*, *bezprātis*; *bezdievība*, *bezdievis*. Tas nenozīmē, ka darinājums radies tieši no šī vārda, šo darinājumu rašanās mehānisms nav skaidri nosakāms. Tomēr, piemēram, *bezdievis* ir sastopams jau agrākajos tekstos, bet tādi vārdi kā *bezkaunis*, *bez=prātis* ir arī Mancelim. Raksturīgi ir tas, ka šādiem darinājumiem paralēli sastopams arī attiecīgais adjektīvs ar *-īgs*: *bezdievīgs*, *bez=prātīgs*. Piemēram, ... *no teem Beřdeewigheem nhe mahzaiř Beřdeewibu* / (LP1 106₂₈). Līdzīgi arī darinājumi ar prefiksu *pār-*: *pārgalvība* un *pārgalvīgs*.

Jāpiezīmē, ka šajos darinājumos nav konsekvences biedruzīmes lietojumā. Piemēram, *Beřpratība*; *beř=prahtība* (Lettus 15; 201). Arī *Wiř=Spehzība* (LP2 90₂₂), *Schāhl=Širrdibā* (LP1 362₁₀), bet *Lehnprahtību* (LVM 129₃). Spreidīķu grāmatā Mancelis arī priedēkļus nereti atdala ar biedruzīmi. Tāpēc pēc tā grūti spriest par to, cik ciešs ir saistījums, piemēram, starp priedēkli un

patmatvārdu. Tādus darinājumus kā *bezpēcība* mēdz klasificēt arī kā prefiksāli sufiksālos (*bezpēcība* – no *spēks*).

Tādi darinājumi, kuriem ir divi sufiksi, piemēram, *nebēdniecība* no *nebēdnieks*, G. Manceļa tekstos ir sastopami reti, atšķirībā no citiem rakstu posmiem. Šāds modelis ir iecienīts 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā, piemēram, darinājumi *prātniecība*, *rūpniecība*, *valodniecība* u. c. (Milenbahs 1909: 51).

3. Deverbālie atvasinājumi

G. Manceļa darbos sastopami arī deverbāli darinājumi, kā *derība*, *ganība(s)*, *kristība(s)*, *laulība*, *mācība(s)*, *radība*. To ir apmēram 40. Tie lielākoties lietoti vienskaitlī, bet dažreiz arī daudzskaitlī. Deverbālie darinājumi galvenokārt ir darbību nosaukumi, kas ietilpst *nomina actionis* vārddarināšanas kategorijā. Domājams, ka savulaik īpašību nosaukumi (*nomina qualitatis*) un darbību nosaukumi (*nomina actionis*) veidoja kopīgu abstraktu vārdu vārddarināšanas kategoriju. Tāpēc liela daļa seno vārddarināšanas afiksu ir kopīgi gan darbību, gan īpašību nosaukumiem (Ambrasas 2000: 199). Daudziem deverbālajiem atvasinājumiem ir svinīguma, ceremonijas raksturs. Procesuālā kopuma nozīme, arī aktīva pazīme, stāvoklis (Балтыня 1979: 21). Abstraktu deverbālo darinājumu, piemēram, *ticība*, *cerība*, ir mazāk nekā denominālo. Senajos tekstos sastopamajiem deverbālajiem darinājumiem galvenokārt pamatā ir verba tagadnes celms (*cerība* : *cer*; *mācība* : *māca*; *radība* : *rada*), dažreiz arī verba pagātnes celms (*skaudība* : *skauda*; *noskumība* : *noskuma*, *noskumis*). Šajā grupā ietilpst arī darinājumi no prefiksāliem vārdiem, *pateicība*, *pieticība*, *saderības*, *uzderības*.

Deverbālo darinājumu ir mazāk nekā denominālo. Daudz deverbālu darinājumu ar *-ība* rodas 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā, kā *rakstība*, *zinība*, *kustība* (Балтыня 1979: 18). Līdzīgi arī lietuviešu valodā darbības nosaukumu ar *-yba* izplatība vērojama šajā laika posmā (Ambrasas 1993: 76). Mūsdienu latviešu literārajā valodā izskaņa *-ība* ir viens no produktīvākajiem darbību nosaukumu darināšanas līdzekļiem, šos vārdus atvasina arī no ciešāmās kārtas tagadnes un pagātnes divdabju celmiem (*dalāmība*, *pabeigtība*) (MLLVG 127).

Citi darinājumi ar *-ība* (gan denomināli, gan deverbāli) ir ieguvuši konkrētu nozīmi, piemēram, *labība* : *labs*, *barība* : *barot*. Konkrēta nozīme šiem vārdiem bijusi jau Manceļa laikā (Zemzare 1961: 25).

Pie deverbālajiem darinājumiem ar paplašinātu modeli pieskaitāmi vārdi *mīlestība* (no *mīlēt*) un *žēlastība*, *žēlestība* (no *žēlot*), kur izskaņas *-ība* priekšā ir neproduktīvie piedēkļi *-est-*, *-ast-*, kas sastopami tagad izmirušajās lietvārdu formās *mīl-est-s* (sal. slāvu *milostъ*) un *žēl-ast-s* (sal. krievu *жалость*) (MLLVG 129). No visiem Manceļa tekstos sastopamajiem atvasinājumiem ar *-ība* vārdam *žēlastība* ir vislielākais vārdlietojumu skaits – 710, piemēram, ...ihtenn tha buhß mums tam / kam wajagha gir pa=rahdiet tohß Darrbus tahß *Mielāstības unnd Schālaftības* / (LP2 96₅₋₆).

Formants *-estība/-astība* ir derivatīvs elements latviešu valodā jau kopš pirmsrakstu perioda (Балтыня 1979: 19). Ir atšķirīgi viedokļi, kā tos interpretēt. Emīlija Soida vārda struktūras elementus *-est-* un *-ast-* klasificē kā interfiksus (Soida 2009: 48). Savukārt Andra Kalnača ierosina šāds desemantizējušos elementus uzskatīt par submorfēm (Kalnača 2004: 47).

4. Aizguvumu atvasināšana

Daudzu darinājumu ar *-ība* pamatā ir dažāda senuma aizguvumi. Piemēram, vairāku (apmēram 5) no adjektīviem darināto vārdu pamatā ir seni aizguvumi no slāvu valodām – *nabadzība* : *nabags*; *bagātība* : *bagāts*, *svabadība* : *svabads*. Protams, daudziem vārdiem ir grūti precīzi noteikt cilmes valodu. Vārdnīcā *Lettus* un *Zīraka* gudrības grāmatā sastopams arī vārds *durnība* no *durns*, ko saista ar lie. *durnas*, vai arī caur to tas aizgūts no slāvu *durъnъ* (ME I 519). *Bett gir blehdība* / *vnd ällkadeewība* / *vnd wißkim* ***Durnība*** *vnd Trackums* (Syr 550²⁹⁻³⁰). Citos avotos gan darinājums *durnība* nav minēts. Arī daudziem aizguvumiem no vācu valodas, it īpaši substantīviem, tiek pievienota izskaņa *-ība*: *jumpravība*, *spītālība*, *valkšķība* 'liekulība, izlikšanās', *leimanība* 'brīvība', *jeķība* 'mulķība, ākstība', kas liecina par to, ka *-ība* ir bijis aktīvs vārddarināšanas sufikss.

Daži darinājumi G. Manceļa tekstos no aizgūtiem vārdiem, piemēram, *leimanība* : *leimanis*, *lāgadība* : *lāgadīt*, *jeķība* : *jeķis*, mūsdienu latviešu valodā nav sastopami.

5. Atvasinātie salikteņi

Līdzīgs modelis kā iepriekš minētiem prefiksāli sufiksāliem darinājumiem ir atvasinātajiem salikteņiem īpašību nosaukumiem *vientiesība*, *trakgalvība*, *patgalvība*, kas darināti blakus lietvārdu salikteņiem – *vientiesis*, *trakgalvis*, *patgalvis* –, abstrahējot pamatvārdā ietvertu īpašību (MLLVG 123). Atvasinātajiem salikteņiem ar *-ība* otrais komponents kā patstāvīgs lietvārds ar to pašu nozīmi kā saliktenī bieži vien netiek lietots. Manceļa tekstos ir sastopami arī attiecīgie personu nosaukumi, piemēram, *vientiesīts*, *patgalvis*, kā arī adjektīvi *vientiesīgs*, *patgalvīgs*. Arī vācu un citās valodās ir līdzīgi paralēlu darinājumu modeļi, piemēram, *übermut* – *pārgalvība*, *übermütig* – *pārgalvīgs*; *übermütiger* – *pārgalvis*. J. Endzelīns šo vārdu salīdzina arī ar lie. *pargalvis* (EH II 200).

Līdzīgi iepriekšējiem arī atvasinātie salikteņi *lēnprātība* un *žēlsirdība* – tāpat nav īsti skaidrs, vai tie radušies kā tieši atvasinājumi no salikteņiem (*lēnprātis*, *žēlsirdis*), pēc analogijas blakus atvasinātiem saliktajiem adjektīviem ar *-īgs*: *lēnprātīgs*, *žēlsirdīgs*, vai tieši no vārdkopas: *lēns prāts*, *žēla sirds*, kas, domājams, ir šo vairāku paralēlo atvasinājumu pamatā (MLLVG 217). Daudzi šā tipa salikteņi ar *-ība*, it sevišķi tie, kam blakus nav salikteņa ar *-is*, ir radušies

citu valodu ietekmē. Piemēram, vārdam *žēlsirdība* vācu valodā atbilst vārds *Barmherzigkeit*. Domājams, ka arī vācu valodā tas ir kalks, jo šāds salikteņa modelis ir arī citās valodās (sal. krievu – *милосердие*; latīņu – *miser cordia*).

6. Salikteņi vai vārdkopas

G. Manceļa darbos sastop arī samērā daudz darinājumu ar *-ība*, kam pamatā ir motivētāJVārdkopa, piemēram, *bērnāmantiība*, *elkadiēviība* u. c. Šo darinājumu klasificēšana ir problemātiska, jo daži no tiem ir rakstīti kopā, bet lielākoties – savienoti ar biedruzīmi, tādējādi tie var tikt uzskatīti vai nu par salikteņiem, vai par vārdkopām. Izņēmums ir vārds *elkadiēviība*, kas gandrīz visur rakstīts kopā. Ja šos vārdus mēģina analizēt pēc salikteņu pazīmēm (Ahero 1979: 164–176), tad lielākoties tie būtu jāklasificē par vārdu savienojumiem. Kaut vai, ja ņem vērā morfoloģisko pazīmi, ka pirmā komponenta galotne parasti tiek atvesta. Protams, šī pazīme nav obligāta. Arī semantiskā pazīme – saliktenim raksturīgs zināms sastāvdaļu nozīmes pārveidojums – lielākoties nerealizējas. Saliktenis parasti sastāv no diviem komponentiem, tā ka trīsdaļīgu vārdu savienojumu *zaļš=dzīvības=spēks* nez vai varētu uzskatīt par salikteni. *Saļļu=Dfiewibas=Spāhku* (LP1 361₂₂₋₂₃).

Valentīna Skujiņa, pētot salikteņus G. Manceļa vārdnīcā *Lettus*, analizējusi arī ar biedruzīmi saistītos vārdus. Viņa uzskata, ka līdz ar biedruzīmes lietošanu Mancelis gribējis uzsvērt savienoto daļu ciešo sakaru (Skujiņa 2006: 8). Savukārt Gita Elksnīte savā promocijas darbā daudzus ar biedruzīmi savienotus vārdus uzskata par vārdkopām ar atributīvu ģenitīvu atkarīgajā komponentā un nepievienojas viedoklim, ka visas konstrukcijas ar biedruzīmi ir vērtējamas kā salikteņi (Elksnīte 2011: 31).

G. Manceļa tekstos sastopami salikteņi vai vārdkopas, kam atvasinājums ar *-ība* var būt gan otrais komponents, kā *bērnu=māciība*, *sirds=līksmiība*, gan arī pirmais komponents – *māciības=amats*, *pateiciības=dziesma*.

Daži piemēri, kur atvasinājums ar *-ība* ir otrais komponents: *Bāhrno=Mahzība* (LP1 268₁₃₋₁₄), *Deewa=Wallfības* (LP1 23₁₆₋₁₇), *Dwehšseles=barribu* (LP1 460₅), *Kallpa=Wahjība* (LP1 219₁₅), *Širlds=Liexmību* (LP1 501₂₁₋₂₂), *Wāhdāra=Ghahdības* (LP2 250₁₉).

Dažreiz atvasinājums ar *-ība* ir pirmais komponents – *Mahzības=Ammatz* (LP1 530₂₃), *Schālaftības=Krāhflu* (LP1 532₂₄), *Pateizības=Dfēβmu* (LP3 2₅).

Protams, te var saskatīt līdzību ar darinājumiem vācu valodā, kur salikteņu darināšana ir ļoti produktīvs vārddarināšanas paņēmieni, un acīmredzot latviešu valodā vārdi bieži vien rakstīti kopā tad, ja arī vācu valodā ir saliktenis. Dažos gadījumos ir skaidri redzams, ka darinājums ir kalks no vācu valodas. Piemēram, vārdnīcā *Lettus* ir vārds *Speisekamer*, kam pretī ir tulkojums *Barriba=kambaris* (Lettus 99). Vai arī *Labbības=Tahrps* un

Korn=wurm (PhL 293). Tomēr ne vienmēr tas ir pārbaudāms un ne vienmēr ir attiecīgs vārds vācu valodā. Tas nenozīmē, piemēram, ka visi darinājumi ar vārdu *ticība* – *Titzibas=Atzis* (LP3 178₂₅), *Titzibas=Leetahm* (LP3 212₃), *Titzibas=Rohkahm* (LP3 187₅), *Titzibas=Dahrghu* (LP1 385₇) – ir kalki no vācu valodas, bet salikteņu modelis, kur pirmais komponents ir vārds *Glauben* ‘ticība’, vācu valodā ir bieži sastopams. Piemēram, *Glaubensbekenntnis*. Tāds darinājums kā *ticības=dārgs* būtu uzskatāms par saliktu adjektīvu.

Ar biedruzīmi rakstītie darinājumi, kuru pirmais komponents ir atvasinājums ar *-ība*, piemēram, *kāribas=sērga*, *labības=milti*, *laulības=pārlauzētājs*, var šķist neparasti, jo latviešu valodas gramatikās salikteņu apskatā parasti pie atvasinātiem salikteņiem tiek minēti tikai vārdi, kuru otrajam komponentam ir izskaņa *-ība* (MLLVG 216; Kalme, Smiltnece 2001: 82). Taču mūsdienās zinātniskajā terminoloģijā salikteņdarināšana tiek plaši izmantota, un ir darinājumi ar *-ība* gan kā otro, gan kā pirmo komponentu, piemēram, *barībmācība* (Skujiņa 2002: 89). (Protams, te atšķirībā no Mancelļa darinājumiem ir lietvārda bezgalotnes forma.) Lai apgalvotu, cik šis paņēmieni ir produktīvs, nepieciešams atsevišķs pētījums, bet, ja reiz mūsdienās tiek darināti tādi termini kā *tiesībsargs*, *tiesībspēja* un *ricībspēja*, un pat *tiesībsubjektība*, tad kāpēc gan Mancelļa darinājumus nevarētu uzskatīt par terminiem, kas apzīmē vienu jēdzienu (kaut vai *tiesības=koniņš*). Tās var saukt arī par terminvārdkopām, kurām ir viena vārda funkcija teikumā, kuru komponentus nevar atdalīt vienu no otra ar kādu citu teikuma locekli un kuri nevar būt sintaktiskās attiecsmēs ar citiem teikuma locekļiem katrs atsevišķi (Elksnīte 2011: 30).

Jāpiezīmē, ka liela daļa šo darinājumu – saliktenis vai vārdkopa – ir sastopami tieši Mancelļa paša rakstītajos sprediķos jeb Postillā, kur viņš acīmredzot meklējis labāko apzīmējumu kādiem jēdzieniem. Te sastopams arī tāds neparasts darinājums kā *mūžu=mūžība*.

Wings gir no Muhfcho=Muhfchibas no šawas Buhšchanas weenu Dählu dŕimbdenajis par šawu pafšchu Ghiem / (LP2 10₇₋₈).

Tas acīmredzot ir darināts no vārdu savienojuma *mūžu mūžos*. Interesanti ir tas, ka arī *mūžu mūžos* Mancelļa tekstos vietām ir rakstīts ar biedruzīmi, izceļot tā nedalāmību. Biežāk gan rakstīts atsevišķi.

Ack schy Deewa Schälafŕiba palleek allafsch muhfcho=muhfchoß py teem kattri Winju bieftahß (LP3 179₈₋₉).

7. Motivācijas problemātika

Ir atvasinājumi, kuru motivāciju no mūsdienu viedokļa atklāt nav viegli. Senajos tekstos, arī Mancelim, aktīvi tiek lietoti darinājumi, kas apzīmē gan cilvēka īpašību, gan arī darbību, kā *skaudība*, *blēdība*, *sodība*, *pateicība*. Piemēram, *O Zillwähx / tawas Blehdibas Waina / ka tu tha schaufts kŕuhŕti* / (LP1 519₁₂₋₁₃).

M. Baltiņa uzskata, ka šī modeļa derivatīvajā struktūrā, piemēram, vārdam *pateicība*, iespējams aktivizēt motivācijas attieksmes gan ar īpašības vārdu *pateicīgs*, gan ar darbības vārdu *pateikties* (Балтыня 1979: 20). Rodas jautājums, vai par galveno uzskatīt pazīmes vai norises nozīmi?

Turklāt daudzu atvasinājumu semantika mūsdienās ir mainījusies, piemēram, *draudzība* 'draudze', (vienlaikus Manceļa tekstos ir arī vārds *draudze*), bet arī 'draudzīgas attiecības', mūsdienās tikai 'draudzīgas attiecības', *sodība* 'sods', mūsdienās 'nelaime, neveiksme', *greznība* 'augstprātība', tagad 'greznums; pārmērība', tāpēc nav viegli noteikt semantiskās attieksmes ar pamatvārdu.

Kaut gan vairumā gadījumu sekundāros vārdus motivē viens vārds, ir arī tādi darinājumi, kam iespējami divi motivētājpārdi. Pakāpeniskiem darinājumiem ar vairākiem afiksiem bez precīzas informācijas par konkrētā vārda rašanās mehānismu vārddarināšanas etapu secība nav skaidri nosakāma. It īpaši tas attiecas uz darinājumiem, kuru struktūrā bez izskaņas *-iba* ir arī priedēklis *ne-*. No šādiem lietvārdiem tikai nedaudzi ir nepārprotami priedēkļu atvasinājumi, bet pārējos priedēklis parasti pārņemts no pamatvārda. Piemēram, *nešķīstība* varētu būt gan no *nešķīsts*, gan no *šķīstība*; *netaisnība* – gan no *netaisns*, gan no *taisnība*. Šai gadījumā konkrētā vārddarināšanas etapu secība nav tik svarīga, jo mēs tos aplūkojam pie darinājumiem ar *-iba*, bet var būt citi gadījumi, kur no interpretācijas ir atkarīga darinājuma piederība tai vai citai grupai, atkarībā no izvēlēta motivētājpārda mainīsies semantisko nianšu traktējums (Vulāne 2008: 93). Šeit darinājumi, kam ir arī priedēklis *ne-*, tiek iedalīti grupā pēc pamatvārda, piemēram, *negudrība* tiek pieskaitīta pie darinājumiem no adjektīviem, bet *neticība* – pie deverbālajiem darinājumiem. Ir arī tādi darinājumi kā *negantība*, kam pamatvārds bez *ne-* lietojumā nemaz nav atrodams, tātad motivētājpārds ir *negants*, nevis *gantība*. Līdzīgi ir arī vairākiem vārdiem, kuriem ir priedēklis *no-*, piemēram, *nopelnība* : *nopelnīt*, *noziedzība* : *noziegt*. Vārds *nopelnība* vārdnīcā *Lettus* minēts ar nozīmi 'alga' resp. 'nopelnītais', kā sinonīms vārdam *nopelns*. Arī dziesmu grāmatā šie vārdi lietoti kā sinonīmi.

Nhe šohdi mums barrghe pehtz muhfsu Nopällnu / Bett ar schälaftibu.

Aifto ja tu ghribbi pehtz Nopellnibu šohdiet... (LGL 367₈₋₁₀).

Neparasti ir tādi reti sastopami darinājumi kā *pirmība* un *vienība*, kas varētu būt darināti no skaitļa vārdiem *pirmais* un *viens*. Milenbaha un Endzelīna vārdnīcā pie vārda *pirmība* dota atsauce uz Gliku, un to uzskata par tiešu tulkojumu no grieķu valodas (ME III 226). Bet šis darinājums, kas ir arī Mancelim, – *Vnd nhe ween tee / bett mehß passchi arridfan / kattreems gir ta Gharra Pirmība* (LVM 150₂₂₋₂₄), ir sastopams tieši tajā pašā tekstā luterāņu rokasgrāmatā 1587. un 1615. gadā, un arī vēlāk atkārtojas tikai vienā un tajā pašā vietā – Pāvila vēstulē romiešiem 8. Arī Luterā Bībelē vācu valodā šajā vietā ir vārds *erstling* – *Njcht alleine aber sie / Sondern auch wir selbs / die wir haben des Geistes erstling* ... (Luther 1545: Römern 8₂₃).

8. Vienreiz sastopamie un okazionālie darinājumi

Abstrakto darinājumu daudzums senajos tekstos ir saistīts ar šo tekstu specifiku. Reliģiskajos tekstos parādās pilnīgi jauna terminoloģija, kuras nebija runātajā valodā, folklorā (Rūķe–Draviņa 1977: 35). Tie ir abstrakti jēdzieni – *cerība*, *gaišība*, *līdzība*. Iespējams, ka tie bija zināmi runātā tautas valodā, bet tautasdziesmu tekstos tie neparādās (lai gan citi darinājumi ar *-ība* ir sastopami). Skaidrs, ka abstrakto īpašību nosaukumi ar *-ība* nav Manceļa darinājumi, lielākā daļa šo vārdu ir sastopami jau iepriekšējos tekstos. No tā var spriest, ka šis modelis rakstu valodas pirmsākumos tiek aktīvi izmantots abstrakto īpašību nosaukumu darināšanā. Tāpēc interesants ir salīdzinājums ar Manceļa sprediķiem, kur gan varētu domāt, ka aplūkotie salikteni vai vārdkopas ir viņa darinājumi, protams, izņemot tādus salikteņus kā *elkadiēvība* vai *barība=sargs*, kas sastopami agrākos tekstos. Interesanti ir arī salīdzināt reliģiskos tekstus ar vārdnīcu *Lettus*, kas ir pirmā laicīga satura grāmata latviešu valodā. Te ir diezgan daudz īpašību nosaukumu ar *-ība*, kas citos Manceļa darbos neparādās. Piemēram, *lētība*, *mazība*, *resnība*, *saldība*, *sausība*. Daudzi no šiem vārdiem ir minēti vienā šķirklī kā sinonīmi ar atvasinājumu ar *-ums*: piemēram, *lētums*, *lētība*; *saldums*, *saldība*; *skaistums*, *skaistība*.

Ir arī daži atvasinājumi, par kuriem varētu domāt, ka tie ir okazionālisti, varbūt Manceļa paša darinājumi, jo citos avotos tie nav sastopami. Tikai *Phraseologia Lettica* ir atvasinājums *ārstība* 'zāles' no *ārste*. *Ahrstība* (PhL 400). Tā kā līdzās ir vācu *Artzney* no *Artzt*, tad jādomā, tas darināts pēc vācu valodas parauga.

Iespējams, tikai Mancelim – *skanība*, *sievība*, *durnība*. Tie varētu būt okazionālisti.

Dažreiz, varbūt stilistiskos nolūkos vai vienkārši izmantojot šo īpašību nosaukumu darināšanas modeli, tekstā lietoti darinājumi ar vienu un to pašu izskaņu. Piemēram, vārds *krēsliba* Mancelim lietots tikai vienu reizi, vienā konkrētā vietā, tieši turpat, kur 1587. gada un 1615. gada evaņģēliju un epistulu krājumā. Iespējams, ka šajā gadījumā tas lietots pēc analogijas ar vārdu *tumsība* – *Aifto raugi / Tumšība apklay to Semm / vnd Krehßliba tohß ãaudis* (LVM 43₁₄₋₁₅).

Arī vārds *vecība* lietots tikai vienā teikumā līdzās vārdam *jaunība*: *...kaß tohß Pugkus šawas Jaunības Wällam dohd ohßschnaht / bett tahß beefas Meeles šawas Wetzības Deewam preekfcha zeß...* (LP1 96₆₋₇).

Kā jau minēts, daudzu atvasinājumu semantika ir mainījusies. Manceļa sprediķos parādās vārds *īpašība* 'persona' : *īpašs* 'atsevišķs'. *...bett ko Deewa Dähls ween reis šawà muhßchighà Jhpaffschibà* (in *Einigkeit seiner einigen Perfon*) *uzjehmis...* (LP3 161₆₋₈). Šādā nozīmē tas sastopams arī 18. gs. rakstos. Vārda *īpašs* nozīmes laika gaitā ir ļoti variējušās (Karulis 2001: 344).

Neparasts deverbāls darinājums ir *izstāstība* : *izstāstīt*, kas ir sastopams tikai Manceļa *Ziraka gudrības grāmatā*. *Wiffa Semme apbrinoyahs šōw par taweems Dfeßmeems / śackameems Wahrdeems / Wahrdeems / Liedfibeems / vnd Iftahfibeems* (Syr 607¹⁷⁻¹⁸). Iespējams, vārds *izstāstība* darināts pēc vācu *Auslegung* parauga. Luterā *Ziraka gudrības grāmatā* vācu valodā šajā vietā ir teksts: *Alle Land verwunderten sich deiner Lieder / Sprüche / Gleichnis vnd Auslegung*/ (Luther 1545: Das Buch Jesu Syrach 47₁₈).

9. Secinājumi

Georga Manceļa darbos ļoti bieži ir sastopami atvasinājumi ar izskaņu *-ība*, tiem ir liels vārdlietojumu skaits. Visvairāk ir īpašību nosaukumu – denominālu darinājumu ar izskaņu *-ība*, kas saistīts ar reliģisko tekstu specifiku. Deverbālo darinājumu ar *-ība* salīdzinoši nav daudz un tie ir tuvi īpašību nosaukumiem. Abstrakto jēdzienu un īpašību nosaukumu darināšana ar izskaņu *-ība* rakstu valodas pirmsākumos bijis produktīvs vārddarināšanas modelis, iespējams, ka daudzi no šiem vārdiem darināti jau pirmsrakstu periodā. Par to, ka tas ir aktīvs vārddarināšanas modelis, liecina tas, ka izskaņa *-ība* G. Manceļa darbos tiek pievienota arī aizgūtiem vārdiem, tos iekļaujot latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā, atvasinājumi ar *-ība* tiek izmantoti vārdkopu un salikteņu darināšanā.

Avoti

- Cat = Mancelis, G. 1631. *Der kleine Catechismus*.
 LGL = Mancelis, G. 1631. *Lettische geistliche Lieder vnd Psalmen*.
 LVM = Mancelis, G. 1631. *Lettisch Vade mecum*.
 Syr = Mancelis, G. 1631. *Das Haus=, Zucht= vnd Lehrbuch Jesu Syrachs*.
 Sal = Mancelis, G. 1637. *Die Sprüche Salomonis*.
 LP1 = Mancelis, G. 1654. *Lang=gewünschte Lettische Postill I*.
 LP2 = Mancelis, G. 1654. *Lang=gewünschte Lettische Postill II*.
 LP3 = Mancelis, G. 1654. *Lettische Lang=gewünschte Postill III*.
 Šie visi avoti citēti no Latviešu seno tekstu korpusa: <http://www.korpuss.lv/senie/>
- Lettus = Mancelius, G. 1638. *Lettus das ist Wortbuch Sampt angehengtem täglichem Gebrauch der Lettischen Sprache*. Rīga [Arī Fennell, Trevor G. 1988. *A Latvian–German Revision of G. Mancelius' "Lettus"*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.]
- PhL = Mancelius, G. 1638. *Phraseologia Lettica*. Rīga. [Arī Fennell, Trevor G. 1989. *A Latvian–German Revision of G. Mancelius' "Phraseologia Lettica"*. Melbourne: Latvian Tertiary Committee.]

Literatūra

- Ahero, Antonija. 1979. Salikteņu pazīmes un rakstība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 15. laidiens. Rīga: Liesma. 164–179.
- Ambrasas, Saulius. 1993. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmazodinia vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrasas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida II. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Baltiņa, Maija. 1976. Regulāra motivācija deverbālu lietvārdu darināšanā. *Valodas sistēma. LVU zinātniskie raksti*. 259. sēj. Rīga: P. Stučkas LVU. 107–120.
- Bammesberger, Alfred. 1973. *Abstraktbildungen in den baltischen Sprachen*. Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht.
- Elksnīte, Gita. 2011. *Nominālās vārdkopas Georga Manceļa tekstos. Promocijas darbs*. Liepāja: Liepājas Universitāte.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- EH = Endzelīns, Jānis, Edīte Hauzenberga. *Papildinājumi un labojumi K. Mūlenbacha Latviešu valodas vārdnīcai*. 1.–2. sēj. Rīga. 1934–1946.
- Kalme, Vilma, Gunta Smiltnece. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija*. Liepāja: LiePA.
- Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Karulis, Konstantīns. 2001. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- Kasparsons, Kārlis. 1936. *Indivīdualia un generalia. Filologu biedrības raksti*. XVI sējums. Rīga: Filologu biedrības izdevums. 25–39.
- Luther, Martin. 1545. *Biblia: das ist: die gantze heilige Schrifft: Deudsch. Auff's new zugericht*. Wittemberg. Citēts no: <http://lutherbibel.net/>
- ME = Mūlenbachs, Kārlis. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. I–IV. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Izglītības ministrija.
- Mūlenbachs, Kārlis. 1909. *Jaunvārdi. Daži jautājumi par latviešu valodu. IV*. Rīga: Rīgas Latviešu biedrības Derīgu grāmatu nodaļa. 39–54.
- MLLVG = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. Atb. red. E. Sokols*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Rūķe-Draviņa, Velta. 1977. *The Standardization Process in Latvian. 16th Century to the Present*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Skardžius, Pranas. 1996. *Rinkiniai raštai 1. Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. [Fotografuotinis leidinys, 1943]
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Skujiņa, Valentīna. 2006. *Salikteņi G. Manceļa vārdnīcā "Lettus" un krājumā "Phraseologia Lettica"*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Smiltnece, Gunta. 2002. *Lietvārdu dzimtes un celma formu svārstības. Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 10–44.
- Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: Latvijas Universitāte.

- Vulāne, Anna. 2008. Vārd darināšana. *Latviešu valodas gramatika: koncepcija, prospekts, atsevišķu nodaļu pirmvarianti, diskusijas materiāli*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 87–112.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Балтыня, Майя. 1979. Суффиксальное словообразование отглагольных существительных в латышском письменном языке (на *-šapa*, *-ums*, *-ība*, *-iens*). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Рига: Академия наук Латвийской ССР, Институт языка и литературы им. А. Упита.

Anna Frīdenberga
Baltu valodniecības katedra
Humanitāro zinātņu fakultāte
Latvijas Universitāte
Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
anna.f@apollo.lv

SUMMARY

Motivational Attitudes of Suffixed Derivatives with *-ība* in the Works of Georg Mancelius

Anna FRĪDENBERGA

In the article word-formative models with *-ība* are examined. Suffixed derivatives with *-ība* are widely distributed in the works of Georg Mancelius; the number of tokens is very high. In the beginning of written Latvian it was a very productive word-formation model used to coin abstract nouns. They belong to the quality nominal word-formation category, common in the Baltic languages. Quite a lot of denominal derivatives are coined from adjectives, e. g., *dzīvība*, *taisnība*. Motivational words from abstract nouns are also substantives such as *valstība*, *draudzība*. There are fewer deverbal derivatives with *-ība* than denominal, and they mainly belong to the action nominal word-formation category, e. g., *derība*, *kristība*, there are also abstract nouns such as *ticība*, *cerība*. The motivation of some derivatives is difficult to depict from the present-day view. The model of derived compounds with *-ība* – *lēnprātība*, *pārgalvība*, is frequently common in other languages, too. Some formatives are hard to classify – they can be regarded either as compounds, or as word-groups, for example *bēnu*=*mācība*, *pateicības*=*dziesma*. In some cases they are loan translations from German. The fact, that *-ība* in the texts of G. Mancelius was attached also to loanwords, e. g., *jumpravība*, *leimanība*, thereby introducing them into the Latvian word-formation system, gives evidence that it was an active word-formation suffix in the beginning of written Latvian. The productivity of the suffix is connected also with the specific of religious texts.

TARMINIS TAPATUMAS LIETUVIŲ STUDENTŲ AKIMIS

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ
Šiaulių universitetas

Irena KRUOPIENĖ
Lietuvos muzikos ir teatro akademija

1. Įvadinės pastabos

Sociolingvistiniai kalbos tyrimai Lietuvoje nėra labai gausūs ir pačių lingvistų yra traktuojami nevienodai¹. Įvairiapusiškesni visuomenės kalbos tyrimai atsirado tik praėjusio amžiaus paskutiniaisiais dešimtmečiais ir itin suaktyvėjo XXI a. pradžioje Simo Karaliūno (1997), Daivos Aliūkaitės (2007), Laimos Kalėdienės (2008), Ritos Miliūnaitės (2009), Meilutės Ramonienės (2010) ir kt. darbuose.

Iš naujesnių šios srities tyrinėjimų minėtini du šiuo metu Lietuvoje vykdomi projektai. Pirmasis – *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai* (2010–2013), kur paprastų kalbos bendruomenės narių akimis ir požiūriu tiriami kalbos ir kultūros, kalbos ir socialinės, etninės tapatybės santykiai, viešosios kalbos funkcionavimas, kalbinės nuostatos ir pan. (Aliūkaitė 2011). Antrasis – *Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida* (2011–2013). Remiantis surinkta 735 tarminių punktų Lietuvoje ir 15 punktų užsienyje medžiaga, bus atliekama pirminė tarmių sociolingvistinių ir geolingvistinių duomenų analizė ir jos pagrindu parengtas ir išleistas atlasas „XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)“, taip pat sudarytas interaktyvus tarmių žemėlapis (www.tarmes.lt).

Sociolingvistinio pobūdžio tarmių tyrimų yra atlikta ir Šiaulių universitete (Tumėnas 2003; 2004), kur, remiantis sociolingvistinio pobūdžio anketomis, analizuojamas mokytojų, pradinių klasių mokinių bei jų tėvų

¹ Šiuo klausimu tarp Lietuvos kalbininkų gana dažnai kyla nemažai ginčų, kas gi iš tiesų yra sociolingvistika, koks jos tyrimo objektas, kuriuos tyrimus laikyti sociolingvistiniais ir pan. Autorės, nesileisdamos į diskusiją, kaip ir dalis lietuvių tyrėjų, laikosi nuomonės, kad sociolingvistika – tai kalbotyros šaka, tirianti kalbos ir visuomenės santykius, kalbos funkcionavimo priklausomybę nuo visuomenės gyvenimo sąlygų, kalbos ir kultūros ryšius ir pan. (Ambrasas et al. 1999: 594). Todėl akivaizdu, kad sociolingvistikos objektui gali būti priskiriamos ir kalbėtojų nuostatos, ir jų kaita (kurios kalbos ar kalbos atmainos, kalbos ypatybės atrodo prestižinės, gražios, tinkamiausios skirtinguose socialiniuose kontekstuose ir pan.). Panašių sociolingvistinių kalbos tyrimų atliekama daugelyje pasaulio šalių: 2012 metais Austrijos Mokslių akademijoje vykusiam VII Dialektologų ir geolingvistų kongrese tokio pobūdžio tyrimams buvo skirtos net kelios sekcijos (žr. Wandl-Vogt et al. 2012).

požiūris į gimtosios tarmės vartoseną. Vieną kitą klausimą yra aptarusios ir šio pranešimo autorės (Kačiuškienė 2005; 2010; Kruopienė 2006). Tačiau darbų, kuriuose būtų tyrinėjamas studentų lituanistų ar būsimųjų aktorių požiūris į tarmes, iki šiol nėra.

2. Studentų požiūrio į gimtosios tarmės vartoseną tyrimas

Straipsnio tikslas – išsiaiškinti, koks yra jaunesniųjų kursų lituanistų ir vaidybos specialybės studentų, ką tik baigusių įvairias Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklas, požiūris į tarmes ir jų vartoseną. Jaunesniųjų kursų studentai pasirinkti neatsitiktinai, kadangi, anot Meilutės Ramonienės, tyrinėjusios didžiųjų Lietuvos miestų gyventojų kalbą, gyvoji tarmių tradicija Lietuvoje sparčiai nyksta dėl vyraujančios neigiamos visuomenės, ypač jaunimo, nuostatos dėl tarmių (Ramonienė 2010).

Kartu su pagrindiniu tikslu buvo išsikelti uždaviniai, kuriais norėta išsiaiškinti: 1) *ar jaunesniųjų kursų studentai kalba gimtąja tarme*; 2) *kokiose situacijose kalba tarmiškai*; 3) *kada nekalba tarmiškai*; 4) *ar žino, kokios yra svarbiausios jų gimtosios tarmės ypatybės*; 5) *ar yra tokių tarminių ypatybių, kurių jie vengia kalbėdami*; 6) *kas patinka jų gimtojoje tarmėje*.

Tyrime dalyvavo 100 Šiaulių universiteto (toliau – ŠU) respondentų (30 žemaičių ir 70 aukštaičių) ir 40 Lietuvos muzikos ir teatro akademijos (toliau – LMTA) studentų².

Anoniminę tyrimo anketą sudarė 9 atviri klausimai, medžiaga rinkta 2007–2012 metais. Atsižvelgiant į analizuojamų aukštųjų mokyklų specifiką ir kontingentą, ŠU studentų atsakymai klasifikuojami ir aptariamai, išskiriant dviejų pagrindinių lietuvių kalbos tarmių atstovų požiūrį į gimtąsias tarmes, nes universitetas yra aukštaičių ir žemaičių tarmių paribyje. LMTA atveju apsiribojama tik studentų, turinčių kokią nors tarmę, atsakymais, nes čia dauguma studentų yra arba iš didžiųjų Lietuvos miestų, arba iš Aukštaitijos regionų. Iš Žemaitijos tyrime dalyvavo tik du būsimieji aktoriai.

3. Gimtosios tarmės vartojimo aspektai

Šio skyrelio analizei pasinaudota trijų pirmųjų klausimų – *ar jaunesniųjų kursų studentai kalba gimtąja tarme*; *kokiose situacijose jie kalba tarmiškai*; *kada nekalba tarmiškai* – atsakymais.

Į klausimą, *ar kalbate gimtąja tarme*, ŠU 74% žemaičių ir 84% aukštaičių atsakė teigiamai, 6% žemaičių ir 9,5% aukštaičių tarmiškai nekalba,

² Su panašiu respondentų skaičiumi dirbama užsienyje, taip pat minėtame projekte *Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės liūžiai* (<http://www.sociolingvistika.lt/projektai/lietuviu-kalbos-idealai>).

20% žemaičių ir 6,5% aukštaičių tik kartais kalba tarmiškai. LMTA atsakymai pasiskirstė taip: 72% studentų kalba tarmiškai, 17% – nekalba tarmiškai, 11% – beveik nekalba arba stengiasi nekalbėti tarmiškai.

Kaip matyti iš 1 lentelės³, ŠU respondentai ir aukštaičiai (25%), ir žemaičiai (31%) dažniausiai gimtąją tarmę vartoja namuose, bendraudami su šeimos nariais, giminėmis, artimaisiais. Pagal atsakymų procentą antrąją vietą užima bendravimas su draugais – atitinkamai 21% ir 31%. Studentai kalba tarmiškai ir savame krašte – tokį atsakymą pateikė 16% aukštaičių ir 20% žemaičių. Su savo kraštiečiais gimtąją tarmę labiau linkę bendrauti žemaičiai (atitinkamai – 14% ir 9%). Labai proporcingai (po 23%) pasiskirstė LMTA studentų atsakymai.

1 lentelė

Tarminio bendravimo situacijos

Bendravimo situacijos	ŠU Aukštaičiai %	ŠU Žemaičiai %	LMTA Tarmių atstovai %
Su šeima	25	31	23
Su draugais	21	31	23
Su kraštiečiais	9	14	23
Savo krašte	16	20	23
Kiti atvejai	29	4	8

Tačiau anketose pasitaikė ir kitokių atsakymų. Pavyzdžiui, vienas kitas ŠU žemaičių atstovas prisipažino, kad tarmiškai kalba per paskaitas ar su kurso draugais. Buvo ir tokių respondentų, kurie pažymėjo, kad tarmiškai kalba visą laiką. Aukštaičiai respondentai tarminio kalbėjimo atžvilgiu buvo kiek griežtesni: dalis jų tarmiškai kalbėjo tik vaikystėje, kai kas dabar tarmiškai kalba, tik norėdamas nustebinti ar prajuokinti draugus, atsirado ir tokių studentų, kurie prisipažino beveik niekada nekalbantys tarmiškai, nebent jiems netyčia išsprūstas koks tarmiškas žodis ar forma. Pora LMTA studentų taip pat tarmiškai kalba, kai nori pajuokauti ar kai pokštauja su draugais.

2 lentelėje pateikti respondentų atsakymai į klausimą, kada jie nevartoja gimtosios tarmės. Kaip tipiškiausias netarminio bendravimo situacijas ŠU aukštaičiai ir žemaičiai išskyrė oficialią aplinką, įstaigas, mažai pažįstamus žmones, akademinę bendruomenę⁴. Kaip rodo atsakymai, 40% aukštaičių

³ Skaiciuojant procentus, respondentų pateiktų atsakymų skaičius prie konkrečios bendravimo situacijos dalintas iš bendro atsakymų skaičiaus ir dauginta iš 100. Tyrimo metu respondentas galėjo pateikti vieną ar kelis atsakymus, todėl gautieji procentai čia rodo ne konkretaus asmens, o bendras aukštaičių ir žemaičių tarminio / netarminio bendravimo nuostatas.

⁴ Kadangi respondentai buvo aukštųjų mokyklų studentai, kaip atskirą ir svarbią bendravimo situaciją jie nurodė ir akademinę bendruomenę, nors, žinoma, ją galima traktuoti ir kaip įstaigą ar oficialią aplinką.

ir 30% žemaičių oficialioje aplinkoje tarmiškai nekalba. 40% žemaičių ir 17% aukštaičių nevalo gimtosios tarmės ir bendraudami su nepažįstamais asmenimis. Kaip netinkamas tarminiam bendravimui, aukštaičiai nurodė tokias situacijas: rašomąją kalbą, bendravimą su aukštesnių pareigybių atstovais ar išsilavinusiais žmonėmis, išvykus į kitą šalį. Žemaičiai pažymėjo, kad tarmiškai nebendruoja, kai aplinkiniai žmonės kalba lietuvių bendrine kalba, kai bendraujama su aukštaičiais, kai aplinkiniai žmonės nesupranta žemaitiškai.

2 lentelė

Netarminio bendravimo situacijos

Bendravimo situacijos	ŠU Aukštaičiai %	ŠU Žemaičiai %	LMTA Tarmių atstovai %
Oficialioje aplinkoje	40	30	31
Įstaigose	21	14	4
Su nepažįstamais žmonėmis	17	40	19
Akademiniėje bendruomenėje	20	13	23
Kiti atvejai	2	3	23

LMTA studentai lietuvių bendrine kalba dažniau bendruoja akademinėje aplinkoje (23%), jie daugiau už šiauliečius nurodė ir bendrinės kalbos vartosenai darančių kitokių situacijų (23%). Kaip ir šiauliečių atveju, pasitaikė ir tokių būsimų aktorių atsakymų: „*Tiesiog nevalioju tarmės, jos net nereikia vengti*“, „*Niekada nekalbu tarmiškai*“.

4. Svarbiausios gimtosios tarmės ypatybės ir jų vertinimas

Skyrelio analizei panaudoti atsakymai į šiuos klausimus: *ar studentai žino, kokios yra svarbiausios jų gimtosios tarmės ypatybės; ar yra tokių tarminių ypatybių, kurių jie vengia kalbėdami; kas patinka jų gimtojoje tarmėje.*

Kaip svarbiausias tarmines ypatybes ŠU studentai lituanistai ir aukštaičiai, ir žemaičiai nurodė žodžio galo trumpinimą ir kirčio atitraukimą. Aukštaičiai žodžio galo trumpinimą pažymėjo 48% atsakymų, žemaičiai – 42%. Kirčio atitraukimą, kaip gimtosios tarmės ypatybę, nurodė 28% aukštaičių ir 19% žemaičių. Kitas svarbias aukštaičiams būdingas fonetines ypatybes – ilgųjų nekirčiuotų balsių trumpinimą, trumpųjų kirčiuotų balsių ilginimą, dvigarsių *am, an, em, en* ir *q, ę* atitikmenis, žodžio galo redukciją, balsio *a* tarimą – pažymėjo 13% aukštaičių. Tipiškas fonetines žemaičių tarmės ypatybes – dvibalsių *ie, uo* tarimą, balsių *o, é* dvibalsinimą, kai kurių priebalsių kietinimo atvejus – nurodė 22% žemaičių. Ir aukštaičiai, ir žemaičiai prie savo atsakymų pateikė ir po vieną kitą tarminį žodį, tačiau tokių atvejų

nebuvo daug. Kad nežino pačių svarbiausių savo gimtosios tarmės ypatybių, prisipažino 3% aukštaičių. Žemaičių anketose tokio atsakymo nebuvo.

LMTA vaidybos specialybės pirmųjų kursų studentų atsakymai pasiskirstė taip: žodžio galo trumpinimas – 22%, kirčio atitraukimas – 22%, balsių ilgini-mas – 17%, kitos ypatybės – 39%: *smūginė kalba* (Šiauliai), *kiekvoienas garsas yra ištiriamas* (Prienai), *ė turėjimas, keli kirčiai žodyje, kalbos dainavimas* (Vilkaviškis), *svetimybės iš rusų kalbos, ė → e, o → a* (Ignalina), *o → uo, uo → ou* (Palanga).

Atsakydami į paskutinį anketos klausimą, kas patinka gimtojoje tarmėje, ŠU abiejų tarmių atstovai pateikė daug gražių tarmės ypatybių apibūdinimų. Aukštaičiams gimtojoje tarmėje patinka *kalbos aiškumas, paprastumas, švelnu-mas, laisvumas, liaudiškumas, nesivaržymas kalbėti, lengvai suprantami žodžiai, archajiškumas, įdomiai skambantys žodžiai, unikalumas, savumas*. Žemaičiams – *kalbos paprastumas, išskirtinumas, spalvingumas, skambesys, savitumas, šiltumas, aiškumas, unikalumas, tarmės gyvybingumas, įdomūs posakiai, skirtingos nuo lietuvių bendrinės kalbos žodžių reikšmės, ekspresyvūs keiksmažodžiai (žalia rūta, rupūžė, žaltys), kalbant tarmiškai galima plačiai kvėpuoti*. 8% žemaičių ir 1,5% aukštaičių studentų gimtojoje tarmėje patinka viskas, o 4% žemaičių ir 15% aukštaičių – nepatinka niekas. Prie šių atsakymų pateikti tokie priedašai: „*Nepatinka tarmė, nes netaisyklina*“, „*Nepatinka viskas, tik pasijuokiu iš tarmiškai kalbančių žmonių*“.

LMTA studentams gimtojoje tarmėje patinka *specifiniai žodžiai* (Varėna), *paprastumas reiškiant mintis* (Šiauliai), *pats kalbėjimas, tarmės skambėjimas* (Ignalina, Palanga), *melodingumas* (Prienai), *savitumas, išskirtinumas* (Joniškis), *patinka kalbos dainavimas, suvalkietiškas kietumas ir agrariškumas, žemiška, grūdiška tarmė* (Vilkaviškis), *unikalumas, laiko taupymas* (Panevėžys), *mažybinės formos* (Marijampolė), „*Mano krašto tarmė yra labai sena ir saugotina*“ (Rokiškis), „*Kad ji yra mano*“ (Klaipėda). 11% respondentų atsakė taip: „*Niekas nepatinka, ji svetima man*“, „*Tarmė yra grubi, neišsilavinusių žmonių vartojama*“ (Klaipėda, Panevėžys). 17% respondentų į šį anketos klausimą visai neatsakė.

5. Dažniausiai ignoruojamos tarminės ypatybės

Dauguma ŠU respondentų svarbiausias jų pačių paminėtas tarminės ypatybes nurodė ir prie anketos klausimo, kur buvo prašoma parašyti, kokių tarminių ypatybių jie vengia kalbėdami. Iš įdomesnių žemaičių tarmės atstovų atsakymų galima paminėti šiuos: „*Vengiu tų ypatybių, kurias žinau, kad yra klaidingos*“, „*Nevartuju kitoms tarmėms nebūdingų žodžių, kurių nesupranta aplin-kiniai žmonės*“, „*Nevartuju grubių žemaitiškų žodžių ar posakių*“. 17% žemaičių pažymėjo, kad kalbėdami nevengia jokių tarminių ypatybių.

LMTA studentai atsakė, kad kalbėdami bendrine kalba vengia keiksma-žodžių (Panevėžys), kitų tautų žodžių (Ignalina), tarmiškų žodžių (Rokiškis); *c, dz* vartojimo, dzūkiškų žodžių (Varėna), „*Vengiu visų įmanomų tarminių*

ypatybių nuo pat vaikystės. Jei kas ir „iškrenta“, tai netinkamas žodžio kirčiavimas“ (Panevėžys). 17% respondentų laikosi tokios nuomonės, kad blogų ypatybių nėra, todėl nėra ko ir vengti. Kaip ir ŠU studentai, būsimieji aktoriai, kalbėdami bendrine kalba, gana dažnai nevartoja akivaizdžių (jų pačių anksčiau paminėtų) tarminių ypatybių.

6. LMTA studentų nuomonė dėl tarminio kalbėjimo scenoje

Klausimas, *ar scenoje turi būti kalbama tarmiškai*, buvo pateiktas tik LMTA vaidybos specialybės studentams. Į klausimą atsakė visi būsimieji aktoriai – ir kilę iš įvairių Lietuvos tarmių vietų, ir didžiųjų Lietuvos miestų (Vilniaus ir Kauno) atstovai.

Įvairių tarmių atstovų atsakymai buvo tokie: 33% atsakė teigiamai, pridurdami, kad „tai yra gražu“, „tai reikia išsaugoti“, „tai suteikia atpažįstamumą“, „taip puoselėjama Lietuvos kultūra“, „taip atskleidžiamas lietuvių kalbos turtingumas, visapusiškumas“ (Prienai, Palanga, Širvintos, Joniškis). Toks pat procentas apklaustųjų mano, kad „tai kuria atmosferą“, „padeda atskleisti idėją“ (Panevėžys, Klaipėda, Ignalina, Šiauliai). 19% respondentų atsakė, kad „tai priklauso nuo aplinkybių“, „jei to reikalauja pjesė, režisierius, personažas ar vaidmuo, jei ne – tuomet liūdnas vaizdas“ (Marijampolė, Rokiškis). 17% būsimųjų aktorių tarmiška kalba scenoje nepriimtina, „nes žmonės įvairiai reaguoja į skirtingas tarmes“, „ne visiems gali būti suprantama“, „scenoje turėtų būti kalbama bendrine kalba“ (Klaipėda, Prienai).

Panaši yra ir didžiųjų Lietuvos miestų atstovų nuomonė. Į pateiktą klausimą teigiamai atsakė 31% respondentų, pažymėdami, kad „tarmės yra didžiulis ir reikšmingas paveldo dalykas“, „tai yra vienas iš tų išskirtinių dalykų, kurie suteikia ne tik grožio visam kraštui ir kalbai, bet rodo ryšį su praeitimi“, „tai praturtina spektaklį“, „tai paplečia miestiečiui suvokimą apie lietuvių tarmes“, „tai pajauirina kalbą“. Manančių, kad scenoje tarmiškai kalbėti dera „dėl personažo gyvenimo“, buvo 13%. 47% apklaustųjų kalbėti tarmiškai yra priimtina, „jei to reikalauja aplinkybės“, „jei to reikalauja medžiaga“, „jei to reikalauja vaidmuo, personažas, scenoje kalbama visai – ir tarmiškai, ir su akcentu“, „jei toks režisieriaus sumanymas“. 9% respondentų atrodo, kad scenoje tarmiškai kalbėti nedera, nes „tarmės yra svetimos šių dienų jaunimui“.

7. Tyrimo apibendrinimas

7.1. Šiaulių universiteto respondentai

Apžvelgus Šiaulių universiteto pirmųjų kursų studentų lituanistų atvirojo tipo anketas, kuriose savais žodžiais reikėjo atsakyti į pateiktus klausimus,

susijusius su gimtosios tarmės vartoseną, tarminėmis ypatybėmis, matyti, kad didžioji dalis studentų (94% žemaičių ir 91% tirtų aukštaičių) aktyviai arba kartais vartoja savo gimtąją tarmę. Kaip aktyvias tarminio kalbėjimo aplinkybes ir aukštaičiai, ir žemaičiai nurodė bendravimą šeimoje, su draugais, savo krašte ar susitikus su savo krašto žmonėmis. Lyginant abiejų tarmių studentų požiūrį į tarmės vartoseną, matyti, kad žemaičiai kiek dažniau už savo kolegas aukštaičius visais minėtais atvejais bendrauja tarmiškai.

Kaip svarbiausias netarminio bendravimo situacijas ir aukštaičiai, ir žemaičiai nurodė oficialią aplinką, įstaigas, mažai pažįstamus žmones, akademinę bendruomenę, kur, jų nuomone, nedera kalbėti tarmiškai. Peržvelgus ir palyginus abiejų grupių atsakymus, matyti, kad, išskyrus bendravimą su nepažįstamais žmonėmis, kur žemaičių atsakymų procentas siekia 40, visais kitais atvejais žemaičiai gimtosios tarmės vartojimo atžvilgiu yra liberalesni – ir oficialioje aplinkoje, ir įstaigose, ir akademinėje bendruomenėje mažesnis procentas žemaičių pažymėjo, kad šiose situacijose nedera kalbėti tarmiškai.

Aptardami gimtosios tarmės ypatybes, ŠU studentai lituanistai, dar neįsklausę dialektologijos kurso, iš esmės pastebėjo tik akivaizdžiausias tarmės ypatybes – žodžio galo trumpinimą ir kirčio atitraukimą, kuris yra būdingas šiaurinėms aukštaičių ir žemaičių tarmėms, taip pat Šiaulių regionui, iš kurio dauguma jų pačių ir yra kilę. Be specialaus pasirengimo subtilesnes skiriamąsias tarmių ypatybes (taisyklingą ilgojo *o* tarimą, *o* → *a*, *o* → *uo* ir pan.) paminėjo tik nedaugelis tirtų šiauliečių respondentų.

7.2. Lietuvos muzikos ir teatro akademijos respondentai

Tarminio bendravimo aspektu LMTA vaidybos specialybės jaunesniųjų kursų studentų atsakymai yra labai panašūs į jų bendraamžių kolegų šiauliečių atsakymus. Kad tarmę aktyviai vartoja, pažymėjo 72% respondentų, o 28% prisipažino, kad nekalba, beveik nekalba arba stengiasi nekalbėti tarmiškai. Labai panašiai, kaip ir ŠU atveju, LMTA studentai kaip aktyvias tarminio kalbėjimo situacijas nurodė: bendravimą šeimoje, su draugais, savo krašte ar susitikus su savo krašto žmonėmis (visais atvejais jų atsakymų procentas 23%). Oficiali aplinka, akademinė bendruomenė, įstaigos, nepažįstami žmonės – tai bendrinės kalbos vartojimo sferos.

Gerokai nustebino LMTA studentams pateikto papildomo klausimo, *ar scenoje turėtų būti kalbama tarmiškai*, ir tarmių atstovų, ir didžiųjų Lietuvos miestų – vilniečių ir kauniečių – atsakymai: 66% tarmių atstovų ir 44% didžiųjų miestų atstovų nuomone, scenoje turi būti kalbama tarmiškai. Atitinkamai 19% ir 47% respondentų mano, kad scenoje reikia kalbėti ir taip, ir taip, atsižvelgiant į įvairiausias aplinkybes. Ir tik nedidelis procentas apklaustųjų – 17% ir 9% – yra gana kategoriški, manantys, kad nuo teatro scenos turinti skambėti tik bendrinė lietuvių kalba.

Apibendrinus abiejų aukštųjų mokyklų pirmųjų kursų studentų žvalgomąjį anketinį tyrimą, galima teigti, kad jauniausiosios kartos atstovai – būsimieji lietuvių kalbos ir kultūros skleidėjai – yra geranoriškai ir pozityviai nusiteikę dėl tarmių vartosenos. Jie aiškiai diferencijuoja tarminio ir netarminio kalbėjimo situacijas, patys aktyviai vartoja tarmes, gana gerai suvokia tarmių svarbą ir komunikacijai, ir kultūrai, ir kalbos mokslui.

Literatūra

- Ambrasas, Vytautas. 1999. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Aliūkaitė, Daiva. 2011. Projektas „Lietuvių kalba: idealai, ideologijos ir tapatybės lūžiai“: kalbos idealai paprastų kalbos bendruomenės narių akimis. *Respectus Philologicus* 19 (24), 267–268.
- Aliūkaitė, Daiva. 2007. *Tarminis kalbėjimas ir bendrinė kalba: objektyviųjų ir subjektyviųjų skirtumų kultūrinė vertė*. Daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kačiuškienė, Genovaitė. 2010. Le dialecte natal: analyse de l'opinion des intellectuels et des villageois de Lituanie. *Slavia Centralis* III 2, 138–147.
- Kačiuškienė, Genovaitė. 2005. Tarmės samprata šiauliškių inteligentų savimonėje. *Vārds un tā pētīšanas aspekti* 9, 49–53.
- Kalėdienė, Laima. 2008. *Sociolingvistiniai ir taikomieji lietuvių kalbos tyrimai*. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga, Kaunas: VDU.
- Karaliūnas, Simas. 1997. *Psichosociologiniai ir komunikaciniai kalbos vartojimo bruožai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Kruopienė, Irena. 2006. Taisyklingos kalbos vartoseną studentų akimis. *Žmogus ir žodis* 8 (1), 74–79.
- Miliūnaitė, Rita. 2009. *Dabartinės lietuvių kalbos vartosenos variantai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Ramonienė, Meilutė. 2010. *Miestai ir kalbos*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Tumėnas, Stasys. 2003. Mokytojų požiūrio į tarmes sociolingvistinė analizė. *Pedagogika* 69, 238–242.
- Tumėnas, Stasys. 2004. Pradinių klasių moksleivių požiūrio į tarmes sociolingvistinė analizė. *Jaunųjų mokslininkų darbai* 2, 76–79.
- Wandl-Vogt, Eveline et al. 2012. *Dialekt / dialect 2.0 & Wboe100*. Wien: Praesens Verlag.
- www.sociolingvistika.lt/projektai/lietuviu-kalbos-idealai [žiūrėta 2012 10 22].
- www.tarmes.lt [žiūrėta 2012 10 22].

Genovaitė Kačiuškienė
Šiaulių universitetas
P. Višinskio g. 38, LT-76352 Šiauliai, Lietuva
geno@splius.lt

Irena Kruopienė
Lietuvos muzikos ir teatro akademija
Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius, Lietuva
irena@lingualit.lt

SUMMARY

Vernacular Identity: Lithuanian Students' Viewpoint

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ, Irena KRUOPIENĖ

Based on 140 questionnaires completed by the first year students of Šiauliai University and the Lithuanian Academy of Music and Theatre (Vilnius), a couple of higher education institutions in Lithuania, the paper discusses the Humanities (Arts) students' notion of a native dialect.

The study aimed to find out the following relevant issues of native dialect usage and attitude to the native dialect: whether students spoke in the vernacular, under what circumstances they spoke in their native tongue, whether they knew the most important features of their dialect, if there existed any dialectal features that they avoided when speaking, what they liked / disliked about their native tongue.

The study demonstrated the following: 1) the students of both Lithuanian higher education institutions expressed sufficiently positive attitudes towards use of dialect. 94% of Žemaitian students and 91% of Aukštaitian students at Šiauliai University were active or frequent vernacular speakers. 72% of the respondents of the Lithuanian Academy of Music and Theatre were active vernacular speakers; according to 66% of the representatives of the vernacular and 44% of the representatives of major Lithuanian cities, dialect should be spoken even on the theatre stage; 2) the students of both Šiauliai University and the Lithuanian Academy of Music and Theatre make a clear distinction between vernacular and non-vernacular settings, are active speakers of the dialect, and are well enough aware of the importance of dialects to communication, culture, and language education.

KOPSAVILKUMS

Dialektālā identitāte lietuviešu studentu skatījumā

Genovaitė KAČIUŠKIENĖ, Irena KRUOPIENĖ

Rakstā, ņemot par pamatu divu Lietuvas augstskolu – Šauļu universitātes un Lietuvas mūzikas un teātra akadēmijas (Viļņa) – 140 pirmo kursu studentu anketas, aplūkots humanitārā (mākslas) profila augstskolu studentu viedoklis par runāšanu izloksnē.

Pētījuma mērķis – noskaidrot šādas aktuālas dzimtās izloksnes lietošanas un skatījuma uz dzimto izloksni nianšes: vai studenti runā dzimtajā izloksnē, kādos apstākļos viņi runā izloksnē, vai zina svarīgākās savas izloksnes iezīmes, vai ir tādas izloksnes iezīmes, no kurām viņi cenšas izvairīties runājot, kas patīk / nepatīk viņu dzimtajā izloksnē u. tml.

Pētījuma laikā noskaidrots, ka: 1) abu analizēto Lietuvas augstskolu studentu skatījums uz izloksnes lietošanu ir samērā pozitīvs. Šauļu universitātē 94% žemaišu un 91% aptaujāto aukštaišu aktīvi lieto vai reizēm lieto savu dzimto izloksni. Ka izloksni aktīvi lieto, atzīmēja 72% Lietuvas mūzikas un teātra akadēmijas respondentu; pēc 66% izloksņu pārstāvju un 44% lielo Lietuvas pilsētu pārstāvju domām, pat uz teātra skatuves ir jārunā izloksnē; 2) gan Šauļu universitātes, gan Lietuvas mūzikas un teātra akadēmijas studenti skaidri diferencē situācijas, kad runāt un kad nerunāt izloksnē, paši aktīvi lieto izloksnes, samērā labi izprot izloksņu nozīmi gan komunikācijā, gan kultūrā, gan valodas zinātnē.

AIZGUVUMI 19. GS. 2. PUSES RĪGAS KRIEVU VALODĀ UN CITVALODU REĢIONĀLĀS LEKSIKOGRAFĪJAS AVOTU PROBLĒMA

Igors KOŠKINS
*Latvijas Universitātes
Rusistikas un slāvistikas nodaļa*

1. Ievads

Mācītāja Jākoba Langes (1711–1777) ieguldījums latviešu leksikogrāfijas attīstībā ir ļoti nozīmīgs. J. Langes vācu-latviešu un latviešu-vācu vārdnīcā (1772–1777), kas ieņem savu noteiktu vietu nozīmīgāko latviešu leksikogrāfijas darbu vidū, atrodami gan aizguvumi no slāvu valodām un vācu valodas, gan apvidvārdi – t. sk. Rīgā lietoti latviešu vārdi (Zemzare 1961: 130–152). Neapšaubāmi, viens no latviešu leksikogrāfiskās tradīcijas pētišanas aspektiem ir slāvismu un ģermānismu atspoguļošana dažādu laikposmu un dažādu reģionu vārdnīcās un citos leksikogrāfijas avotos. Pat neliels to aizguvumu apskats, kas atrodami J. Langes un citās pazīstamajās vārdnīcās, rāda, ka vārdnīcās ievietoto aizguvumu vidū ir diezgan daudz no mūsdienu valodas viedokļa arhaisku un teritoriāli ierobežotu leksikas elementu. Šie aizguvumi, kas vairs nav sastopami mūsdienu latviešu valodā, liecina par kontaktvalodu leksikas specifiku konkrētā laikā un vietā. Turklāt ir jāatzīmē, ka J. Langes vārdnīcas materiālu avoti ir bijuši ne tikai līdz šim sastādītās vārdnīcas, gan publicētās, gan manuskripti (Zemzare 1961: 135), bet arī paša savākti vārdi. Sal.: „Lielākais vairums vārdnīcās ievietoto vārdu ir Langes paša savākti vai pārbaudīti daudzos draudžu vizitācijas braucienos, jo viņš no 1745. g. līdz 1770. g. bija arī ģenerālsuperintendents“ (Zemzare 1961: 133). Šim faktam ir zināma nozīmība: ja runā par apvidvārdiem, par vietējās valodas profesionālo leksiku un citiem valodas elementiem, tad liela uzmanība pievēršama pašu autoru, pašu vācēju pierakstītajiem materiāliem, kuri kļūst par vienu no reģionālās leksikogrāfijas avotiem. D. Zemzare savā grāmatā min veselu virkni J. Langes vārdnīcā sastopamo „tipisko Rīgas latviešu valodas vārdu“ (Zemzare 1961: 137–139), kas lielākoties ir aizguvumi no (vidus)lejasvācu valodas un semantikas ziņā ir zvejnieku un amatnieku valodas elementi. Latvijas leksikogrāfijas vēsturiskās tradīcijas izpētei, kā arī kontaktlingvistikas problēmu risināšanai būtu svarīgi aplūkot arī aizguvumus, kas ir sastopami Rīgas cittautiešu valodā kādā vēsturiskā laika posmā.

2. Izmantotais materiāls un krievu valodas kontaktu vēstures periodizācija Latvijā

Rīgas 19. gadsimta 2. puses krievu valodā lietotie aizguvumi no latviešu, vācu un citām slāvu valodām atspoguļo Rīgas pilsētas daudzvalodību šajā laika posmā, tie raksturo reģiona valodas situāciju, kad krievu valoda bija viena no divām lielākajām kontaktvalodām. Turklāt šajā ziņā var runāt gan par citvalodu reģionālās leksikogrāfijas avotu dažādību, gan par to nozīmību latviešu vēsturiskās leksikoloģijas un leksikogrāfijas problēmu risināšanā. Materiāls fiksēts tā laika publikācijās, kuru autori bija Rīgā dzīvojošie krievu tautības intelektuāļi, kā arī pētnieku atskaitēs par dialektoloģiskajām ekspedīcijām uz Vidzemes guberņu. Šajā rakstā izmantots vietējā novadpētnieka **Ivana Želtova** raksts „О русском говоре в Риге“ [„Par krievu izloksni Rīgā“], kas publicēts 1874. gadā žurnālā „Филологические записки“ (Voroņežā), un **Vladimira Bobrova** 1908. gadā Berlīnē iznākušajā rakstu krājumā publicētie materiāli, kas tika savākti dialektoloģiskajā ekspedīcijā uz Vidzemes guberņu 1893. gadā (Желтов 1874; Бобров 1908: 389–395). Ivans Želtovs (*Иван Мокеевич Желтов*) dzimis 1824. gadā Rīgā un vairākus gadus strādāja par krievu valodas un literatūras pasniedzēju dažādās mācību iestādēs Baltijas provincēs (Jēkabpilī, Tērbatā un Rīgā).

Krievu valodas kontaktu vēsturē Latvijas teritorijā izšķirami vairāki posmi: 1) senkrievu (austrumslāvu) valodas kontakti laikposmā no 9. gs. līdz 13. gs., t. i., līdz laikam, kad vācu tirgotāji un krustneši ieradās Livonijā; 2) senkrievu un krievu valodas kontakti Livonijas konfederācijas laikā (13.–16. gs.); 3) krievu valodas kontakti tā saucamajos „poļu“ un „zviedru“ laikos Latvijas vēsturē (16. gs. pēdējais ceturksnis – 18. gs. sākums); 4) krievu valodas kontakti jaunajos laikos, t. i., laikposmā, kad Latvija atradās Krievijas impērijas sastāvā (18. gs.–20. gs. sākums, līdz 1918. g.); krievu valodas kontakti 20. gadsimta dažādos periodos, proti, 5) Latvijas brīvvalsts laikā, t. i., 1918.–1940. g.; 6) periodā, kad Latvija bija inkorporēta Padomju Savienības sastāvā; 7) mūsdienās, kad krievu valoda funkcionē kā svešvaloda un kā lielas minoritātes kontaktvaloda.

Saprotams, ka katrā no minētajiem posmiem bija sava valodas situācija, līdz ar to dažādos posmos krievu valodas kā kontaktvalodas loma un īpatnības ir atšķirīgas. Piemēram, senākajos posmos no abām valodām latviešu valodai bija raksturīga galvenokārt aizguvējvalodas loma. Kā zināms, senie aizguvumi no senkrievu un viduslejasvācu valodas kā nozīmīgākajām kontaktvalodām ietilpst latviešu valodas leksiski tematiskajās grupās, kas atspoguļo gan sociālās, gan garīgās dzīves dažādas puses. Sal. aizguvumus no senkrievu valodas: *baznīca* < skr. *божьница* (senā kriviču cilts forma), skr. *божьница* (standarta forma); *cilvēks* < skr. *чловѣкъ* (senā kriviču cilts forma), skr. *чловѣкъ* (standarta forma), kr. *человек*; *doma*, *domāt* < skr. *дума*, *думати*, kr. *думать*; *greks* < skr. *грѣхъ* (*grēchŭ*), kr. *грех*; *strādāt* < skr. *срадаѣти* ‘strādāt’ u. c. (Кошкин 2008: 17–18). Sal. arī aizguvumus no viduslejasvācu valodas: *krīts* < vlv. *krīte*,

kuģis < vlv. *kogge*, *pīpe* < vlv. *pīpe*, *slims* < vlv. *slim*, *sliktis* ‘nelabs’ < vlv. *slicht* ‘einfach, gering [vienkāršs, neliels]’, *strīpa* < vlv. *strīpe* (Sehwers 1918: 141–167).

Pavisam cita valodu kontaktu aina ir ceturtajā laikposmā. Šī posma apakšperiodā 19. gadsimta 2. pusē Rīgas krievu iedzīvotāju valoda attīstījās kā augošas etniskās grupas valoda, kā kontaktvaloda daudzvalodu pilsētas vidē. Rīgas valodas situācija tiek raksturota kā latviešu–krievu–vācu trīsvalodība. Krievu un latviešu valoda attīstījās kā abpusēji kontaktējošas valodas, turklāt arī krievu valodai (ieskaitot sarunvalodu) bija raksturīga aktīvas aizguvējvalodas loma.

3. Rīgas un Vidzemes krievu iedzīvotāju un dialekta izcelsme

Rīgas krievu valoda veidojās kā savdabīgs valodas **reģionāls variants, kam bija raksturīgas krievu izlokšņu iezīmes visos valodas līmeņos un kura leksikā bija daudz dažādu tipu aizguvumu no vācu un latviešu valodas**. Turklāt aizguvumus lietoja ne tikai inteliģences pārstāvji, kas mēdz būt pats par sevi saprotams, bet arī krieviski runājošie pilsētnieki, kuri piederēja pie dažādām sociālajām grupām. Pēc vēsturnieku atzinumiem (Заварина 2003: 39–40) 19. gs. 2. pusē krieviski runājošo iedzīvotāju skaits reģiona pilsētās bija audzis, pamatojoties uz algotu darbu strādājošu cilvēku pieplūdumu. Tie bija strādnieki, kas cēlušies no zemniekiem un kuru nodarbošanās bija peļņā gājēji, ierēdņi, militārpersonas, garīdzniecības pārstāvji, mājamkalpotāji un apkalpotāji jeb *dienestnieki* (KLVV 1872: 326).

Pie zemākajiem sociālajiem slāņiem piederošo Rīgas krievu iedzīvotāju valoda pēc savas cilmes un savām iezīmēm bija cieši saistīta kā ar Latvijas, proti, Latgales vecticībnieku jeb staroveru izloksnēm, tā arī ar krievu valodas izloksnēm, kas bija izplatītas to Krievijas guberņu teritorijās, no kurām Vidzemes guberņa un Rīgā ieradās strādnieki, zemnieki peļņā gājēji, mājamkalpotāji u. c. Par to liecina V. Bobrova savāktais dialektoloģiskais materiāls (Бобров 1908: 389–395). Lielā izlokšņu elementu skaita dēļ pazīstamā krievu un latviešu valodas kontaktu pētniece Marija Semjonova Rīgā runāto valodu dēvēja par „savadabīgu pusdialektu” (Семёнова 1977: 214). Tā bija pilsētas vienkāršruna, kas veidojās, sajaucoties dažādām dialektālām iezīmēm. Šīs vienkāršrunas īpatnība bija tāda, ka tā veidojās svešā etniskā teritorijā, t. i. – ārpus krievu (un baltkrievu) izlokšņu izplatības teritorijas, turklāt tā veidojās, kontaktējoties ar citām valodām multilingvālajā pilsētvidē. Šis problēmjaudājums kļūst aktuāls, pētot Rīgas valodas situācijas vēsturi dažādos vēsturiskos posmos un valodas situācijas ietekmi uz Rīgā lietoto valodu kontaktiem. Atzīmējams arī tas fakts, ka Rīgas krievu vienkāršrunas veidošanās procesā **teritoriālā dialekta (izlokšņu) īpatnības pārvēršas par sociālā dialekta īpatnībām** – šāda vienkāršruna raksturo nevis izlokšņu runātājus, bet pilsētas sociāli etnisko grupu. Jāatzīst arī, ka šīs runātās valodas dialektālā nokrāsa neapšaubāmi liecina, ka tās lietotāji 19. gadsimta vidū un otrajā pusē pārsvarā

bija vienkārši cilvēki – algotie un sezonas strādnieki, sīktirgotāji, kučieri, dienestnieki u. c. Daudzi no viņiem bija cēlušies no zemniekiem un bez tam bija mazizglītoti. Šī Rīgas krieviski runājošo iedzīvotāju vienkāršruna bija pretstatīta citam 19. gs. Latvijas un Rīgas krievu valodas subvariantam, kura pamatā bija krievu literārā valoda (standartvaloda). Šo valodu kā mutiskās un rakstiskās komunikācijas līdzekli lietoja vietējās krievvalodīgās inteliģences un ierēdniecības pārstāvji, militārpersonas, kuru etniskais sastāvs bija dažāds, kā arī pareizticīgie garīdznieki. Šis valodas subvariants, neskatoties uz ciešu saistību ar tradīciju, turpmāk, t. i., 20. gs. sākumā un pirmajā pusē, sāka pakāpeniski atšķirties no metropoles valodas (sīkāk sk. Koškins 2007: 174–182).

I. Želtovs minētajā rakstā par Rīgas „krievu izlokšni” (domāta pilsētas vienkāršruna) atzīmējis, ka Rīgas krieviski runājošie iedzīvotāji pēc savas izcelšanās dalāmi divās grupās. Pie **pirmās grupas** – ar nosaukumu *paceйские* (bijusi sarunvalodas forma) ‘Krievijas’ – piederēja tie, kas bija ieradušies no Lielkrievijas vidusjoslas guberņām un pilsētām, galvenokārt no Jaroslavljas guberņas. Jaunie iedzīvotāji bija arī no tādām Centrālķrievijas pilsētām kā Maskava, Kaluga, Tula u. c. Krievu dialektoloģijas skatījumā tā 20. gadsimtā ir viduskrievu izlokšņu teritorija. Savukārt bijušās Jaroslavljas guberņas izlokšnes pēc iezīmēm attiecina uz ziemeļķrievu dialektā izlokšņu grupām. V. Bobrova materiālos sastopams vārds *русманка*, ar ko apzīmēja sievieti, kas ir cēlusies no Krievijas iekšējām guberņām (Бобров 1908: 395).

Rīgas krieviski runājošo iedzīvotāju **otru grupu** veidoja tā saucamie „poļu” iedzīvotāji – ar nosaukumu *польские* ‘Polijas’. Kā raksta I. Želtovs, viņi bija ieradušies no Vitebskas, Kauņas un Viļņas guberņām (Желтов 1874: 2–3). Šo guberņu teritorijā bija izplatīta kā baltķrievu, tā arī ķrievu izlokšņu grupas. I. Želtovs savos materiālos min vārdu *я́зъмка, jahutka*, ar ko Rīgā apzīmēja baltķrievu tautības cilvēku, galvenokārt kuģu strādnieku (uz strūgām); nosaukuma motivācijas pamatā esot baltķrievu vietniekvārda fonētiskā forma [jahó] – *яго* (Желтов 1874: 26), kas atbilst ķrievu [jivó] – *его*. Šis vārds ievietots vietējā, Rīgā iznākušajā, ķrievu–vācu vārdnīcā (ar norādi *populār, по народному говору* ‘tautas izlokšnē’): *я́зъмка* ‘der Burlak, Schlepper (der Lastkähne an einem Schlepptau längs dem Ufer hinzieht) [strūdzinieks, *burlaks*, kas strūgas ar valgu velk gar krastu]’ (Pawlowsky 1900: 1768)¹. Pie „poļu” pārstāvjiem piederēja visi tie, kas bija atnākuši no bijušās Polijas un Lietuvas valsts teritorijas, kas pēc Polijas sabrukuma 18. gadsimtā tika iekļauta Krievijas impērijas sastāvā. Dialektoloģijas ziņā šeit domāti baltķrievu valodas, kā arī rietumu areāla ķrievu izlokšņu elementi, kas, no vienas puses, ir līdzīgi Novgorodas un Pleskavas

¹ Latv. *burlaks* kā aizguvums no slāvu valodām G. F. Stendera 1761. g. vārdnīcā minēts D. Zemzares monogrāfijā (1961: 478). Šim vārdam Stendera vārdnīcā bez nozīmes ‘strūdzinieks’ ir arī etnonīmiskā nozīme ‘ķrievs’: ‘*burlaks* ein gemeiner Russe, der sich herum treibt, wie die Quernmacher, Strusenzieher’. Sal. vārda *burlaks* nozīmi latviešu valodas slengā, kur nozīme vairs nav saistīta ar profesionālo jomu – ‘laupītājs; kauslis’ (Bušs, Ernstsone 2009: 83).

apgabala izlokšņu pazīmēm, no otras puses, līdzīgi baltkrievu izlokšņu pazīmēm. I. Želtova rakstā norādītās Rīgas krievu runātās valodas fonētiskās un morfoloģiskās pazīmes ļauj runāt par šīs valodas dialektāli jauktu raksturu, kas savukārt no lingvistikas viedokļa apliecina to, ka krieviski runājošo iedzīvotāju grupas bija atnākušas no dažādiem Krievijas impērijas apgabaliem.

Šajā ziņā interesanti pievērst uzmanību tādai krievu dialektoloģijā svarīgai parādībai kā neuzsvērtu zilbju vokālisma izpausme Rīgas „krievu izloksnē“. I. Želtovs kā fonētisku iezīmi min patskaņu [i] izrunu vārda neuzsvērtajā zilbē zema un vidēja mēles pacēluma patskaņu [a], [o], [e] vietā, t. i., fonēmas /a/, /o/, /e/ savās vārajās pozīcijās fonētiski realizējas kā [i] skaņa.² Piemēram (tālāk seko paša novadpētnieka dotie piemēri): *вирѣвка* ‘virve, aukla’, *я бирѣз* ‘es glabāju’, *вусѣльнѣй* ‘jautrs’, *силѣдка* ‘silķe’, *диржѣтъ* ‘turēt’, *лижѣтъ* ‘gulēt’ u. c. (Желтов 1874: 3). Minēto vārdu grafiskās formas, kas, pateicoties krievu valodas ortogrāfijas pamatprincipam, norāda lielākajā daļā piemēru arī uz atbilstošo fonēmu stipro, t. i., maksimālās diferenciācijas pakāpes, pozīciju, ir šādas: *верѣвка* (fonēma /e/ stiprajā pozīcijā: *вѣрѣвъ*), *я берѣз* (hiperfonēma /e/ /o/), *весѣльнѣй* (fonēma /e/: *вѣсел*), *селѣдка* (fonēma /e/: *сѣльдѣ*), *держѣтъ* (fonēma /e/: он *дѣржит*), *лежѣтъ* (fonēma /o/: *лѣжа*). Tātad I. Želtova piemēri ļauj noteikt Rīgas krievu valodas neuzsvērtu zilbju vokālisma (pēc mikstajiem līdzskaņiem) tipu kā *ikanje*. Arī V. Bobrovs min piemērus, kas liecina par [i] skaņas izrunu: *типлѣ* ‘silts’ (grafiskā forma – *теплѣ*, *тѣплѣй*), *свитѣ* ‘svēta’ (grafiskā forma – *святѣ*) u. c. (Бобров 1908: 390). Tomēr V. Bobrovs, aprakstot Vidzemes guberņas krieviski runājošo iedzīvotāju valodu, norāda arī uz [a] skaņas izrunu zilbē pirms uzsvērtās zilbes, kas ir līdzīga tādām tipam kā *pilnā jakanje*: *на вярхѣ* ‘augšā’ (grafiskā forma ir *на верхѣ*), *привялѣ* ‘atveda’ (grafiskā forma ir *привелѣ*), *вянѣк* ‘vainags’ (grafiskā forma ir *венѣк* < *вѣнѣк*), *бядѣ* ‘bēdas’ (grafiskā forma ir *бедѣ* < *бѣда*) u. c. (turpat). Domājams, ka divu pētnieku novērojumos nav nekādu pretrunu. Pats V. Bobrovs atzīmējis, ka novērojumus esot veicis ne tikai pilsētās – Rīgā un Jurjevā (Tartu), bet galvenokārt laukos, kur krievi vai nu dzīvojot atsevišķi,

² Kā zināms, krievu valodā izšķir trīs dialektālus grupējumus. Ziemeļkrievu izloksnēs neuzsvērtu zilbju patskaņiem, īpaši pozīcijā pirms uzsvērtas zilbes, nav raksturīga kvalitatīvā redukcija, t. i., zema un vidēja mēles pacēluma fonēmas izrunā kvalitatīvi tāpat kā uzsvērtajās zilbēs: *вода* [vodá], *несы* [n'esú]. Līdz ar to šajās izloksnēs runā par tādu parādību kā *ókanje* (o-izloksnes). Turpretim dienvidkrievu izloksnēs neuzsvērtajās zilbēs notiek šādu fonēmu kvalitatīva redukcija, kuras pakāpe ir atkarīga no neuzsvērtās zilbes vietas vārdā. Kopumā šo parādību sauc *ákanje* (a-izloksnes): *вода* [vádá], *несы* [n'asú]. Trešajam izlokšņu grupējumam – viduskrievu izloksnēm, kas atrodas joslā starp ziemeļkrievu un dienvidkrievu izloksnēm, nav savas raksturīgas pazīmes. Šis izloksnes veidojās, sajaucoties divu izlokšņu grupējumu fonētiskajām un gramatiskajām iezīmēm. Viduskrievu izloksnēs tāpat kā standartvalodā izplatīta parādība *ákanje*. Tomēr dienvidkrievu un viduskrievu izloksnes savā starpā īpaši atšķiras ar skaņas, kas atrodas pēc mikstā līdzskaņa, izrunu zilbē pirms uzsvērtās zilbes. Šo parādību dēvē par *jakanje* (*ákanje* pēc mikstiem līdzskaņiem) un runā par tās dažādiem tipiem: *несы* [n'asú], *неси* [n'así] (*pilnā jakanje*, ja izrunā vienmēr [ʼa]), *несы* [n'isú], *неси* [n'isi] (*ikanje*, ja izrunā [i] vai [iʼ]).

vai kopā ar vietējiem iedzīvotājiem – igauņiem un latviešiem („с местными племенами, эстами и латышами“). Turklāt viņš norādījis, ka vīrieši, būdami pierakstīti laukos, dzīvojot tomēr lielākoties pilsētās, un tāpēc viņu valoda neesot droša vietējo īpatnību noteikšanai (Бобров 1908: 389). Vidzemes guberņa austrumos robežojās ar teritoriju, kura pieder viduskrievu izlokšņu joslai un kurā izplatītas Pleskavas apgabala izlokšnes; teritorija ietilpst krievu dialektālās valodas rietumu areālā (*западная диалектная зона*) (РД 1965: 242–262). Pēc krievu dialektoloģijas atziņām (РД 1965: 61) dažādām Pleskavas apgabala izlokšņu grupām raksturīgs neuzsvērtā vokālisma tips – *pīlnā jákanje*, t. i. – raksturīga [a] skaņas izruna zilbē pirms uzsvērtās zilbes. Bijušās Vidzemes guberņas lauku teritorijā varēja pārcelties iedzīvotāji, kas runāja kaimiņteritorijas izlokšni. Pretēji tam *ikanje* ([i] skaņas izruna) kā neuzsvērtā vokālisma tips raksturīgs pilsētvidei: no vienas puses, pilsētā vērojama standartvalodas, t. i. – normētās valodas ietekme, no otras puses, pilsētas iedzīvotāju runā notiek neuzsvērtā vokālisma dažādu tipu sajaukšanās. Tieši daudzās viduskrievu izlokšnēs līdzās lieliem kultūras centriem ir izplatīts vokālisma tips *ikanje* (РД 1965: 61); šāds tips raksturīgs arī krievu literārajai valodai. Rīgas pilsētvides faktors veicināja *ikanje* kā neuzsvērtā vokālisma tipa izplatīšanos, ko atzīmēja novadpētnieks I. Želtovs, raksturojot dialektālās īpatnības.

4. Leksiskie aizguvumi Rīgas krievu valodā

Uz spilgti izteikta dialektāla fona, kā rāda I. Želtova un V. Bobrova rakstos apkopotā materiāla analīze, Rīgas runātajā valodā sastopami daudzi aizguvumi no latviešu, vācu, kā arī poļu un baltkrievu valodas. Pēc līdzšinējo pētījumu datiem reģistrēti apmēram 200 aizguvumi no vācu un latviešu valodas (Семёнова 1977: 204). M. Semjonova bija pirmā pētniece, kura aktīvi sāka izmantot valodas materiālu, ko satur I. Želtova raksts „О русском говоре в Риге“. Savā rakstā par valodu kontaktiem Rīgā (Семёнова 1977: 205) viņa kā piemērus min dažus no turpmāk aplūkotajiem vārdiem. Lai turpinātu pētnieces iesākto darbu, ir nepieciešams izanalizēt šos vārdus kā leksiskus aizguvumus, ņemot vērā gan atspoguļojumu leksikogrāfiskajos avotos, gan saistību ar krievu standartvalodu un izlokšnēm, gan arī aizgušanas pakāpi.

Vācu valoda aktīvi ietekmēja Rīgas krievu valodu visā laikposmā, kad Vidzemes guberņa bija Krievijas sastāvā. To veicināja arī vācu un krievu valodas kontaktu vēsturiskā tradīcija Baltijā. Kā zināms, šī reģiona senkrievu dokumentos, īpaši diplomātiskās sarakstes tekstos atrodami daudzi ģermānismi, kas ir saistīti ar viduslaikos Ziemeļeiropā un Baltijas reģionā izplatīto ģermāņu valodu ietekmi. Tie tomēr bija speciālās valodas aizguvumi, kas sastopami galvenokārt rakstu valodas atsevišķu žanru tekstos (sīkāk sk. Кошкин 2008).

Aizguvumi no vācu valodas, kas atrodami Rīgas 19. gs. otrās puses krievu valodā, raksturo dažādu sociālo slāņu iedzīvotāju runāto valodu un pieder

pie dažādām leksiski tematiskajām grupām, kaut gan arī šo aizguvumu vidū sastopami daudzi profesionālās leksikas vārdi. Jāpiebilst arī, ka vācu aizguvumi saistīti ar dažādām vācu valodas vēsturiski reģionālām formām, tādām kā augšvācu, lejasvācu, Baltijas vācu valoda.

Pēc I. Želtova un V. Bobrova savāktā materiāla datiem, kas ir publicēti iepriekš minētajos rakstos, Rīgas 19. gs. otrās puses krievu valodā sastopami, piemēram, tādi vācu aizguvumi kā *бунт* 'sainis, virkne' < v. *Bund*; *гумми* 'gumija, kaučuks' < v. *Gummi*; *кóрфа* (Želtova vārdu sarakstā), *кóрфик* (Bobrova vārdu sarakstā) 'grozs' < v. *Korb*; *кранкенауз*, *кранкауз* 'pilsētas slimnīca' < v. *Krankenhaus* 'slimnīca'; *кúнда* 'klients, kliente; labs puisis' < v. *Kunde*; *рабáрбар* 'rabarbers' < v. *Rabarber*; *трéнка* 'kāpnes' < v. *Treppe*; *фрúштык* 'brokastis' < v. *Frühstück*; *цýтpóн* 'citrons' < v. *Zitrone*; *ишúклер* 'klēts, noliktava, spīķeris' < v. *Speicher*, sal. vlv. *spīker* (Pfeifer 1999: 1318) u. c.

Aizguvumu vidū ir daudz dažādu amatu un profesionālās darbības nosaukumu, piemēram, *бурui* 'tirgotāja vai amatnieka mācekļis' < v. *Bursch*; *дружнýй совéтник* 'aizgādnieks, kas apgādā atraitni un viņas pašumu' < v. *Ratsfreund*; *езéль* 'meistara palīgs; pilsētas gvardes loceklis' < v. *Geselle* (sal. arī latv. *zellis*³); *мáхер* 'darījumu starpnieks' < v. *Macher* (sal. arī v. *tachen* 'darīt'); *стýльник* 'galdnieks, mēbeļu meistars' < v. *Stuhlmacher*; *студирóванный человéк* 'cilvēks ar augstāko izglītību' < v. *ein studierter Mann*; *мíшлер* 'galdnieks' < v. *Tischler*⁴ u. c.

Neviens no minētajiem vārdiem mūsdienu krievu literārajā valodā nav sastopams (nozīmē 'rabarbers' lieto vārdu *ревéнь*). Daudzus no šiem vārdiem nelietoja arī tālaika metropoles krievu valodā, proti – *корфа* un *корфик*, *кранкенауз* un *кранкауз*, *кунда*, *трéнка*, *цýтpон*, *ишиклер*, *махер*, *тышлер*. Šādus vārdus var dēvēt par reģionālismiem, kas neapšaubāmi pieder pie vietējās krievu valodas leksikas īpatnībām. Tā, piemēram, Pleskavas apgabala krievu valodas izloksnēs, kas robežojas ar Latvijas un Igaunijas, t. i. – bijušās Vidzemes guberņas, teritoriju, sastopams vārds *кóрфик* divās nozīmēs, kam pamatā ir nozīme 'grozs' – 'плетёная корзина для рыбы, а также для других надобностей [pits grozs zivīm, kā arī citām vajadzībām]' un 'специальная корзинка или ящик с гнездами для бутылок [speciāls groziņš vai kaste

³ K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā „Lettisches Wörterbuch“: *Gesell* 'biedrs, kamerads', *Handwerksgesell* 'selis' (Ulmann 1872–1880: 339).

⁴ Abi minētie vārdi *стульник* un *тышлер* nozīmes ziņā ('galdnieks') atbilst mūsdienu krievu valodā vārdam *столя́р*, kas ir aizgūts no poļu valodas (Фасмер 1987 III: 766). Savukārt poļu *stolarz* 'galdnieks' ir atvasinājums (kopš 15. gs.), kam pamatā ir poļu *stól* 'galds' < pirmslāvu **stolb* 'stóls; uzrādzenie do siedzenia [galds; ierīce sēdēšanai]' (Boryś 2005: 579). Vārdam **stolb* senajās slāvu valodās bija arī nozīme 'sēdekļis, krēsls'. M. Fasmers poļu *stolarz* uzskata par kalku no vācu valodas (v. *Tischler* 'galdnieks') (Фасмер 1987 III: 766). Latv. *galdnieks* kā J. Alunāna jaunvārds (Karulis 1992 I: 282) acimredzot arī ir pēc vācu vārda parauga kalkēts vārds. Turpretim I. Želtova sarakstā ievietotā leksēma *стульник* ir puskalks (sk. tālāk), jo saknes morfēma /stul'-/ saistīta ar krievu lietvārdu *стул* 'krēsls' un vārdam *стол* jau bija nostiprinājusies nozīme 'galds'.

pudelēm] (ПОС 15: 287). Sal. arī igauņu *korv* ‘корзина [grozs]’ (VES I: 595). Atzīmējams, ka arī latviešu leksikogrāfiskajos avotos atrodami tie paši ģermānismi, kuriem atbilst ģermāņu cilmes krievu valodas reģionālismi. K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā „Lettisches Wörterbuch“ sastopamas tādas leksēmas kā *kunde* (sal. vācu vārda *Kunde* skaidrojumu – ‘(pazīstams) pircējs, (lokal) sebrs, kunde’ (Ulmann 1872–1880: 469)); *trepe*, *trepes* ‘Treppe’ (310, 695); *citrone* ‘Citrone’ (350); *spiķeris* ‘Speicher’ (273). Vārds *krankūzis* ‘slimnīca’ (sal. ar kr. *кранкенауз, кранкауз*) ievietots „Latviešu valodas slenga vārdnīcā“, turklāt vārda lietošanas piemērs reģistrēts 20. gs. 70. gados (Bušs, Ernstsone 2009: 246).

Tomēr augstāk minēto aizguvumu vidū atrodami arī vārdi, kas piederēja vispārlietotajam krievu valodas ūzusam, bet kuri ir izzuduši turpmākajā valodas leksikas attīstībā. Ir svarīgi apzināt un reģistrēt šīs leksēmas, ņemot vērā div- un trīsvalodu vārdnīcu tapšanas vēsturi 19. gadsimtā Latvijas teritorijā. Pie tādiem vispārlietotajiem arhaismiem (no mūsdienu krievu valodas viedokļa) pieder no minētajiem vārdi – *бунт* ‘sainis, virkne’, *гумми*, *фрѳштык*, *буриш*, *езель*, *стульчик*. 19. gs. sešdesmitajos gados iznākušajā Vladimira Dāla krievu valodas vārdnīcā, kurā krievu vienkāršrunas un dialektālā leksika atspoguļota visplašāk, sastopami tādi vārdi kā (ar norādi *нем. ‘vācu’*) *бунт* ‘связка, кипа, пачка, куча [sainis, kaudze]’ (Даль 1958 [1880–1882] I: 141), *фрѳштых* ‘завтрак, закуска или перехватка [brokastis]’, *фрѳштыкать* ‘закусывать до обеда, завтракать [brokastot]’ (IV: 539), *гезель* ‘помощник или ученик в аптеке [palīgs vai mācekļis aptiekā]’ (I: 347), *стульчик*, *стульщик* ‘стульный мастер, столяр [galdnieks]’ (IV: 348); reģistrēti arī vārdi *гуми*, *гумми* ‘растительный клей [augu līme]’ un *гумиластик* ‘резинка, каучук [gumija, kaučuks]’ (I: 408).

Svarīgi arī atzīmēt, ka I. Želtova un V. Bobrova materiālos minēto leksēmu lielākā daļa nav atrodama arī divvalodu (trīsvalodu) krievu-latviešu un krievu-vācu vārdnīcās. Tā, piemēram, Krišjāņa Valdemāra (ar līdzautoriem jaunlatviešiem) sastādītajā un 1872. gadā Maskavā izdotajā **krievu-latviešu-vācu vārdnīcā** (KLVV 1872) iepriekš minētie vārdi – ne reģionālismi, ne vispārlietotie vārdi, kas kļuvuši turpmāk par arhaismiem – nav sastopami; atrodams vienīgi vārds *гумми* ‘gumija, das Gummi’ (KLVV 1872: 109). K. Ulmaņa un G. Bražes **latviešu-vācu un vācu-latviešu vārdnīcā** „Lettisches Wörterbuch“ sastopami tikai divi vārdi, kuri korelē ar minētajiem krievu valodas vispārlietotajiem arhaismiem, proti, *bunte* ‘ein Bündel [sainis]’ (Ulmann 1872–1880: 40), *das Bund* ‘etwas Zusammengebundenes, sasiets knupis, bunte, bunts’ (164) un *buršis* ‘Bursche, Lehrling beim Handwerker [amatnieka mācekļis]’ (40), *der Bursche* ‘puisis, jauneklis’; = *Student* ‘students, buršis’; = *Lehrling* ‘buršis, precinieka un amatnieku mācekļis’ (166)⁵. Visi iepriekš minētie vārdi nav iekļauti arī 1912. gadā izdotajā **krievu-latviešu vārdnīcā**, kas

⁵ Vārda *der Bursche* otrā sinonīma (*der Lehrling*) skaidrojums ‘precinieka un amatnieku mācekļis’ pilnīgi sakrīt ar I. Želtova vārdnīcā vārdam *бурпу* doto skaidrojumu – ‘tirgotāja vai amatnieka mācekļis’.

ir J. Dravnieka pārlabots un papildināts Kr. Valdemāra krievu-latviešu-vācu vārdnīcas 4. izdevums. Šajā vārdnīcā sastopams tikai vārds *гумми* 'gumija' (KLV 1912: 73). Kr. Valdemāra vadībā sagatavotā vārdnīca, kā zināms, bija kalpojusi līdz jaunākas, pilnīgākas vārdnīcas iznākšanai (Zemzare 1961: 321). 1913. gadā iznāca J. Dravnieka **krievu-latviešu vārdnīca**. Šajā pilnīgākajā vārdnīcā tomēr atrodamas tikai tās leksēmas, kas sastopamas V. Dāla krievu valodas skaidrojošajā vārdnīcā: *бунт* 'sainis' (Dravnieks 1913: 47), *фруитик* '(pop.) brokastis' (952), *гезель* 'aptiekāra palīgs' (143), *стульник*, *стульщик* 'krēslinieks' (mūsdienu latviešu valodā 'galdnieks') (883).

1900. gada I. Pavlovskā (*Pawlowsky*) **krievu-vācu vārdnīcā** atrodamas leksēmas: *бунт* 'sainis [das Bund]' (Pawlowsky 1900: 88), *гезель* 'aptiekāra palīgs [der Apothekegehülfe]' (236), *стульник*, *стульщик* 'galdnieks [der Stuhlmacher]' (1571), *бурш* 'buršis, students [der Bursche, Student]' (90). Interesanti, ka vārds *фруитик* (*фруитик*) 'brokastis' I. Pavlovskā vārdnīcā nav sastopams, kaut gan tas ir vācu (augšvācu) aizguvums tālaika krievu valodā. Turpretim šajā vārdnīcā, ja salīdzina ar V. Dāla un 1913. g. J. Dravnieka vārdnīcām, reģistrēts vārds *бурш* 'buršis, students'. Vārds *bunte* 'saišķis; kušķis' reģistrēts arī kā žargonisms un barbarisms latviešu valodā 20. gs. otrajā pusē (Bušs, Ernstsone 2009: 82). Turklāt V. Dāla, J. Dravnieka, I. Pavlovskā vārdnīcās sastopamās leksēmas var nesakrist ar I. Želtova vārdnīcā minētajām nozīmes ziņā. Piemēram, vārdam *езель* (*гезель*) I. Želtova vārdnīcā piedēvēta nozīme 'meistara palīgs; pilsētas gvardes loceklis', nevis – 'aptiekāra palīgs'.

Iepriekš minētās leksēmas ir ņemtas pārsvarā no Želtova sastādītās vārdnīcināšanas, kas hronoloģiski attiecināma uz 19. gs. septiņdesmitajiem gadiem un kas, pēc Želtova teiktā, sastopamas Rīgas krievu runātajā valodā. Atšķirībā no Želtova materiāla Bobrova savāktais materiāls attiecināms uz 20. gadsimta sākumu (1903. g.) un, lai arī tajā ir daži Želtova rakstā minēti vārdi, raksturo Vidzemes guberņas pilsētās un lauku teritorijā dzīvojošo krievu valodu. Tomēr jāsecina, ka **Rīgas, kā arī Vidzemes guberņas krievu sarunvalodas leksika nebija starp tiem avotiem, ko izmantojuši divvalodu vārdnīcu sastādītāji (K. Valdemārs ar līdzautoriem, J. Dravnieks, I. Pavlovskis)**. Turklāt nav skaidrs, vai daudzi šādi vārdi (reģionālismi) jau nebija zuduši Rīgas iedzīvotāju vienkāršrunā 19.–20. gadsimta mijā.

Par aizguvumu iesakņošanos runātajā valodā liecina, kā zināms, aizguvumu morfēmiskā struktūra. Dažos minētajos vārdos ir slāvu cilmes piedēkļi, kam vai nu nav atbilstmes attiecīgā vācu vārda struktūrā, piemēram, *корфук* (piedēklis *-ук-*) < v. *Korb*, *тrepка* (piedēklis *-к-*) < v. *Treppe*, vai atbilst pēc kalkēšanas principa vācu morfēma, piemēram, kr. *стульник* < v. *Stuhlmacher* (krievu piedēklis *-ник-* atbilst vācu piedēklim *-er-*). Aizguvumu vidū atrodami dažādu tipu kalki, kuros krievu valodas elementi nav lietoti saskaņā ar to semantiku standartvalodā. Piemēram, vārdu savienojumā *дружный советник* 'aizgādnis' < v. *Ratsfreund* abi krievu vārdi pēc kalkēšanas principa atbilst vācu saliktena morfēmām (v.

Rat – kr. *совет* ‘padoms; padome’, v. *Freund* – kr. *друг* ‘draugs’). Krievu īpašības vārdam *дружный* vārdu savienojumā *дружный советник* piemīt relatīvā adjektīva semantika, šis īpašības vārds nav lietots saskaņā ar savu semantiku, t. i., kā kvalitatīvais adjektīvs, sal. *дружный* ‘draudzīgs, saderīgs’ (Dravnieks 1913: 192). I. Želtova rakstā par „Rīgas izloksni” ievietotajā vārdnīcīnā minēts arī tāds frazeoloģiska rakstura vārdu savienojums kā kr. *был евёзен да выскочил* ar krievu valodā dotu skaidrojumu ‘было да сплыло’, latv. ‘bija un izbija’. Vārds *евёзен* ievietots vārdnīcīnā atsevišķā šķīrkļī ar norādi uz v. *gewesen* (vācu verba *sein* ‘būt’ pagātnes divdabja forma). Šis piemērs liecina, ka Rīgas krievu vienkāršrunā lietoja arī barbarismus, t. i., valodā neapgūtus svešvārdus.

Rīgas krievu valodu minētajā laikposmā aktīvi ietekmējusi arī latviešu valoda. Tā, piemēram, I. Želtova vārdnīcīnā ievietoti tādi aizguvumi kā *ла́йва* ‘большая лодка, каботажное судно [liela laiva, kabotāžas kuģis]’ < latv. *laiva* (= *laiwa*); *ма́йка* ‘избушка, устроенная на стругах для хозяйского приказчика; флигель, надворное строение [uz strūgām ierīkota mājiņa pārvaldniekam; sētas māja]’ < latv. *māja*; *у́ймба* ‘рукавица’ < latv. *cimds* (= *zimds*); *вѳмба* ‘рыба вроде леща’ < latv. *vimba* (= *wimba*) u. c. Šie vārdi, tāpat kā iepriekš minētie ģermānismi, nav ievietoti Kr. Valdemāra 1872. gada krievu-latviešu-vācu vārdnīcā; vienīgi vārds *у́ймба* ‘vimba, (zivs) Wemgalle’ (KLVV 1872: 78). J. Dravnieka pārstrādātajā un 1912. gadā iznākušajā šīs vārdnīcas 4. izdevumā bez vārda *вѳмба* ‘vimba’ (KLV 1912: 54) atrodama arī leksēma *ма́йка* ‘namiņš uz strūgas’ (turpat: 117). Turklāt J. Dravnieka 1913. gadā izdotajā krievu-latviešu vārdnīcā, kas vārdu izvēlē balstījās acīmredzot arī uz V. Dāla krievu valodas vārdnīcu (sk. iepriekš), sastopami ne tikai vārdi *вѳмба* ‘vimba’, *ма́йка* ‘strūgas mājiņa’ (Dravnieks 1913: 116, 369), bet arī vārds *ла́йба* ‘liellaiva’ (turpat: 352), kas semantikas ziņā atbilst I. Želtova vārdnīcīnā ievietotajam vārdam *ла́йва* < latv. *laiva*, bet formāli atšķiras ar konsonantiem [b] / [v].

Trīs leksēmas ievietotas arī vietējā I. Pavlovskā krievu-vācu vārdnīcā: *вѳмба* ‘die Wimbe, (Ostseeprovinzen) die Wemmgalle [vimba]’, *ма́йка* ‘das Häuschen auf einer Struse [strūgas mājiņa]’, *ла́йба* ‘ein großes Boot (mit einem, auch zwei Masten und nicht selten mit einem Verdeck) [liellaiva (ar vienu vai diviem mastiem, nereti ar klāju)]’ (Pawlowsky 1900: 196, 652, 615). V. Dāla krievu valodas vārdnīcā atrodami vārdi *ла́йба* un tā variants ar norādi „балт. [Baltijas]” *ло́йва*, norādītā nozīme ‘чухонская или финская большая, парусная лодка, иногда с палубою об одной и двух мачтах [somu buru liellaiva, reizēm ar klāju, ar vienu un diviem mastiem]’ (Даль 1958 [1880–1882] II: 235) gandrīz sakrīt ar I. Pavlovskā vārdnīcā doto šī vārda skaidrojumu. Visi trīs vārda varianti *ла́йба* ‘buru liellaiva’ (Baltijas jūras reģions), *ла́йва* ‘laiva’, *ло́йва* ‘liellaiva’ ievietoti M. Fasmera krievu valodas etimoloģiskajā vārdnīcā (Фасмер 1986–1987 II: 450, 451, 513). Līdz ar to Fasmers uzskata šos vārdus par krievu valodas vēsturei un krievu izloksnēm piederošiem vārdiem; sal. Novgorodas Pirmajā hronikā (ar 1143. g.) minēto skr.

λουва 'kuģis' (turpat: 513). Pēc Fasmera domām, šie vārdi, kā arī atbilstošie austrumbaltu valodu vārdi latv. *laiva* [laīva], lietuv. *laīvas* 'kuģis, laiva', ir somugrismi (turpat), sal. Baltijas somu valodās nosaukumus – somu *laiva*, igauņu *laev* 'kuģis', lībiešu *lōja* < **laiva* 'laiva', vepsu *laiv* 'vienkārša laiva' (Karulis 1992 I: 494–495). Pretēji šim uzskatam izteikta arī doma (K. Būga, K. Karulis), ka latviešu un lietuviešu vārdiem ir baltu cilme (turpat).

Tātad aplūkotos I. Želtova vārdnīcīņā ievietotos aizguvumus no latviešu valodas, izņemot strīdīgo vārdu *ла́йва*, var dēvēt par reģionālismiem, daži no kuriem (*ма́йка*, *вы́мба*) kā dziļāk iesakņojušies valodā atspoguļoti arī vietējā divvalodu leksikogrāfijā.

5. Semantiskie aizguvumi Rīgas krievu valodā

Vietējās krievu valodas īpatnību vācēji mēģināja norādīt arī uz vispārlietotās krievu valodas leksikas neparastu lietojumu, uz t. s. semantiskajiem aizguvumiem. Piemēram, V. Bobrovs savos materiālos min krievu vārda *тарелка* 'šķīvis' (Dravnieks 1913: 897) lietošanu nozīmē 'блюдечко [apākštasīte]' (sal. arī latv. *bloda*, *blodiņa* < skr. *блюдо*). Vispārlietotā vārda *тарелка* (no agrinās formas **талерка*, sal. baltkrievu *талерка*, poļu *talerz* 'šķīvis') formālajā struktūrā izšķirams komponents *-k-*: senkrievu valodā reģistrēts vārds bez šī komponenta – *тарель* (*tarēļi*) (Фасмер 1986–1987 IV: 24). Šis komponents līdzīgs krievu deminutīvu piedēklim *-k-*, tāpēc to var uzskatīt par desemantizētu piedēkli (sal. mūsdienu krievu valodā deminutīvo atvasinājumu *тарелочка* 'šķīvītis'). Krievu vārdu *тарелка* 'šķīvis' uzskata par aizguvumu no vidusaugšvācu valodas, kas ienācis valodā ar poļu valodas starpniecību (turpat). Tomēr šī viedokļa ietvaros tiek ignorēta aizguvuma formālā struktūra (komponents *k*): sal. vācu vārda *Teller* 'šķīvis' vēsturiskās formas – vidusaugšvācu *teller*, *teler*, *deller* un viduslejasvācu *teller*, *telre*, *tellōr* (Pfeifer 1999: 1423), visas minētās vācu formas tāpat kā poļu *talerz* ir bez komponenta *k*. Turpretim 17. gs. latviešu valodas vārdnīcās blakus viduslejasvācu aizguvumam *šķīvis* [šķīvis], *šķīva* sastopams arī cits viduslejasvācu aizguvums – *tallerķis* < vlv. *tallōrken* 'šķīvītis' (Karulis 1992 II: 357–358), kas ir acīmredzot viduslejasvācu vārda deminutīva forma. Līdz ar to saprotama vārda *тарелка* minētā lietošana nozīmē 'блюдечко [apākštasīte]' vietējā krievu valodā. Turklāt attiecībā uz kr. *тарелка* var pieņemt citu avotvalodu un citus aizgūšanas ceļus, nekā parasti apgalvots.

Starp Rīgas krievu valodā sastopamajiem aizguvumiem, kas ir ievietoti I. Želtova vārdnīcīņā, atrodami tādi, kuriem avotvaloda ir vācu valoda, bet kuri aizgūti ar latviešu valodas starpniecību. Par to liecina aizguvumu fonētiskā puse: krievu vārdu skaņas atbilst latviešu vārdu skaņām, kas savukārt atspoguļo attiecīgā vācu vārda vēsturiskās skaņas. Pārsvarā šajā ziņā runa ir par agrinā posma lejasvācu aizguvumiem latviešu valodā, kuri no latviešu valodas vēlāk bija aizgūti Rīgas krievu valodā, piemēram: *мър* 'akmens siena' < latv. *mūris*,

sal. v. *Mauer* 'siena'; *брунный* 'tumši brūns' < latv. *brūns*, sal. v. *braun* 'brūns' utt. Šie vārdi nav atrodamī citētajā J. Dravnieka krievu-latviešu vārdnīcā (1913), bet I. Pavlovskā krievu-vācu vārdnīcā (1900) atrodams tikai vārds *мур* 'die Mauer', turklāt ar norādi, ka tas ir Dienvidkrievijā un Rietumkrievijā lietots vārds (Pawlowsky 1900: 697). Šeit acīmredzot domāta tā bijušās Krievijas impērijas teritorija, kas agrāk bija Polijas un Lietuvas valsts sastāvā, sal. poļu *mur* 'mūris' < senaugšvācu *mûre* (Borys 2005: 342). Par to, ka vārda *мур* 'akmens siena' aizgūšana Rīgas krievu valodā var būt saistāma tieši ar latviešu, nevis poļu valodas starpniecību, liecina atvasinājums kr. *мурник* 'mūrnieks', kas arī minēts I. Želtova vārdnīcā ar paša autora skaidrojumu – 'каменщик, муhr-неекс'. Poļu un baltkrievu valodā šādiem atvasinājumiem ir citi piedēkļi: poļu *murarz* 'mūrnieks' (Borys 2005: 342), baltkrievu *мўляр* 'mūrnieks' (BLV: 174).

I. Želtova un V. Bobrova rakstos sastopami tādi vārdi, ko autori ievietojuši savos sarakstos, uzskatīdami par vietējās krievu valodas leksiskajām īpatnībām, tomēr to lietojums ir plašāks. Šādus vārdus var dēvēt par „viltus reģionālismiem”. Piemēram: kr. *могилки* 'kapi, kapsēta'; kr. *гора: с горы* 'no augšas', kr. *на горы* (krievu dialektālā lokatīva forma) 'augša'. Šādus vārdus un to semantiku atspoguļo arī vietējās divvalodu vārdnīcas: *могилки* 'kapsēta, kapenes', *горой* (adverbs) 'augšup' (Dravnieks 1913: 386, 154), *могилки* 'der Friedhof' (Pawlowsky 1900: 681). Mūsdienu krievu standartvalodā vispārinātajā nozīmē 'kapi, kapsēta' parasti lieto citu vārdu – *кладбище* (sal. kr. *могила* 'kaps', no kā daudzskaitļa forma ar attiecīgo daudzskaitļa nozīmi ir *могилы*); nav arī vārda *гора* leksikalizēto formu, kas būtu saistītas ar jēdziena 'augša' apzīmēšanu. Tomēr šos vārdus minētajās nozīmēs 19.–20. gs. mijā lietoja plašākā krievu valodas teritorijā. Vārds *могилки*, kas ir ar piedēkli -к- atvasināta lietvārda daudzskaitļa forma nozīmē 'kapi, kapsēta', atrodams Vladimira Dāla vārdnīcā (Даль 1958 [1880–1882] II: 337). Vārdnīcā šis vārds ievietots ar norādi, ka tas ir dienvidrietumos izplatīts vārds. Šeit acīmredzot domāta bijusī Polijas un Lietuvas valsts teritorija. Jāpiebilst, ka poļu valodas izloksnēs sastopams vārds *mogilki* 'cmentarz [kapsēta]' (Borys 2005: 335). Savukārt kr. *гора* adverbētas formas sastopamas visā slāvu valodu areālā, tostarp arī krievu valodas izloksnēs, sal. V. Dāla vārdnīcā: *в горе* 'вверху, наверху [augšā]' (Даль 1958 [1880–1882] I: 375).

Starp īpašajiem Rīgas „krievu izloksnes” vārdiem I. Želtovs savā vārdnīcā min arī krievu īpašības vārda *тонкий* lietošanu nozīmē 'отличный [izcils, lielisks]', norādot uz vācu valodas ietekmi: sal. vārdnīcīgas autora dotos piemērus krievu un vācu valodā – kr. *тонкая картина*, v. *ein feines Bild*. Šī krievu vārda pārnēstās nozīmes reģistrētas arī divvalodu (trīsvalodu) vārdnīcās: *тoнкий* 'plāns, smalks; dünn, fein' (KLVV 1872: 603), *тoнкий* 'tievs; plāns; smalks (*smalka dzirde*)' (Dravnieks 1913: 905), *тoнкий* 'dünn, fein, subtil, schlank; scharfsinnig, schlau' (Pawlowsky 1900: 1613). Tomēr vārda *тонкий* leksiski semantiskais variants 'smalks, izcils, lielisks' nav uzskatāms par Baltijas reģionālās

krievu valodas pazīmi, jo šī īpašības vārda nozīme ir semantiskais aizguvums, kas parādījās krievu literārajā valodā iepriekšējā periodā. V. Vinogradovs savos pētījumos par krievu literārās valodas vēsturi norāda, kā vārds *монкий* mainījis savu semantiku franču *fin* ietekmē 18. gs. 2. pusē (Виноградов 1938: 161).

V. Bobrovs savos materiālos starp vārdiem, kas, viņaprāt, raksturo vietējo krievu valodu, min tādu vārdu kā kr. *коней* nozīmē 'sākums', piemēram, izteikumā *Как Вы с конца заспивали?* 'Kā Jūs no sākuma dziedājāt?'. Kr. Valdemāra vārdnīcā vārdam *коней* dots skaidrojums 'gals; Ende, Spitze' (KLVV 1872: 209). Sal. latv. *gals* nozīmes skaidrojumu K. Ulmaņa un G. Bražes vārdnīcā „Lettisches Wörterbuch“: *Gals* 'das Ende, das Äußerste, Letzte; die Gegend [beigas, ārējais, pēdējais; mala]', *Pirmais gals* 'der Anfang [sākums]' (Ulmann 1872–1880: 71); K. Milēnbaha un J. Endzelina latviešu valodas vārdnīcā: *nuo gala* 'vom Ende, auch vom Anfang [no beigām, arī no sākuma]', *nuo pirmā gala* 'gleich vom Anfang [uzreiz no sākuma]' (Milēnbahs, Endzelīns 1923–1932 I: 592–595). J. Dravnieka krievu-latviešu vārdnīcā (1913) vārds *коней* skaidrots kā 'beigas, gals' (Dravnieks 1913: 327). 20. gs. krievu literārajā valodā lietvārda *коней* tiešā pamatnozīme ir 'beigas', saknes morfēma /*kon'-*/ tikai etimoloģiski saistīta ar tās pašas saknes vārdiem *исконно*, *искону* 'no paša sākuma'. Tomēr vārds *коней* nozīmē 'sākums' nav uzskatāms par semantisku aizguvumu, to var dēvēt par leksiski semantisku dialektismu vietējā krievu valodā (blakus citiem šajā valodas variantā sastopamajiem dialektismiem). Vārds *коней* nozīmē 'sākums' plaši sastopams krievu izloksnēs, tai skaitā Arhangeļskas, Vologdas, Kostromas, Vladimiras, Nižņijnovgorodas izloksnēs (СРПГ 14: 252–254), sal. piemēru *Ты с конца читай* 'Tu lasi no sākuma' (turpat). V. Dāls savā krievu valodas vārdnīcā, arī minot divas nozīmes, devis pamatojumu abu jēdzienu ('beigas' un 'sākums') apvienošanai vienā saknē no domāšanas specifikas viedokļa (Даль 1958 [1880–1882] II: 150).

6. Nobeigums

Krievu valodai Latvijā ir ilgas vēsturiskas tradīcijas, un krievu valodas kontaktu vēsturē Latvijas teritorijā izšķirami vairāki posmi. Turklāt katrā no posmiem krievu valodas kā kontaktvalodas loma un īpatnības ir atšķirīgas. Rīgas 19. gadsimta 2. puses krievu valodas iezīmes līdz šim pētītas visai maz. Vietējā krievu valodas varianta leksisko un semantisko savdabību lielā mērā ietekmējuši ilgstošie kontakti ar vācu un latviešu valodu. Rīgas cittautiešu valodā sastopamo aizguvumu apkopojums un analīze leksikogrāfiskā aspektā ir svarīga gan Latvijas leksikogrāfijas vēsturiskās tradīcijas izpētei, gan kontaktlingvistikas problēmu risināšanai. Rīgas krieviski runājošo iedzīvotāju valodā sastopamo aizguvumu analīze, kas veikta rakstā, skaidri rāda, ka, lai gan vācu un latviešu autoru vārdnīcas savā starpā atšķiras, tajās lielākoties nav atrodami aizguvumi, kas reģistrēti vietējo novadpētnieku krievu leksikas

krājumos (Ivana Želtova raksts) un pētnieku dialektoloģiskajos novērojumos (Vladimira Bobrova raksts). Šie krājumi, pieraksti ar novērojumiem ir svarīgākie reģionālās krievu leksikogrāfijas avoti.

Rīgas krievu valoda veidojās kā reģionāls variants, kam bija raksturīgas gan dialektālas iezīmes visos valodas līmeņos, gan dažādu tipu aizguvumi no vācu un latviešu valodas. Aizguvumu vidū vērojami reģionālismi (*корфа* un *корфик*, *кранкенауз* un *кранкауз*, *кунда*, *тrepка*, *цyтрон*, *шпиклер*, *махер*, *тышлер*, *майка*, *цымба*), kā arī tālaika krievu valodā plašāk sastopami vārdi, kas no mūsdienu valodas viedokļa ir arhaismi (*бунт* 'sainis, virkne', *гумми*, *фрыштык*, *буриш*, *езель*, *стульчик*). Aizguvumu analīze dod iespēju noskaidrot jautājumus par aizguvuma avotu, par aizgūšanas konkrētajiem apstākļiem un ceļiem (*мур* 'akmens siena', *таpелка* 'apakštasīte').

Avoti un literatūra

- BLV = Baltkrievu-latviešu, latviešu-baltkrievu vārdnīca. Sastādītāja M. Ābola / Беларуская-латышскі, латышска-беларускі слоўнік. Укладальнік М. Абала. Rīga: Latvijas baltkrievu savienība, 2010.
- Бобров, Владимир. 1908. Материалы к познанию русских говоров Лифляндской губернии. *Zbornik u slavu Vatroslava Jagića*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 389–395.
- Boryś, Wiesław. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.
- Bušs, Ojārs, Vineta Ernstsone. 2009. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. 2. izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Даль, Владимир И. 1958. *Толковый словарь живого великорусского языка*. В 4-х т. Репринтное издание 1880–1882 гг. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей.
- Dravnieks, Jēkabs. 1913. *Krievu-latviešu vārdnīca / Русско-латышский словарь*. Rīga: J. Brigadera apgādībā.
- Фасмер, Макс. 1986–1987. *Этимологический словарь русского языка*. В. 4-х т. Перевод с немецкого и дополнения чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачёва. Издание второе, стереотипное. Москва: Прогресс.
- Karulis, Konstantins. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. 2 sējums. Rīga: Avots.
- KLV 1912 = *Русско-латышский словарь / Krievu-latviešu vārdnīca*. IV. Izdevums, pārlabojis un papildinājis J. Dravnieks.
- KLVV 1872 = *Jelgawa: drukājis un apgādājis H. Allunans. Krievu-latviešu-vācu vārdnīce*, izdota no Tautas Apgaismošanas Ministerijas / *Русско-латышско-немецкий словарь*, изданный Министерством народного просвещения / *Russisch-lettisch-deutsches Wörterbuch*, herausgegeben vom Ministerium der Volksaufklärung. Москва: В университетской типографии, 1872.
- Koškins, Igors. 2007. *Krievu valoda kā kontaktvaloda Latvijas brīvvalsts laikā. Vārds un tā pētišanas aspekts* 11, 174–182.

- Кошкин, Игорь. 2008. *Русско-германские языковые контакты в грамотах Северо-Запада Руси XII – XV вв.* Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та.
- Milenbahs, Kārlis, Jānis Endzelīns. 1923–1932. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1.–4. sējums. Rīga. (Mühlenbach K., Endzelin J. *Lettisch-deutsches Wörterbuch*.)
- Pawłowsky, Ivan. 1900. *Russisch-Deutsches Wörterbuch*. 3., vollständig neu bearbeitete, berichtigte und vermehrte Auflage / *Русско-немецкий словарь*. Третье, совершенно переработанное, исправленное и дополненное издание. Riga: Verlag von N. Kummel.
- Pfeifer, Wolfgang (ed.). 1999. *Etymologisches Wörterbuch des Deutschen*. 4. Auflage der Taschenbuchausgabe. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.
- ПОС = *Псковский областной словарь с историческими данными*. Выпуск 15. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та. 2004.
- РД 1965 = *Русская диалектология*. Ред. Р. И. Аванесов, В. Г. Орлова. Второе издание. Москва: Наука, 1965.
- Sehwers, Johann. 1918. *Die deutsche Lehnwörter im Lettischen*. Inaugural-Dissertation. Zürich: Buchdruckerei Berichthaus.
- Семёнова, Мария Ф. 1977. Из истории языковых взаимоотношений в городе Риге. *Контакты латышского языка*. Riga: Zinātne, 192–214.
- СРНГ = *Словарь русских народных говоров*. Выпуск 1 – . Ленинград (Санкт-Петербург): Наука. 1965 – .
- Ulmann, Carl Christian. 1872–1880. *Lettisches Wörterbuch*. Teil 1: *Lettisch-deutsches Wörterbuch*. Riga: Verlag von H. Brutzer & Co. Teil 2: *Deutsch-lettisches Wörterbuch*. Bearb. von G. Brasche. Riga, Leipzig: Verlag von H. Brutzer & Co.
- VES = *Vene-eesti sõnaraamat*. Teine, parandatud trükk. 1–2. Tallinn: Eesti Keele Instituut, 2000.
- Виноградов, Виктор В. 1938. *Очерки по истории русского литературного языка XVII – XIX вв.* Москва: Учпедгиз.
- Заварина, Антонина А. 2003. Русское население Латвии (К истории поселения). *Русские в Латвии*. Выпуск 3. Ред. Б. Ф. Инфантьев. Рига: ВЕДИ, 10–47.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)* Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
- Желтов, Иван. 1874. О русском говоре в Риге. *Филологические записки*, выпуск 6, 1–27. (Lappuses norādītas pēc raksta atsevišķā novilkuma. Raksts ir pārpublicēts arī grāmātā: *Rīgas vecticībnieku krājums. Materiāli vecticības vēsturē*. II laidziens. Rīga: Latvijas Vecticībnieku biedrība, 20116 5.–43. lpp.)

Igors Koškins
 Rusistikas un slāvistikas nodaļa
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latvijas Universitāte
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
 igors.koskins@lu.lv

SUMMARY

Loanwords in the Russian Language of Riga of the 2-nd Half of the 19th Century and the Problem of Regional Lexicographical Sources

Igors KOŠKINS

The article provides a review of lexical peculiarities of the Russian language in Riga. The investigation of the topic has considerable significance for Latvian historical lexicology and lexicography: the lexical elements of the Russian language spoken in Riga are characterized in comparison with contemporary Russian glossaries (Vladimir Dal' dictionary) as well as Latvian bilingual and trilingual dictionaries (such as the dictionaries compiled by Kr. Valdemārs, C. Ulmann and G. Brasche, J. Dravnieks, I. Pawlowsky). Two descriptions of the regional Russian language, which provide today missing data about the Russian language spoken in Lifland (province of Livonia) in the 2-nd half of the 19th century and its contacts with German and Latvian provide the material for this research. The author has used the material of Ivan Zheltov's article "About the Russian dialect in Riga" (1874) and the material of a small dictionary placed in the article, as well as some materials, collected and published by Vladimir Bobrov after his trip to the province of Livonia in 1893.

The article provides the analysis of Russian loanwords from German and Latvian. We may state, that such loanwords from German, as *корфа* and *корфик* 'basket', *кранкенауз* and *кранкауз* 'the town hospital', *кунда* 'client, customer; good guy', *трепка* 'stairs', *уытрон* 'lemon', *ипиклер* 'cage, depository, storehouse', *махер* 'broker, agent in deals', *тышлер* 'woodworker'; and such loanwords from Latvian as *майка* 'the small house for the administrator built from planks, the country house', *уымба* 'mitten', *вымба* 'Cyprinus vimba, kind of carp fish' and such words, which were loaned, as *мур* 'stonewall', *мурник* 'bricklayer', *брунный* 'dark brown' could be defined as regionalisms (regional words), that relate to peculiar features of local Russian vocabulary. These words are not listed in the contemporary dictionaries and glossaries. The loanwords *майка*, *вымба*, *мур* are represented in several local translating dictionaries. The loanwords from German *бунт* 'sheaf, bunch', *гумми* 'rubber', *фрыштык* 'breakfast', *бури* 'tradesman's or craftsman's apprentice', *езель* 'master's assistant; member of town guard', *стульник* 'woodworker, master of furniture' and the loanword from Latvian *лайва* 'big boat, coasting ship' belong to the Russian words, which were widely used, although later they became archaisms. The article provides an analysis of semantic loans (*тарелка* 'small plate', from the common Russian word 'plate') and an analysis of the so called "faked regionalisms" (*могилки* 'cemetery, graveyard', *гора: с горы* 'from the top; atop', *на горы* 'on the top, aloft', *тонкий* 'excellent, outstanding', *конец* 'beginning').

To sum up it is worth saying that the vocabulary of the Russian spoken language in Riga as well as in the province of Livonia was not included in the sources, which were used by the compilers of bilingual and trilingual dictionaries (K. Valdemārs and coauthors, J. Dravnieks, I. Pawlowsky).

LAUKU DZĪVES ATAINOJUMS ANTANA JUŠKAS LATVIEŠU-LIETUVIEŠU-POĻU VĀRDNĪCĀ

Renāte MISEVIČA-TRILLIČA
Latvijas Universitātes
Rusistikas un slāvistikas nodaļa

1. Antana Juškas vārdnīcas tapšanas apstākļi

19. gadsimta 70. gados Kauņas guberņas Telšu apriņķī, Alsēdžu (Alsēdziai) draudzē tapa latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīca¹, kuras autors ir lietuviešu garīdznieks, leksikogrāfs un folklorists Antans Juška (*Antanas Juška*, 1819–1880). Tā bija pirmā vārdnīca, kur latviešu valodas kā avotvalodas šķirkļiem tika piedāvātas poļu valodas atbilstmes. Vārdnīcas autors, kurš jau bija strādājis ar poļu-lietuviešu un lietuviešu-poļu vārdnīcu sastādīšanu, izvirzīja mērķi savākt latviešu vārdus to saglabāšanai un, iespējams, tālākai izmantošanai latviešu vārdnīcu izveidē. Vārdnīcas materiāla daļu A. Juška nosūtīja Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijai, par kuras locekli kļuva 1876. gadā. Savos sarakstos Juška ievietoja vārdus, kurus neatrada sev zināmās latviešu valodas vārdnīcās (piem., K. Ulmaņa 1872. gada latviešu-vācu vārdnīcā) un kuri, viņaprāt, varēja ieinteresēt komisijas locekļus (Zemzare 1961: 354). Tomēr komisija izlēma, ka Juškas vārdu krājumā ir pārāk daudz aizguvumu un tos nav ieteicams ieviest literārajā latviešu valodā.

Kopš 19. gs. beigām Juškas vārdnīca bija aizmirsta, kaut arī lietuviešu leksikogrāfa darbs ir interesants no vairākiem aspektiem. Viens no tiem ir vārdnīcas sastādīšanas princips. Vārdnīcā iekļautais materiāls ir paša autora pierakstīta leksika, kuru viņš savāca Alsēdžos un citās Telšu apriņķa draudzēs no tur dzīvojošiem latviešiem – ieceļotājiem no Dienvidkurzemes. Antans Juška mācījās latviešu valodu no Alsēdžu draudzes iedzīvotājiem četrus gadus garumā, strādājot tur par garīdznieku kopš 1871. gada. Var pieļaut, ka latviski runājošo personu loks šajā apkaimē nebija ļoti plašs – saskaņā ar 1867. gada enciklopēdijas datiem Alsēdžos kopumā dzīvoja 565 cilvēki (GCC 1867: 631), bet Kauņas guberņā un Telšu apriņķī 19. gs. otrajā pusē latviešu ģimenes veidoja 2,3% no visu iedzīvotāju skaita (ЭСБЕ XVA, 513). Kurzemieki drīkstēja brīvi pārcelties uz citām guberņām tikai kopš 1858. gada, kad tika pieņemts nolikums „Положение комитета министров о дозволении Курляндским крестьянам перечислиться в сельские общества всех губерний”, pārcelšanās bija saistīta ar vairāku formalitāšu nokārtošanu (Bērziņš 2000: 77, 126),

¹ Vārdnīcas manuskripts atrodas Viļņā, Lietuviešu literatūras un folkloras institūtā (*Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*).

tāpēc var pieņemt, ka pārceļotāju no Dienvidkurzemes uz Kauņas guberņu nebija daudz. Ierobežotais respondentu skaits, paša autora nepietiekamās latviešu valodas zināšanas, savāktās leksikas dialektālais raksturs nenoliedzami pazemināja A. Juškas vārdnīcas kā valodnieciska darba vērtību viņa laikabiedru acīs, tomēr šodien tā ir liecība par latviešu dzīvesveidu Kauņas guberņas laukos. Juškas vārdnīcas materiāls ir lauku iedzīvotāju ikdienā lietotā leksika, kas atspoguļo cilvēku dzīves apstākļus 19. gadsimtā.

2. Antana Juškas vārdnīcas makro- un mikrostruktūras raksturojums

Antana Juškas vārdnīcu veido divas visai apjomīgas daļas, kurās kopumā ir vairāk par 1000 lapām teksta. Vārdnīcas pagināciju nosaka papīra veids, uz kura tā uzrakstīta: katrai no četrām burtņīcas lapaspusēm piešķirts numurs pēc piemēra „4-4a-4b-4c“, katram atsevišķam burtam sākoties ar „1“. Vārdnīca sākas ar ortogrāfijas noteikumu izskaidrošanu. Pēdējā lapā atrodas paša autora informācija par vārdnīcas pabeigšanas datumu un sastādīšanas vietu (*3 rudens mēnesia 1875. gada. Alsēdi*)², kopējo šķirkļu skaitu (7818)³, šķirkļu skaitu pa burtiem (*a: 741, b: 321, c: 135, d: 304* utt.) un burtu skaitu (27 burtu).

Juškas lietotā rakstība ir ļoti specifiska, ar vairākām diakritiskām zīmēm un sīkām fonoloģiskām atšķirībām. Rakstībā ņemta vērā garo <á>, īso <à> un stumto <â> skaņu izruna, atšķirība starp /o/ un /uo/, kas apzīmēts ar <ũ>, piem., *dzīve, glāts, āugsts, udens, ūga, odere*. Līdzskaņu mīkstinājums apzīmēts ar <i> bez punkta (*plava*), bet divskanis /ie/ apzīmēts ar burtu <j> (*glauztjs*). Divskaņi /dz/ un /dž/ rakstīti kā <d> ar ķeksīti labajā apakšējā pusē. Ķeksis ir pievienots arī burtiem <c> un <s>, lai apzīmētu līdzskaņus /č/ un /š/. Lietvārda salikteni un vārdi ar priedēkļiem rakstīti ar defisi: *aj-gans, vac-zeme, sa-runat*. Turpmāk rakstā piemēros intonācijas apzīmējumi netiek ņemti vērā, bet līdzskaņi tiek rakstīti saskaņā ar mūsdienu ortogrāfiju kā <dz>, <dž>, <č> un <š>. Mīkstinājuma un divskaņa /ie/ apzīmējumi, kā arī rakstība ar defisi tiek saglabāta kā oriģinālā.

Šķirkļi vārdnīcā ir izvietoti alfabētiskā secībā. Atsevišķi ir izdalīti šķirkļi, kas sākas ar <dz> (*dzedrus, -ra, dzeguze, dzeguzes-sietava, dzeguzis* u. c.), <dž> (trīs šķirkļi – *džindžele, džindžet, džindžinat*), <j> (*j-art, j-audzinat, j-augt, j-braukt, j-bridet, j-bridinat, j-brist* u. c.), <ũ> (*ūde, ūdze, ūdejs, ūdenjks, ūdjns* u.c.). Autors vārdnīcā ievieto dažādu vārdšķiru vārdus, uzmanību piesaista liels prefiksālo verbu skaits. Šķirkļa pamatvārds gandrīz bez izņēmumiem ir

² D. Zemzare norāda, ka A. Juška pabeidzis rakstīt vārdnīcu 1875. gada 3. (15.) oktobrī (Zemzare 1961: 355).

³ Pēc raksta autores skaitījuma vārdnīcā ir 8336 šķirkļi.

viens atsevišķs vārds. Reti viena šķirkļa ietvaros ir latviešu sinonīmi (*ūravilka, pele* – *mysz z krótkiem ogonem*) vai izteicieni (*eja, eja, ejaja, caca* – *spiew kołyszac niemowlę; nū vidus vjn. Nū vidus vjn dziva* – *tylko ze srodka*). Kā atsevišķi šķirkļi parādās arī onomatopoētismi: *kan kan* – *wola gęsi, tiś* – *kurę pędząc, pluunks* – (*upadł kamień do wody*), *skic* – *kotkę odpędzając*.

Pirmais vārds šķirklī ir latviešu valodā, pēc tam seko lietuviešu ekvivalents un poļu skaidrojums, piem.,

burta, balse, gloska, litera;

kankis, bulve, kartofla;

lops, givulis, zywioło domowe (bydle, koń, świnia).

Latviešu šķirkļa pamatvārdam dažos gadījumos pievienots ilustratīvs piemērs, kurš vai nu precizē vārda nozīmi (*lajk-mets. Zjmas svetki, lila-djina, vasaras svetki; krauks kad koks luzt; ūdejs. Kas var ūst; ticigs, -ga. Ticigs, kam var uzticet*), vai rāda tā lietošanas kontekstu. Šajā gadījumā piemērs atrodas šķirkļa beigās, piem.,

duse, atilsis, odpoczynek. Es gribu jt uz dusu;

tačiu, tačiau, przecież. Nu tačiau tas ta ne var but.

Poļu ekvivalenti pārsvarā ir paplašināti ar skaidrojumiem, definīcijām, lietošanas kontekstu (sk. piemērus tālāk). Šķirkļa lietuviešu daļā gandrīz vienmēr ir viens vārds, turklāt ne visiem latviešu vārdiem autors piedāvā lietuviešu atbilstes; šādos gadījumos šķirklī atstāta tukša vieta, kas rada iespaidu, ka autors plānoja ierakstīt tās vēlāk, piem.,

knudet, -du, ruchać się (mnóstwo ludzi na rynku)

knulis, kawał (mięsa)

knusis, varmas, muszka (co w oczy lezie)

knuzinatjs, guzdrać się (kura dziobem około siebie)

knuzulis, muszka (na twarz napadająca).

Lietvārdiem un īpašības vārdiem pamatforma ir vienskaitļa nominatīvs. Personu apzīmējumiem un īpašības vārdiem sieviešu dzimtē leksikogrāfs neveido atsevišķus šķirkļus, bet aiz pamatvārda norāda sieviešu dzimtes galotni ar celma pēdējo burtu vai mainīto piedēkli: *atraitnis, -ne, kajenjks, -nīce, kamburnjks, -nīce, Latojtis, -te, pa-dzeltens, -na, pa-devigs, -ga, gatavs, -va*.

Darbības vārdiem pamatforma ir infinitīvs. Ja, pēc leksikogrāfa domām, darbības vārdam var būt kādas neregularitātes konjugācijā, tad tiek norādīti 1. personas formanti tagadnē un pagātnē vai vesela vārda forma: *dukt, -stu, -ku; dundzet, -dzu; dzist, -stu, -su; dūt, dūdu, devu*. Lai norādītu uz iespēju veidot arī atgriezenisko formu, tiek dots atgriezeniskais formants ‘-ties’ (*-tjs*): *kludit, -du; -tjs; kult, kuluu, kūlu; -tjs*. Tādā veidā vārdnīcā iekļauta morfoloģiska informācija.

Vārdnīcā atkārtojas gramatiskā norāde *pl. pie pluralia tantum: gotani, pl. – bydło młode; brunči, pl. – kaftan mężczyzn; isdebes, pl. – uczta weselna po szlubbie*

u ojca młodej; isdūtenes, pl. – uczta przed wydaniem posagu; kapi, pl. – mogiła; kartavas, pl. – szubienica; kadajni, pl. – ptstwo domowe: kura, gęs. Vienā vietā ir norāde uz akuzatīvu: *ko acc. v. kas.*

Daina Zemzare (1961: 357–358) aprakstījusi A. Juškas vārdnīcas dialektālas iezīmes. Tās ir, piem., tautosilabisko savienojumu *-ir* – un *-ur-* pārveide par *-ier-* un *-uor-* (*jrbe, gornis*), vīriešu dzimtes adjektīvu un substantīvu galotne *-us* (*knuubeklus, tajsns, vaskus*). Par kursīsiem Zemzare uzskata tādus vārdus kā *bendrus, dvaliktis, lincetjs, los, menc, sklande* u.c., atzīmējot, ka leksikā Juškas vārdnīcai ir daudz kopīga ar Langija un Kuršu kāpu vārdnīcās fiksēto materiālu. Pētniece analizē arī dažus lituānismus, ģermānismus un slāvismus, kas sastopami Juškas vārdnīcā.

3. Tulkojošā vārdnīca un realitātes atspoguļojums

Tulkojošo vārdnīcu nolūks parasti nav ekstralingvistiskās situācijas atspoguļojums. Tomēr katra vārdnīca ir noslēgts teksts un tajā ir tādas leksiskas vienības, kas reprezentē konkrētās valodas leksikas krājumu konkrētā laikā pēc principa *pars pro toto*. Vārdnīcai ir ambīcijas ietvert visu jēdzienisko universu (Chlebda 2010a: 204), tādēļ var runāt par to, ka vārdnīca (arī tulkojošā) reprezentē noteiktu pasaules ainu, kas ir valodas vienībās fiksēts priekšstats par īstenību kopumu konkrētā tautas attīstības posmā. No otras puses, katra vārdnīca ir konkrēta cilvēka – leksikogrāfa – veikums, kurš sastāda to saskaņā ar saviem mērķiem, metodoloģiskajām normām, iespējām, ideoloģisko pārliecību. Pasaules aina, kas atklājas vārdnīcā, tādējādi nav ne objektīvā realitāte, ne lingvistiskā realitāte, bet gan konkrētas vārdnīcas „realitāte” (Chlebda 2010b: 14, Piotrowski 2010: 53), kas tomēr sakņojas konkrētās tautas valodā un kultūrā. Attiecībā uz vārdnīcu var runāt par vārdnīcas lingvistisko pasaules ainu, kas ir priekšstatu par īstenību interpretācija, izpausta ar konkrēta etnosa valodu konkrētajā leksikogrāfiskajā darbā.

Raksta mērķis ir parādīt Antana Juškas savāktā materiāla tematisko un semantisko daudzveidību un tā atkarību no lauku dzīves reālijām 19. gs. otrajā pusē. Analīzē tika ņemti vērā latviešu – avotvalodas – šķirkļa vārdi un to poļu skaidrojumi. Par pamatu ekstralingvistiskās situācijas izpratnei ņemti Baltijas guberņu sadzīves apraksti, tā kā vārdnīcā atspoguļojas latviešu zemnieku dzīves apstākļi (sk. piem. Brokhauza enciklopēdijas aprakstu: „Между тремя литовскими губ. (Виленской, Гродненской и Ковенской) К. г. отличается тѣм, что въ ней не было ни одной покупки земли цѣлымъ обществом (...). Объяснение этого факта надо искать въ вліяніи быта крестьянъ въ сосѣдней съ К. губ. – Курляндской, гдѣ они преимущественно живутъ отдѣльными хуторами

и откуда много латышей переселилось въ К. губ.” (ЭСБЕ XVA, 514, retinājums R. M.-T.). Lauku dzīves atspoguļojums A. Juškas vārdnīcā parādās divos līmeņos: vārdnīcas makrostruktūrā (tulkojamo vārdu izvēlē) un vārdnīcas mikrostruktūrā (poļu ekvivalentu un ilustratīvo piemēru izvēlē). Daļai analizēto šķirkļu komponents, kas to saista ar lauku dzīvi, izpaužas eksplīcīti, ar tā semantiku. Uz vārda semantikas saistību ar lauku dzīvi var norādīt tā tulkojums poļu valodā. Juškas vārdnīcā ļoti tipiska parādība ir arī tulkojumi vai skaidrojumi mērķvalodā, kuros tiek akcentēta viena sēma, kas saista vārda nozīmi ar lauku dzīvi, kā arī tiek veidoti specifiski konteksti un ilustratīvi piemēri. Visi šie gadījumi tiks izskatīti raksta ietvaros.

Pasauli interpretējošā lingvistiskā realitātes modelēšana izpaužas tajā, kā leksikons tiek sadalīts semantiskajos laukos tā, ka vispilnīgākais valodas krājums parasti skar jomas, kam konkrētās kopienas dzīvē bija un ir nozīmīga loma (Pajdzińska 2004: 119). Pētot leksisko lauku aizpildījumu, var iegūt daudz konkrētāku priekšstatu par to, kādām nozīmēm ir nominatīvs noformējums, bet kādas veido lakūnu – izlaidumu, kas mērķvalodas tekstā radies avottekstā lietotā vārda ekvivalenta trūkuma dēļ (VPSV 2007: 203). 19. gadsimta zemnieka ikdiena ir smags fizisks darbs, kas ir cieši saistīts ar dabas apstākļiem. Tāpēc raksta ietvaros tiek analizēta ar lauku dzīvi saistīta leksika, kas apvienota divās kategorijās: DARBS un DABA. Vārdnīcas satura analīzes procesā izdevās (nosacīti) izcelt svarīgākos leksikas semantiskos laukus un tematiskās grupas, kas ir saistītas ar lauku dzīves reālijām (sk. 1. tabulu).

1. tabula

Ar lauku dzīvi saistītās leksikas semantiskie lauki un tematiskās grupas
Antana Juškas vārdnīcā

I. DARBS	II. DABA
1. Darbinieku apzīmējums pēc nodarbinātības veida	1. Zeme
2. Darbinieku apzīmējums pēc veicamā darba	a) Zemes platību apzīmējums pēc to īpašībām
a) Laukstrādnieki	b) Zemes platību apzīmējums pēc kultūru nosaukumiem
b) Amatnieki	2. Augi
3. Darbību (pastāvīgu un okazionālu) apzīmējumi	a) Zālaugi
4. Darbarīki un to daļas	b) Labība
5. Saimniecības ēkas	3. Dzīvnieki un putni
	a) Dzīvnieku un putnu nosaukumi
	b) Dzīvnieku un putnu uzvedība
	4. Laika apstākļi

I. DARBS

I.1. Darbinieku apzīmējums pēc nodarbinātības veida

Zemnieki bija viena no četrām Krievijas likumos apstiprinātajām kārtām, kuru dalīja divās grupās – muižas ļaudis un arājos. Arāji savukārt veidoja vēl divas apakšgrupas – saimniekus un darba cilvēkus jeb strādniekus (Bērziņš 2000: 74–75). Atkarībā no dzīves un nodarbinātības veida strādniekus dalīja tālākās grupās. Juškas vārdnīcā sastopami 18 personu apzīmējumi pēc nodarbinātības veida laukos („Latviešu literārās valodas vārdnīcā“ ar norādi „novec.“ vai „vēst.“), piem., *algadzis*,⁴ *-dze* – *najemnik dzienny*⁵, sal. *algādzis* ‘der Tagelöhner’ (ME I 67), *algādzis* ‘strādnieks (muižā, zemnieka saimniecībā), kas strādā par dienas, nedēļas vai mēneša algu’ (LLVV); *bandinjs* – *parobek przysiewkowy*, sal. *bañdinieks* ‘ein Knecht, dem der Wirt ein Stück Land als Lohn abgeben hat’ (ME I 262), *bandinieks* ‘kalps, kas par atalgojumu saņem zemes gabalu – bandu’ (LLVV); *diptatnjs* – *robotnik na ordynarij*, sal. *deputātnieks* ‘laukstrādnieks, kas samaksu par padarīto darbu saņem naturālījās (pārtikas produktos, malkā u. tml.) vai atļaujā izmantot zemi’ (LLVV); *gajejs*, *-ja* – *czeladnik (kto prędko chodzi)*, iekavās burt. ‘kas ātri iet’ (iespējams, vārda otra nozīme, kaut gan polisēmijas vai homonīmijas gadījumos autors parasti atdala nozīmes ar semikolu), sal. *gājējs* ‘der Knecht, der Arbeiter’ (ME I 616), *gājējs* ‘kalps, vaļinieks, laukstrādnieks’ (LLVV); *naudenjs*, *-nje* – *pieniężny*, sal. *naūdeniēks* ‘ein Arbeiter, der nicht als Jahres-Knecht, sondern eine gewisse Zeit für eine bestimmte Bezahlung dient’ (ME II 696).

Vārdnīcas autors apzinās, ka ekvivalenti poļu valodā šajos gadījumos, kad runa ir par lauku dzīves reālijām, nevar pilnīgi sakrist ar latviešu vārda nozīmes specifiku, tāpēc tulkojumus papildina ar skaidrojumiem, piem., *kalps* – *parobek (żonaty roczni na swym odzieniu i chatę osobną ma)* ‘precēts, uz gadu, ar savām drēbēm un ar atsevišķu mājokli’, *kalps* ‘der Knecht, Arbeiter’ (ME II 144), sal. „Par kalpu Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē sauca precētu (retinājums – R. M.-T.) vīrieti, kurš līga pie saimnieka darbā uz noteiktu laiku atbilstoši apvidū eksistējošiem paradumiem“ (Cimermanis 1959: 35); *nedelnjs*, *-nje* – *tygodnik (co 6.dni robi)* ‘kas strādā 6 dienas’, sal. *nedēļnieks* ‘der Arbeiter, der zur Frohnzeit auf dem Gute die Woche hat; ein Tagelöhner, der die ganze Woche bei jemand arbeitet’ (ME II 711), *nedēļnieks* ‘algādzis, kas salīgts strādāt noteiktu nedēļu skaitu un saņem samaksu par katru nostrādāto nedēļu; senāk – darbinieks, kas visu nedēļu gāja

⁴ Turpmāk rakstā pārskatāmības labad A. Juškas vārdnīcas piemēri retināti.

⁵ Pie piemēriem netiek norādīti vārdnīcas lapaspušu numuri A. Juškas savdabīgas paginācijas dēļ.

kļaušās' (LLVV), poļu valodā 19. un 20. gs. sākuma vārdnīcas nepiemin vārdu *tygodnik* ar šādu nozīmes komponentu. Vēl viens darbinieku apzīmējošs vārds ir *valeniks*, *-njce – wolny od służby (bez służby)*, sal. *vaļiniēks* 'ein nicht fest Angestellter, nicht bestimmt Beschäftigter; der Gesindeseinwohner, der keinen Jahresdienst bei dem Wirten hat; ein Lostreiber; ein Freistehender' (ME IV 465), *vaļiniēks* 'bezzemnieks, kas par mītni pie saimnieka atlīdzināja ar savu darbu' (LLVV). Turklāt vaļinieka būtību apraksta šādi: „Vaļinieki sastādīja diezgan ievērojamu daļu no lauku iedzīvotāju kopskaita. Vaļinieki, kā rāda nosaukums, dzīvoja zināmā neatkarībā – „vaļā“. Viņi nekur nesaderēja uz ilgāku laiku pastāvīgā darbā un gāja strādāt pie saimniekiem tad, kad bija vislielākais darbaspēka pieprasījums un labākās peļņas izredzes“ (Cimermanis 1959: 49). Juškas tulkojums 'brīvs no darba (bez darba)' tikai daļēji sakrīt ar reģistrētām nozīmēm vai parādības specifiku. Vaļinieks, kas senāk dzīvoja saimnieka pirtī, ir *pirtnieks*: *pjrtenjks*, *-njce – łaznik (co w łazni mieszka)*, sal. *pirtniēks* 'ein Badstüber, Einlieger, Einwohner' (ME III 228). Autors pievienojis komentāru 'kas pirtī dzīvo'. Poļu valodā vārds *łaznik* netika lietots kā pirtī dzīvojošas personas apzīmējums.

1.2. Darbinieku apzīmējums pēc veicamā darba

Latviešu laukos nodarbinātības diferenciācija saimniecībās nebija īpaši liela. Izpildāmā darba daudzveidības dēļ notika pienākumu sadale pēc veicamā darba un dzimuma, tomēr ražas novākšanas laikā visiem bija jāstrādā uz lauka. Muižās reģistrēts arī liels nelauksaimnieciskajā sfērā nodarbināto skaits, piemēram, dažāda veida amatnieki (Bērziņš 2000: 64–65). Juškas vārdnīcā ekscerpēti 64 šķirkļi, kuros ietverti laukstrādnieku apzīmējumi pēc izpildāmajiem darbiem (gan pastāvīgajiem, gan okazionālajiem) un amatu nosaukumiem.

a) Laukstrādnieki (20 šķirkļi), piem., *aj-gans – pastuch owiec*, sal. *aitgans* 'der Schafhirt' (EH I 5); *arejs*, *-eja – oracz*, sal. *arājs, arējs* 'der Pflüger, der Landmann, der Bauer' (ME I 140); *cuk-gans – swinopas*, sal. *cūkgans* 'der Sauhirt' (ME I 398); *dzinejs – gnacz (bydła)*, sal. *dzinējs* 'ein Vorknecht, Fronvogt' (EH I 358); *grabejs – grabca (siana)*, sal. *grābējs* 'einer, der harkt' (ME I 642); *kopejs – uprawiacz roli*, sal. *kuopējs* 'der Pfluger' (ME II 345); *kulejs – młócarz*, sal. *kulējs* 'der Drescher' (ME II 335); *modere – pakciarka*, sal. *muōdere* 'die Hof-, Viehmutter, Aufseherin über das Vieh; die Viehpächterin' (ME II 682); *pjgulnjks – konopas*, sal. *pieguļniēks* 'der Nachthüter' (ME III 253); *plavejs – kosarz (siana)*, sal. *plaūt* 'schneiden; mähen' (ME III 366–367); *rij-kuris – gumienny (nastawuje, pali osieć, wywiewa)*, sal. *rijkuris* 'der Riegenheizer' (ME III 523); *sejejs – siewca; zjr-gans – konopas*, sal. *ziġgans* 'der Pferdehirt' (ME IV 726) u. c.

b) Amatnieki (44 šķirkļi), piem., *kalejs* – *kowal*, sal. *kalējs* ‘der Schmied’ (ME I 141); *skardenjks*, –*njce* – *blacharz*, sal. *skārdniēks* ‘der Klempner’ (ME III 880); *skroderis* – *krawiec*, sal. *skruōderis* ‘der Schneider’ (ME III 900); *snikeris* – *stolarz*, sal. *snikeris* ‘Tischler’ (ME III 976). Amatu nosaukumu tulkojumos autors pievieno sinonīmus vai komentārus ar norādi uz amatnieka darbību: *ad-geris* – *skórnīk* (*garbarz*), sal. *ādġēris* ‘der Gerber’ (ME I 236); *dar-dedzis* – *smolarz* (*co pędzi smole*) ‘kurš tecina darvu’, sal. *darōdedzis* ‘der Teerbrenner’ (ME I 442); *j-salnjs* – *słodnik* (*kto słod robi*) ‘kurš gatavo iesalu’, sal. *iesals* ‘das Malz’ (ME II 61); *muldenjks*, –*njce* – *neckarz* (*co necki robi*) ‘kurš taisa muldas’, sal. *mułdeniēks* ‘einer, der Mulden, Tröge verfertigt und verkauft’ (ME II 664); *murenjks*, –*njce* – *murnik* (*co muruje*) ‘kurš mūrē’, sal. *mūrēt* ‘mauern’ (ME II 678); *stigelnjks*, –*njce* – *ceglarz* (*co cegły wypala*) ‘kurš dedzina ķieģeļus’, sal. *stieġelniēks* ‘der Ziegelbrenner’ (ME IV 1078) u. c.

1.3. Darbību (pastāvīgu un okazionālu) apzīmējumi

Juškas vārdnīcā ir ļoti liels darbības vārdu skaits. Kopumā izdevās atrast 115 darbības vārdus, kas apzīmē tipiskas nodarbošanās vai darbības laukos, piem., *ap-art* – *zaorac*, sal. *apař* ‘bepflügen, pflügend bestellen’ (ME I 75); *ap-plaut* – *obkosić łakę*, sal. *apłauć* ‘ringsherum abmähen’ (ME I 112); *ap-vakt* – *zebrać* (*zboże z pola*), sal. *apoăkt* ‘die Feldfrüchte einheimsen’ (ME I 134); *art*, –*riu*, –*ru* – *orac*, sal. *arř* ‘pflügen’ (ME I 141); *bjrzet* – *robić brozdę* (*siejąc*), sal. *birzēt* ‘Saatfurchen ziehen’ (ME I 299); *caliot* – *zbierać kurczęt*, sal. *călis* ‘das Küchlein, das Hühnchen’ (ME I 367); *drazt*, –*ziu*, –*zu* – *strugać*, sal. *drăzt* ‘schnitzen, züchtigen’ (ME I 495); *drejat* – *toczyć*, sal. *drejġat* ‘drechseln’ (ME I 496); *ecet* – *bronować*, sal. *ecēt* ‘eggen’ (ME I 565); *is-karst* – *rozczochrać wełnę*, sal. *izkārst* ‘auskämmeln’ (ME I 750); *is-slaukt*, –*cu* – *wydoić*, sal. *izslaukt* ‘ausmelken’ (ME I 799); *kretuliat* – *siać przez rzeszoto*, sal. *kreġulis* ‘Getreideschwinge, Riegensieb’ (ME II 274); *kulstit*, –*stu* – *trzepać* (*len*), sal. *kułstīt* ‘wiederholt schlagen’ (ME II 308); *rezgiot* – *wysiewać*, *wysiać plew przez rzeszoto*, sal. *reġġis* ‘Geflechte, Korb; das Riegensieb’ (ME III 516); *set*, –*ju* – *siać* u. c.

Juška reģistrēja savā darbā tieši tos kontekstus, kuros konkrētos vārdus lietoja lauku iedzīvotāji. Tāpēc, ja šķirkļa pamatvārdos ir darbības vārds ar vispārīgu nozīmi vai vairākām nozīmēm, tulkojumā vai skaidrojumā autors izceļ tieši to vārda semantiskā komponentu, kas ir saistīts ar lauku dzīvi, resp., norāda uz to ilustratīvajā piemērā. Daži piemēri (sk. 2. tabulu):

**Leksikas semantikas raksturojuma salīdzinājums Antana Juškas un
Milenbaha-Endzelīna vārdnīcā**

Antana Juškas latviešu- lietuviešu-poļu vārdnīca	Milenbaha-Endzelīna vārdnīca
<i>ap-barot – ukarmić (swinię)</i> 'nobarot (cūku)'	<i>apbaŗuōt</i> 1) etwas mästen; 2) durch Beibringung von etwas Essbarem, das vom Schweiss der Achselhöhle durchtränkt ist, die Liebe jem. für sich gewinnen 3) durch behexte Speisen schädigen, verzaubern (ME I 76)
<i>ap-kopt – opatrzyć (nakarmić krowę...)</i> 'apkopt (pabarot govi...)'	<i>apkũopt</i> 1) beschicken: luopus, zirgus, guovis 2) pflegen, verpflegen 3) in gutem Stand erhalten 4) auch von der Verrichtung sonstiger Arbeiten, besonders der häuslichen Frauenarbeiten (ME I 97)
<i>ap-verst – obrócić (siano na drugą stronę)</i> 'apvērst (sienu uz otru pusi)'	<i>apvērst</i> 1) umwenden, umkehren: maisu, cimdu, veļēnu 2) um. etw. wenden, kehren, umgeben, umschliessen (ME I 135)
<i>at-dzit – przypędzić (bydło)</i> 'atdzīt (lopus)'	<i>atdzit</i> 1) hertreiben 2) wegtreiben, abwehren, zurücktreiben, heimtreiben (ME I 156)
<i>čupinat – składać siano (w male kupki, gromadki)</i> 'salikt sienu (mazās kaudzītēs)'	<i>I čupināt</i> 1) betasten, befühlen 2) bei den Haaren zausen, foppen <i>II čupināt</i> häufeln (ME I 421)
<i>is-kũpt – wypielęgnować (bydło); wyprowadzić rolę 'izkopt (lopus); izkopt aramzemi'</i>	<i>izkũopt</i> 1) gehörig pflegen, ausbilden, kultivieren 2) leeren, entwenden (ME I 758)
<i>j-audzinat – dohodować (cielāt)</i> 'audzēt (teļus)'	<i>ieaũdzināt</i> 1) durch Erziehung einflössen 2) einen Garten anlegen; 3) einwachsen machen (ME II 2)
<i>sa-kũpt – zebrać zboże</i> 'novākt labību'	<i>sakũopt</i> 1) beschicken, abräumen, in Ordnung bringen 2) zusammenbringen, einbringen, abernten (ME II 661)
<i>uz-gāzt, -zuu, -zu – zawaļić gnój na ziemię</i> 'uzgāzt mēslus uz zemes'	<i>uzgāzt</i> 1) auf etw. (um)kippen, -stürzen, aufschütten 2) aufgiessen 3) Schläge verabfolgen (ME IV 332)

I.4. Darbarīki un to daļas

Ļoti plaši Juškas vārdnīcā pārstāvēti darbarīku nosaukumi – kopumā tika ekscerpēti 108 šķirkļi, kur parādās dažādu ikdienas darbos izmantotu instrumentu un ierīču nosaukumu ekvivalenti, piem., *darbacjris – siekiera*, sal. *cirvis* ‘das Beil, die Axt’ (ME I 388); *ecešias – brona*, sal. *ecēša* ‘die Egge’ (ME I 565); *iskapte – kosa*, sal. *izkaps* ‘die Sense’ (ME I 748); *kalts – dlót*, sal. *kalts* ‘das Stemmeisen, der Meissel’ (ME II 146); *laps – łopata*, sal. *lāpsta* ‘der Spaten, die Schaufel’ (ME II 440); *mistekles, pl. – cierlicy*, sal. *mīstekles* ‘die Flachsbreche’ (ME II 647); *zags – piła*, sal. *zāģis* ‘die Säge; das Instrument zum Schneiden der Kimme’ (ME IV 695); *ziubeklus – widly*, sal. *žubeklis* ‘eine ästige Stange zum Aufschichten, Trocknen von Getreide, Klee u. s. w.; ein Fischeisen’ (ME IV 827).

Līdzīgi kā šķirkļos, kur tiek skaidroti amatu nosaukumi, arī te autors pievieno komentārus, diferencējot darbarīkus pēc izskata vai – biežāk – izmantošanas veida (ar poļu valodas konstrukciju prievārds *do* + ģenitīvs). Ekvivalenti ar papildus skaidrojumiem dominē šķirkļos, kur tiek skaidroti darbarīku nosaukumi, piem., *abru kasis – nož do wyskrobania dzieży; podskrobek*, sal. *abr (a) kasis* ‘das eiserne Instrument, mit dem der Rest des Teiges zusammengeschaht wird’ (ME I 6); *bant-staklis – narzędzie do naciągania obręczow*, sal. *bañstaklis* ‘das Zwickeisen der Böttcher; ein Stock mit einem viereckigen Loch, vermittelt dessen der Weberbaum gedreht und der Aufzug um den Weberbaum gewunden wird’ (ME I 263); *beslis – łopatka (do kopania kartofli)*, sal. *besele* ‘eine Schaufel, mit der man Kartoffeln gräbt’ (ME I 280); *dagše – widly (o trzech gałęziach)*, sal. *dakša* ‘die Heugabel, Mistgabel’ (ME I 433–434); *ekelis – grzebień od lnu*, sal. *ēķele* ‘eine Flachshechel’ (EH I 372); *kara – soszka do suszenia sieci*, sal. *karas* ‘lange Schnüre od. Stangen worauf etwas gehängt wird, namentlich die Stangen, auf denen die Netze getrocknet werden; etwas Aufgehängtes’ (ME II 216); *kesele – sieć na raki*, sal. *ķesele* ‘der Kescher zum Krebsfangen’ (ME II 370); *maliniš – sieć mała od fląderek; stribenkis – koziol do strugania (obręczow)*, sal. *stribeņķis* ‘die Ziehbank des Böttchers, Fassbinders’ (ME IV 1091); *tesele – siekiera do robienia necki*, sal. *tesele* ‘ein Beil, dessen gradlinige Schneide quer ansteht’ (ME IV 168); *tutenis – nož do rąbania cukuru*, sal. *tutenis* ‘ein grosses Dolchmesser’ (ME IV 274–275).

Uzmanība veltīta arī darbarīku sastāvdaļām, piem., *elziniš – prze-wiąsło (u cepu)*, sal. ME vārdu *eldziņš* ‘ein Schnürchen od. Riemen, mit welchem die Peitschenschnur an den Stiel gebunden wird’ (ME I 567), kura semantēmā ir arī nozīme ‘priekšmets sasiešanai’, bet kas attiecas uz citu rīku; *kuliniš – rękojęć (u kosy)*, sal. *kūliņš* ‘ein Klötzchen an

der Handhabe oder am Stielende einer Sense oder einer Heugabel (zum bequemen Halten)' (EH I 683); *lemesnice – łopata sochy (gdzie lemiesz zabity)*, sal. *lemesnica* 'die hölzerne Gabel der Pflugschar' (ME II 449); *linums – dno sieci (gdzie wkładają kamień żeby grzazło w dół)*, sal. *linums* 'das aus Flachs oder Hanfgarn verfertigte Netz zwischen den Flosshölzern und den Senksteinen' (ME II 473); *pjte – obuch (młotu siekiery...)*, sal. *piētis* 'die Rückseite des Beiles' (ME III 302–303); *plūde – deszczułka od sieci (żeby nietoneła siec)*, sal. *plude* 'ein grösseres Flottholz über der Netzbeutelöffnung, an der oberen Leine befestigt' (ME III 353); *saka – powrozek do związania góry chomątu*, sal. *sakas* 'die Kummethölzer, die beiden Holzstücke, die an den Beiden Seiten des Pferdehalses auf dem Polsterring liegen und an welchen die Zugsträngen befestigt werden, das Kummethölz; das Joch; die Mistgabel; die Haspel' (ME III 645); *verstava – wrócidło u sochy*, sal. *vęrstuve* 'pie ratu škėres piesists dzelzis, kam uotru galu ar caurumu uzmauc uz bultas galu zem priekšas ass' (ME IV 566).

I.5. Saimniecības ēkas

Saimniecības ēkas ir vietas, kur darbos tika pavadīta dienas lielāka daļa. Savā vārdnīcā A. Juška ievietojis 23 ēku nosaukumus, piem., *ankamburs – spiżarnia*, sal. *kaṃbaris, kaṃburis* 'die Kammer', 'saltais od. pieliekamais kambaris, die Ablege – od. Handkammer' (ME II 149); *nūjums – stodola na skład zboża w gumnie*, sal. *nuōjums* 'Getreidescheune' (EH II 50); *panojums – poddasie dla składu słomy*, sal. *panuōjums* 'der Abschauer, die Überdachung' (ME III 78); *pj-darbs – klepisko (gdzie młóćq)*, sal. *piēdarbs* 'die Vorriege, die Dreschtenne' (ME III 242); *rija – gumno ze wszystkiemi częściami*, sal. *rija* 'die „Riege“, die Korn-, Getreidedarre' (ME III 523); *sjrnice – syrnicia (gdzie sery suszq)*, sal. *siērnica* 'das Käsehaus' (ME III 859); *stalis – chlew*, sal. *stallis* 'der Stall, vorzugsweise der Pferdestall' (ME III 1042); *stedele – stodola*, sal. *stedele* 'die Stadolle, der Stall bei Krügen' (ME III 1057); *škiunis – odryna dla składu zboża; skład na zboże w gumnie*, sal. *šķūnis* 'die Scheune' (ME IV 56); *ve-kute – przybudowanie do gumna dla wywiewania*, sal. Juškas vārdnīcas *šķirkļus vēš* 'vējš' un *kute* 'stallis'.

II. DABA

Cilvēka darbs laukos ir cieši saistīts ar dabu un pat atkarīgs no tās. Juškas vārdnīcā šķirkļi, kas ir saistīti ar dabas pasauli, aizņem ap 12% no visa vārdnīcas materiāla (ekscerpēts ap 950 šķirkļu).

II.1. Zeme

a) Zemes platību apzīmējums pēc to īpašībām (24 šķirklī). Zemes platību apzīmēšanā A. Juškam piemīt lauksaimnieka skats. Vārdnīcā ir plaši pārstāvēti zemes apzīmējumi pēc tās izmantošanas iespējām. Šķirklā poļu daļā šajā gadījumā bieži ir definīcijas, piem., *are – pole, zmiana pola*, sal. *āra, āre* ‘das Freie, das freie Feld’ (ME I 239–240); *atmate – łąka sród pola*, sal. *atmats, atmata* ‘nachgelassener Acker, Dreschland’ (ME I 175); *azcjrtjns – międzybrodzie (nieorane); międzyprzekos (niekoszone)*, sal. *àizcirtiēns = àizgrieznis 2* (EH I 14), *àizgrieznis* ‘das von dem Schwung der Sense nicht erfasste Gras oder Getreide in der Schwade’ (ME I 27); *azkarpe – międzybrodzie (nieorane); druva – niwa*, sal. *druva* ‘das Saatfeld, Getreidefeld’ (ME I 505); *egulnis – dolina (na niwie)*, sal. *iegultne* ‘eine Vertiefung in einer Wiese oder in Acker’ (ME II 20), *iēgula* ‘eine Niederung in einem Acker, wo sich Wasser ansammelt’, *iēgulis = iēleja* (EH I 515); *klajums – przestrzeń bez drzew, zarosli*, sal. *klajums* ‘eine freie (waldlose) Fläche’ (ME II 210); *lanka – łąka*, sal. *lañka* ‘eine niedrige, langgestreckte Ebene’ (ME II 420); *lidums – pole, gdzie był wpródy las*, sal. *lídums* ‘die Rodung, gerodeter Acker, das Waldland’ (ME II 477); *ljkne – łąka bez chrustu*, sal. *liēkne* ‘grosse Wiesen’ (EH I 752–753); *plesums – niwa (ktorą pierwszy raz orzy)*, sal. *plēsums* ‘ein neuaufgerissenes Stück Feld, Neubruch, Rodeland, umgebauter Acker’ (ME III 341); *pulens – łąka błotnista, bagno gdzie bakun rosnie; strēkis – niwa (podłużny kawał ziemi)*, sal. *strēkis* ‘die Reihe, die Schicht’ (ME IV 1087, 1088); *vade – łąka sród lasu*, sal. *vada* ‘ein einschliessender freier Platz (der als Wiese dient) im Walde’ (ME IV 429).

b) Zemes platību apzīmējums pēc tur augošo vai augušo kultūru nosaukuma (9 šķirklī): *auzajs – owsianisko; griķiājs – gryczysko; kanupajs – konopisko; linajs – lnisko (gzie rośł len); mīzajs – jęczmienisko (pole); pupajs – bobowisko; purajs – przeniczyisko; rugajs – rzysko; zīrnajs – grochowisko*. Šie vārdi ar identisku nozīmi atrodami Milenbaha–Endzelina vārdnīcā.

II.2. Augi

Juškas vārdnīcā sastopams 200 augu nosaukumu latviešu valodā (labības, zālaugu, koku, sēņu, ogu nosaukumi). Visplašākā grupa ir zālaugu nosaukumi.

a) Zālaugi. Vārdnīcā atrasti 77 zālaugu nosaukumi, piem., *beberkarklis – powój (ziele z czerwonej jagody)*, sal. *bēberkārklis* ‘solanum dulcamara’ (EH I 210); *dile – kopr (ziele)*, sal. *dilles* ‘der Dill’ (EH I 320); *garsis – snitka (ziele)*, sal. *gārša, gārse, gāršas, gārši* ‘Giersch, Geissfuss (aegopodium podagraria)’ (ME I 618–619); *gauris – sporek (ziele)*, sal. *gauris* ‘Ackerspark (spergula arvensis)’ (ME I 611); *petersile – pietruszka*

(*ziele*), sal. *pētersilis, pētersile(s)* 'die Petersilie (petroselinum sativum)' (ME III 211); *puparlaksis – trojlist ziele (liscie jak bobu)*, sal. *puplakši, pupurlakši* 'Dreiblatt, Fiebertklee, Bitterklee (menyanthes trifoliata L.)' (ME III 415).

Lielākajai daļai ekvivalenta vietā autors norāda tikai hiperonīmu *ziele* 'zāle'. Poļu valodu Antans Juška bija mācījis galvenokārt Viļņas garīgajā seminārā; acīmredzot botānikas terminoloģijā viņam trūka zināšanu, lai pievienotu pilnvērtīgus poļu ekvivalentus augu sugu nosaukumiem. Tomēr autors uzskatīja par nepieciešamu ievietot to latviešu nosaukumus savā vārdnīcā: *aklis – ziele*, sal. *akles, akli* (ME I 62); *alveja – ziele*, sal. *alveja* 'tropu un subtropu augs ar biežām, gaļīgām lapām, kuras izmanto ārstniecībā' (LLVV); *bal-veders – ziele*, sal. *bāltvêdere* 'Huflattich (Tussilago farfara L.), Gänse-, Fingerkraut (Potentilla anserina L.)' (ME I 259); *cebere – ziele*, sal. *cēberīņš, cēbrene* 'Bohnenkraut (satureja hortensis)', *cēberīte* 'Thymian (thymus serpyllum)' (ME I 376); *cel-teklis – ziele*, sal. *ceļteka, ceļsteklu lapa* 'Wegerich (plantago maior)' (ME I 371; EH I 264–265); *devīnā-vira-speks – ziele*, sal. *deviņvīru spēks* 'die Neunmannskraft, Königskerze (verbascum thapsus)' (ME I 460); *dzeguzes-sietava – ziele*, sal. *džeguzes sietavas* 'pinguicula vulgaris L.; Frauenschuh (cypripedium calceolus L.)' (ME III 861); *kūrpīte – ziele*, sal. *džeguzes kurpes* 'Frauenschuh (cypripedium calceolus), dzeltenā kurpīte 'Eisenhut (aconitum lycoctonum)', rudzu kurpītes 'Rittersporn (delphinium consolida), aconitum napellus' (ME II 325); *lauka-vermelene – ziele*, sal. *vērmeles, vērmelēnes* 'der Wermut (artemisia absinthium)' (ME IV 563); *mžikis – ziele*, sal. *miezīķis* 'asperula odorata' (ME II 657); *pjnīs – ziele*, sal. *piēnes* 'alle dem Löwenzahn ähnlichen Blumen' (ME III 276), *pienis* „pienene“ (EH II 263); *strutene – ziele*, sal. *strutene* 'Schöllkraut (chelidonium majus L.)' (ME III 1097); *valka-metere – ziele*, sal. *mēteres; valka mētra* 'Wasser-, Bachminze (mentha aquatica)' (ME II 622) u. c.

Lai atšķirtu augus, autors sniedz diferencējošas īpašības komentāros, aprakstot kaut ko augam raksturīgu, piem., *lepis – ziele (ma szerokie liscie, rosnie w rzece, żółto kwitnie)* 'zāle (ar platām lapām, aug upē, zied dzeltenī), sal. *lēpe, lēpes* 'der Huflattich, See- oder Teichrosen' (ME II 461); *lipstuks – ziele (smierdzi)* 'zāle (smird)'; *pūkainis, pūkaini białe, jak puch kwitnie* 'balta zāle, zied kā spilvas', sal. *pūkainis, pūkaini* 'eine Art Morastpflanzen' (ME III 445); *zjm-cjtis – ziele (całq zime zielone)* 'zāle (visu ziemu zaļa)', sal. *ziemciete, ziemcietis* 'eine überwinternde Pflanze' (ME IV 742), vai salīdzinot ar citiem augiem, piem., *kose – ziele (jak jodelka)* 'zāle (kā eglīte)', sal. *kuōsa, kuose* 'der Schachtelhalm (equisetum arvense)' (ME II 348), vai izceļot tā izmantošanas iespējas, piem., *aškis – ziele do czyszczenia łyżek* 'zāle karošu tīrīšanai', sal. *aškis*

‘Schachtelhalm (Equisetum)’ (ME I 147). Vārdnīcas lietuviešu daļā dažiem šķirkļa vārdiem ir lietuviešu ekvivalenti (bez papildus skaidrojumiem), bet dažiem tie ir izlaisti.

b) Labība. Vārdnīcā sastopams hiperonīms *labība* – *zbože* un vēl septiņi graudaugu nosaukumi: *adjviniš* – *żyto letnie*, sal. *atdieņi*, *atdiēviņi* ‘der Sommerroggen’ (ME I 154); *auze* – *owies*; *krikis* – *gryka*; *kvjsis* – *przenica*; *mjzsis* – *jęczmień*; *purs* – *przenica zimowa*, sal. *pūri* ‘der Winterweizen’ (ME III 449); *rudzis* – *żyto*.

II.3. Dzīvnieki un putni

a) Dzīvnieku un putnu nosaukumi (200 šķirkļi). Juškas vārdnīcā uzmanība pievērsta galvenokārt tiem dzīvniekiem un putniem, kas sastopami autoram tuvā ģeogrāfiskajā teritorijā (ar dažiem izņēmumiem: *merkake* – *małpa* un *liauve* – *lew*). Īpaši daudzveidīgi ir mājdzīvnieku nosaukumi, tipiska ir to plašā diferenciācija. Piemēram, vārdnīcā sastopams šķirklis *jērs* – *jagnie*, bet atsevišķos šķirkļos parādās arī tādi nosaukumi kā *atpilinis* – *jagnie jesenne* (*drugiego rzutu*) ‘rudens jērs (otrā metiena)’, sal. *atpīlis* ‘der Herbstling, Spätling, spät geborenes Junge, besonders von Lämmern, die im Herbst Schafe gebären, welche schon in demselben Jahre ein Lamm geboren haben’ (ME I 181–182); *dzjrdakslis* – *jagnie ktorego trzeba soić* ‘jērs, kas jāzīda’, sal. *dzirdekis* ‘ein aufgetränktes Lamm’ (ME I 552); *girulis* – *jagnie (którego trzeba poić)* ‘jērs, kas jādzirda’, sal. *gīrulis* ‘ein Kind, das nicht gesäugt, sondern getränkt wird’ (ME I 699).

No 129 vārdnīcā atrasto dzīvnieku un to mazuļu nosaukumiem (kā šķirkļa pamatvārdiem) 42 ir govju apzīmējumi (neskaitot hiperonīmu *govs* un mazuļu apzīmējumus). Tapāt kā latviešu tautasdziesmās (Dumpe 1985: 35), visbiežāk sastopami govju apzīmējumi pēc spalvas krāsas. Poļu valodā šiem apzīmējumiem Juška piedāvā aprakstošas definīcijas, piem., *bal-astiniš* – *krowa z białym ogonem* ‘govs ar baltu asti’; *bal-mugura* – *krowa białogrzbieta* ‘govs ar baltu muguru’; *cjlava* – *krowa biała z czarnemi uszami* ‘balta govjs ar melnām ausīm’; *dumale* – *krowa czarna* ‘melna govjs’; *lauke* – *krowa białołba* ‘govs ar baltu pieri’; *plankia* – *krowa biało-czerwona (w plamach)* ‘balta ruda govjs (plankumaina)’; *sikalia* – *krowa o drubnych plamach* ‘govs ar šķiem plankumiem’; *snjdz* – *krowa biała (jak śnieg)* ‘balta govjs (kā sniegs)’; *zjdalia* – *krowa dróbnno-pstra* ‘smalki raiba govjs’ u. c.

Plašs ir arī govju apzīmējumu slānis pēc dzimšanas laika: *cetalia* – *krowa rodzona we czwartek* ‘ceturtdienā dzimusi govjs’; *launadze* – *krowa o południu rodzona* ‘pusdienā dzimusi govjs’; *naktale* – *krowa rodzona w nocy* ‘naktī dzimusi govjs’; *pjktalia* – *krowa w piątek rodzona* ‘piektdienā dzimusi govjs’; *pjrmalia* – *krowa w poniedziałek*

rodzona 'pirmdienā dzimusi govš'; *sveča – krowa narodzona w niedzielę* 'svētdienā dzimusi govš'; *ustalia – krowa (rodzona we wtorek)* 'govš (dzimusi otrdienā)'; *svetalia – krowa w niedziele lub święto urodzona* 'svētdienā vai svētku dienā dzimusi govš'; *trešalia – krowa we srodę narodzona* 'trešdienā dzimusi govš'. Govi raksturo arī pēc izskata (*lipine – krowa tłusta ładna* 'govš trekna, skaista'), piena daudzuma (*pnice – mleczna krowa (dajęca wiele mleka)* 'piena govš (kura dod daudz piena)'), uzvedības (*prjdoie – krowa idęca jedna po mechu jeść* 'govš, kura iet viena pa sūnu, lai ēstu'). Šādi govju vārdi atrodami gan ME, gan citos avotos (Zemzare 1971).

b) Dzīvnieku un mājpūtnu uzvedība. Liela uzmanība dzīvnieku uzvedībai izpaužas dzīvnieku skaņu un darbību daudzveidības atspoguļojumā vārdnīcas materiālā (68 šķirklī). Vārda tulkojumā tiek piedāvāta arī situācija, kad dzīvnieka uzvedību var raksturot ar konkrētu vārdu, piem., *člarkstet – kwokczęć (kura gdy chce siedzieć)* 'vista, kad grib perēt', sal. *čērksťet* 'undeutlich sprechen; kreischen (wie ein Huhn, das beim Brüten gestört wird)' (EH I 288); *kladzinat – gdakać (kura zniósłszy jaja)* 'vista, izdējot olas', sal. *kladzťet, kladzinat* 'gackeln, kakeln' (ME II 208); *klukstet – kwoktać kura gdy siedzi, lub chce siedzieć* 'vista, kad perē vai grib perēt', sal. *klukstťet* 'glucken' (ME II 234); *kneretjs – guzdrać się (kura, gęs przed dzdzem)* 'vista, zoss pirms lietus', sal. *knierťet* 'mit dem Schnabel (das Gefieder) ordnen' (ME II 249); *knezeretjs – guzdrać się (kura najadłszy się)* 'vista, kad paēdusi', sal. *kniezerťet* 'zaudern, säumig sein' (ME II 249); *knositjs, –sūs – skrobać się (kura szuka wszów)* 'vista meklē utis', sal. *knosťit* 'sich reiben; trödeln' (EH I 633); *knuzinatjs – guzdrać się (kura dziobem około siebie)* 'vista ar knābi sev apkārt', sal. *knuzinatťet* 'lausen, in den Haaren od. Federn herumfahren' (ME II 250); *krinkstet – kwiczeć (swinia gdy chce jeść)* 'cūka, kad grib ēst', sal. *kriņkstťet* 'schallnachahmendes Verbum zur Bezeichnung leisem Weinen ähnlicher Laute' (EH I 654); *kriukstet – szeleszczęć (gdy swinia je suche ziarno, groch)* 'kad cūka ēd sausu labību, zirņus', sal. *ķiūkstťet* 'kläffen, bellen' (ME II 386–387), LLVV arī *ķiūkstťet* 'radīt īsas, augstas balss skaņas (par dažiem dzīvniekiem); *kvicinat – kwiczyć (prosię)* 'sivēns', sal. *kviecinat* 'quieken machen, zum Quieken bringen' (ME II 356); *kvikstet – kwiczeć (swinia, gdy chce jeść)* 'cūka, kad grib ēst', sal. *kvieksťet* 'quieken (von einem hungrigen Ferkel, Schweine, das einem Menschen, welcher Schweinefutter trägt, quiekend nachläuft' (ME II 355), *kvieksťet* 'wiederholt quieken' (EH I 690); *riukat – kwiczeć (swinia gdy chce jeść)* 'cūka, kad grib ēst', sal. *rūkāt* 'brummen, grunzen' (EH II 388); *riukstet, –stu – rechtać (swinia)* 'cūka', sal. *rūksťet* 'brummen' (ME III 569); *šniakat – robić szelest (gdy swinia je jadło)* 'kad cūka

ēd ēdienu', sal. *šnakât* 'schnell (und mit Appetit) essen' (ME IV 90); *urkstet*, -*stu v. ūrkstet* – *kruchczec* (*swinia gdy spotka człowieka*) 'cūka, kad satiks cilvēku', sal. *urkstêt* 'knurren, grunzen, zornig brummen (undeutlich sprechen)' (ME IV 306).

II.4. Laika apstākļi

Darbs laukos ir tieši atkarīgs no laika apstākļiem. Juškas vārdnīcā dominē leksēmas, kuras apzīmē tādas atmosfēras parādības, kā vējš un nokrišņi (16 lietūs nosaukumi ar dažādiem diferencējošām īpašībām no 68 leksēmām, kas apzīmē laika parādības un apstākļus). Brokhauza enciklopēdijā šādi tiek raksturoti Kauņas guberņas laika apstākļi: „Средняя темп. года та же, что и въ зап. уу. Харьковской губ., но въ К. губ. зима гораздо теплѣе, а лето холоднѣе и влажнѣе. Сильные морозы рѣдки, снѣгъ лежитъ обыкновенно недолго: въ иныя зимы (...) снѣгу почти не бываетъ. Лѣтніе жары также гораздо умѣреннѣе, чѣмъ в губерніяхъ, лежащихъ на той же широтѣ далѣе на В. Осадковъ (дождя и снѣга) выпадаетъ болѣе 500 мм, всего болѣе летомъ, особенно въ іюлѣ, но и осень дождлива, особенно на 3 губерніи. Господствующіе вѣтры юго-зап. и юго-вост.” (ЭСБЕ XVA, 512). No Juškas vārdnīcas ekscerpētās leksēmas rāda lielu nokrišņu daudzveidību (sal. Laumane 2005), it īpaši lietūs apzīmējumus, piem., *apkale*. *Apkale list* – *gołoledz* (*gdy leje i marznie*), sal. *apkala* 'Glatteis' (ME I 92); *atkala* – *pluchota gdy leje i marznie*, sal. *atkala* 'das Glatteis' (ME I 163–164); *smilat* – *mżyć, łać (jak mgła)*, sal. *smilât* 'fein regnen' (ME III 967); *smildzinat* – *mżyć, łać dróбно*, sal. *smildzinât* 'staubregnen' (ME III 962); *rasinat* – *rosić (gdy drobno leje)*, sal. *rasinât* 'tauen' (ME III 478), 'träufeln' (EH II 354); *stars* – *deszcz z wiatrem (przechodząc chwilami)*, sal. *stars* 'lietus iet ar stariem (es gibt Strichregen)' (EH II 571); *šliace* – *deszcz ze sniegiem*, sal. *šlāce* 'der Tropfen, Spritzer, Wasserstrahl; die Spritze; eine Wasserschnelle' (ME IV 68); *miglot* – *mżyć*, sal. *migluôt* 'nebeln; fein regnen' (ME II 624); *visle* – *deszcz drobny (jak mgła)*, sal. *vīsla* 'feiner Regen, Staubregen' (ME IV 643); *ziurat* – *nalać wiele wody w jesieni, łać wiele (cały dzień deszcz)* w *oktobrze codzien*, sal. *žūrêt* 'andauernd regnen' (ME IV 837). Ar nokrišņiem ir saistītas tādas atmosfēras parādības kā *migle* – *mgła*; *ap-pilis* – *lód nad lodem (a wewnątrz woda)*, sal. *atpīle* 'das wiedergefrorene Aufwasser auf dem Eise' (ME I 181); *ledajniš*, -*nia* – *lodzisty, pelen lodu (woda)*; *ledot* – *obmarznąc lodem (odzienie, plot)*, *olodniec*; *ledus* – *lód*; *lįtajniš*, -*nia* – *dždzysty*; *migļajniš*, -*nia* – *mglisty*; *uz-piles, pl.* – *lód powtórný, na lódzie lód*, sal. *uzpīlis* 'das bei Tauwetter auf dem Eise sich sammelnde Wasser, Aufwasser' (ME IV 365); *rase* – *rosa*.

Vārdnīcā reģistrēti šādi vēju nosaukumi: *austerenis* – *wiatr wschodni*, sal. *àustrenis* ‘Nordostwind’ (ME I 229); *austeren-samelis* – *wiatr wschodnio-południowy*; *samelis* – *północny (wiatr)*, sal. *sāmelis* ‘der Nordwestwind’ (EH II 471); *vakar-samelis* – *zachodnio-północny wiatr*; *zjmelis* – *wiatr północny*, sal. *ziemelis* ‘der Nordwind’ (ME IV 742–743); *zjmel-samelis* – *wiatr północno-wschodni*, ka arī hiperonīms *vējš*: *veš*. *Veš zjmelis*, *zjmel-samelis*, *austerenis*, *austeren-samelis*, *azenis*, *azen-samelis*, *vakaris*, *vakar-samelis* – *wiatr*. Šie vēju nosaukumi pazīstami arī no citām Kurzemes latviešu izloksnēm (Laumane 1967, Zemzare 1968).

4. Secinājumi

Antans Juška vāca leksiku savai vārdnīcai ārpus Baltijas guberņām, iespējams, no neliela respondentu skaita lauku apkārtnē, kur arī pats iemācījās latviešu valodu. Teritorijas pierobežas raksturs un paša autora daudzvalodība kļuva par iemeslu tam, ka vārdnīcā sastopami daudzi aizguvumi un dialektāli vārdi, kuru dēļ tā neieguva latviešu valodas speciālistu atzinību 19. gs. beigās.

Antana Juškas latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcas tapšanas vēsture nosaka šī darba atkarību no lauku realitātes: vārdnīcas makrostrukturā ir pakārtota lauku dzīves apstākļu atspoguļojumam tādā mērā, cik tas ir iespējams tulkojošajā vārdnīcā. Lauku dzīves atainojums izpaužas vārdnīcas šķirkļu izvēlē un latviešu leksēmu tulkojumos. Salīdzinoši nelielā darbā ievietots nozīmīgs skaits tādu leksēmu, kas ir saistītas ar lauku dzīvi, turklāt leksikai piemīt liela semantiska saskaldīšana, niansetība un zināms antropocentrisms. Antans Juška reģistrē savā vārdnīcā tādu leksiku un aktualizē tādas leksēmu semantiskos komponentus, kas ne tikai sakrīt ar viņa laika reālijām, bet bija svarīgi viņa respondentiem – latviešu zemniekiem. Vārdnīcā gandrīz pilnībā tiek ignorētas tādas dzīves sfēras kā baznīca un reliģija, administrācija un lauku modernizācija, kas sākās 19. gs. otrajā pusē, maz ir abstraktu parādību apzīmējošu vārdu. Savukārt vārdnīcā sastopami daudzi vārdi, kas norāda uz cilvēku sadzīves īpatnībām un kuru nozīmi Juškas vārdnīcas skaidrojumā ir grūti atšifrēt no šodienas skatu punkta, piem., *ap-skaust* – *robić szkodę* (*w ogrodzie wrywać warzywa ze złości*) ‘kaitēt (dārzā izraut dārzeņus no dusmām)’, sal. *apskāust* ‘beneiden’, ‘beneidend, besonders mit neidischem Blick schädigen; beschädigen überhaupt, zu Grunde richten, verderben’ (ME I 121); *škitinat* – *kręcić* (*za tyłne nogi wziowszy psa w powietrzu*) ‘grozīt (gaisā, paņemot suni aiz pakājkājām)’, sal. *šķetināt* ‘drehen, aufwinden, aufwickeln; abwickeln, losreffeln; stühlen’ (ME IV 31); *pratinat* – *dać rozum* (*dziecię zwyczając rękę całować*) ‘dot prātu (ieradinot bērnu skūpstīt roku)’ – iespējams, te var saskatīt alūziju ar to,

ka kalpu bērniem bija jāsūksta saimnieka un saimnieces roka pēc svētdienas lūgšanas (Cimermanis 1959: 70), sal. *pratināt* ‘ausfragen, ausforschen, verhören; zu verstehen geben’ (ME III 378–379). Juškas savāktai leksikai bieži vien nav tikpat semantiski ietilpīgu ekvivalentu poļu valodā, tāpēc vārdnīcai raksturīga ir plašāku skaidrojumu izmantošana. Autora latviešu leksikas skaidrojumu precizitāti un tieksmi pēc iespējami detalizēta ekstralingvistiskas realitātes atspoguļojuma pierāda to salīdzinājums ar Mīlenbaha–Endzelīna vārdnīcas definīcijām.

Antana Juškas vārdnīcas cieša sasaiste ar lauku dzīves reālījām ir, no vienas puses, atkarīga no ekstralingvistiskās situācijas, kurā tapa šis darbs, bet, no otras, dzīvas sarunvalodas leksikas vākšana bija daļa no autora leksikogrāfiskās metodes. Kā atzīmē lietuviešu pētnieki, Juška kā pirmais lietuviešu leksikogrāfijā atteicās no iepriekšējo vārdnīcu kompilācijas un rakstu avotu izmantošanas, pievēršoties tautas sarunvalodas pierakstīšanai. Strādājot pie sava pamatdarba – lietuviešu-poļu vārdnīcas, lielu lomu viņš piešķīra lietuviešu ilustratīvajam materiālam un vārdu nozīmju skaidrošanai (Tolutienė 1961, 374–375). Šie principi atspoguļojās arī latviešu-lietuviešu-poļu vārdnīcā. Pateicoties tam, tapis oriģināls leksikogrāfikas darbs, kurā apkopotā leksika rāda konkrētā laika un vietas kultūrvēsturisko fonu.

Šis darbs izstrādāts ar Eiropas Sociālā fonda atbalstu projektā „Atbalsts doktora studijām Latvijas Universitātē”.

Avots

Latvių-lietuvių-lenkų kalbų žodynas, (A–O) F1-2176, (P–Z) F1-2177, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Mokslinė biblioteka.

Literatūra

Bērziņš, Jānis (red.). 2000.	<i>Latvija 19. gadsimtā. Vēstures apceres</i> . Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds.
Chlebda, Wojciech. 2010a.	W jakim zakresie słownik dwujęzyczny może być źródłem informacji etnolingwistycznej? Wojciech Chlebda (red). <i>Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu</i> . Opole: Uniwersytet Opolski, 201–208.
Chlebda, Wojciech. 2010b.	W poszukiwaniu językowo-kulturowego obrazu świata Słowian. Wojciech Chlebda (red). <i>Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu</i> . Opole: Uniwersytet Opolski, 7–20.

- Cimermanis, Saulvedis. 1959. *Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gadsimta otrajā pusē*. Rīga: Latvijas PSR ZA izdevniecība.
- Dumpe, Linda. 1985. *Lopkopība Latvijā 19. gs. – 20. gs. sākumā: etnogrāfisks apcerējums*. Rīga: Zinātne.
- Laumane, Benita. 1967. Vēju nosaukumi latviešu valodā. *Baltistica* 3(2), 223–232.
- Laumane, Benita. 2005. *Smalki lija zelta lietus: Dabas parādību nosaukumi latviešu valodā*, I. Liepāja: LiePA.
- LLVV = *Latviešu literārās valodas vārdnīca* (online), <http://www.tezaurs.lv/llvv/> (13.01.2013).
- ME, EH = *Milenbaha-Endzelina latviešu valodas vārdnīca* (online), <http://www.tezaurs.lv/mev/> (13.01.2013).
- Pajdziņska, Anna. 2004. Językowy obraz świata: problemy narracyjnej tożsamości. Włodzimierz Bolecki, Ryszard Nycz (red.). *Narracja i tożsamość (I). Narracje w kulturze*. Warszawa: IBL PAN, 112–127.
- Piotrowski, Tadeusz. 2010. Słowniki w badaniach językowego obrazu świata. Wojciech Chlebda (red.). *Etnolingwistyka a leksykografia. Tom poświęcony Profesorowi Jerzemu Bartmińskiemu*. Opole: Uniwersytet Opolski, 49–56.
- Tolutienē, Birutē. 1961. Antanas Juška leksikografas. *Literatūra ir kalba* 5, 89–337.
- VPSV = *Valodniecības pamattermiņu skaidrojoša vārdnīca*. 2007. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas (līdz 1900. gadam)*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība.
- Zemzare, Daina. 1968. Piezīmes par latviešu vēju nosaukumiem. *Baltistica* 4(2), 269–279.
- Zemzare, Daina. 1971. Par govju vārdiem latviešu valodā. *Baltistica* 7(2), 189–200.
- ГСС = Семенов-Тянь-Шанский, Петр. 1867. *Географическо-статистический словарь Российской империи*. Том 1–5. Санкт-Петербург: В. Безобразов и Компания (online), <http://www.knigafund.ru/books/11743> (04.01.2013).
- ЭСБЕ = Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона Том XVA (30). 1895. Санкт-Петербург: Семеновская Типолитография (online), <http://www.runivers.ru/lib/book3182/10161/> (04.01.2013).

Renāte Miseviča-Trilliča
 Rusistikas un slāvistikas nodaļa
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latvijas Universitāte
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
 M.Renate@gmx.net

SUMMARY

Representation of Rural Life in Antanas Juška's Latvian-Lithuanian-Polish Dictionary

Renāte MISEVIČA-TRILLIČA

In the second half of the 19th century the Lithuanian priest, folklorist and lexicographer Antanas Juška compiled a Latvian-Lithuanian-Polish dictionary to collect and explain Latvian words. The specificity of the dictionary is determined by the fact that the author noted Latvian colloquial vocabulary, which was used in the countryside of the Kovno (Kaunas) Government. The objective of this article is to show the thematic and semantic diversity of the lexical material collected by Antanas Juška. The vocabulary of the Latvian-Lithuanian-Polish dictionary has its roots in 19th century realities of rural life – a wide range of collected vocabulary is related to the labour conditions in the countryside as well as the natural world. Antanas Juška puts in his dictionary such words and updates such semantic components of lexemes, which are in keeping with realities of this time and place and was important for his respondents – Latvian farmers. Compared with the Milenbahs and Endzelins' Dictionary it can be concluded that Juška's dictionary is characterized by the differentiation of meanings, anthropocentrism in explaining Latvian words in Polish, the word's relevance for the extralinguistic context. The lexicon of Juška's dictionary is valuable material showing the language situation in the Latvian and Lithuanian border area in the 19th century.

WORDS CONNECTED WITH THE SEA AND THE POSSIBLE SUBSTRATUM IN THE BALTIC SEA REGION – A NEW APPROACH?

Ėrika SAUSVERDE
Vilnius University

Introduction

The paper is devoted to one of the most debated questions in Germanic historical linguistics – maritime vocabulary. It is usually considered when dealing with the question of the origin of Germanic peoples, the linguistic continuum in north-western Europe, language contacts and possible non-Indo-European substratum in Germanic (and neighbouring) languages. The fact that the great number of sea-words in Germanic languages are innovations, and that at least some of the lexical data is of obscure etymology leads to the conclusion that old Germanic-speaking peoples and/or their direct Indo-European ancestors were not acquainted with the sea or that they had “forgotten” the old Indo-European name for sea. It follows that when finally settling down in the area around the Baltic and North Seas they had to name realia pertaining to sea, seashore and so forth either by creating new words or eventually borrowing some loanwords (cf. e.g. Sausverde 1996). Archaeological data testifies that people had lived in this area for a long time before the arrival of Indo-Europeans. The last decades have brought new data into research, namely the vigorous development of genetics caused a fundamental change in our views on characteristics of the populations. Due to the fact that analysis of genetic variations in modern humans is providing us with an insight into prehistoric events, it seems worthwhile revising our knowledge of old languages and their possible contacts in prehistoric times (cf. Kusmenko 2011). The present paper aims to review the perspectives of such an approach by dealing with the question of the oldest contacts around the Baltic Sea.

Linguistics

The idea that a significant proportion of common Germanic vocabulary has a doubtful Indo-European etymology and could therefore have been borrowed from a non-Indo-European language is associated primarily with the works of Sigmund Feist (see e.g. Feist 1919).¹ Feist proposed that many

¹ Though the first calculations of assumed non-Indo-European words in Germanic were made already in XIX century (cf. Liebig 1899).

German words pertaining to the sea, like German *See, Segel, Strand, Hafen, Ebbe, Sturm, Geest*, etc. and almost all fish-names have no parallels in other IE languages and could be treated as non-Indo-European. After Feist this list was completed by other researchers and contained (not including fish-names) about 40 words.²

Besides Feist's list, lists representing other semantic fields of common Germanic words which did not have a clear Indo-European origin and which could have been borrowed from an unknown language were suggested. These include names of animals, birds, plants, parts of the body etc.³ The number of presumed non-IE words in Germanic vocabulary was rounded to 1/3 or 30% and this figure can be found in different publications up to the end of XX century (see e.g. Scardigli 1987: 222–223; Hutterer 1999: 45).

On the other hand the idea of substratum in Germanic languages has met strong criticism (cf. e.g. Neumann 1971, Mees 2001). Feist's list has also been critically reviewed (cf. e.g. Witczak 1996). Indeed, nowadays based on the present day state of Germanic etymological studies one can state that if Feist had had an opportunity to review the last, processed dictionary of Kluge revised by Seebold, he could have discovered that the group of words traditionally attributed to pre-Germanic substratum can claim a sound IE etymology (cf. e.g. *Land, Distel, Möwe, Reh, Netz* – Kluge/Seebold 1999: 185, 501, 572, 675); the etymology of some words is still controversial, though all suggestions point to IE origin (cf. *Beere, Rohr, Taube* – *ibid.*, 89, 690, 817) with only a part of the list remaining problematic (cf. *See, Regen, Traube* – *ibid.*, 674, 753, 833), though even some of these were claimed to be of IE etymology (see Kusmenko 2011: 100–101). Thus, the idea of exceptionality of Germanic vocabulary was put into doubt – indeed, the amount of unclear Germanic

² The list of Feist's *Seewörter* drawn in 1914 and later completed by Krahe, Rosenfeld, Mackensen, Tschirch contains words pertaining to sea, fishing, seashore and also seafaring and shipbuilding: *See* 'sea', *Segel* 'sail', *Nachen* 'ship', *Kahn* 'ship, boat', *Kiel* 'keel', *Spant* 'rib', *Bord* 'board, deck', *Brise* 'breeze', *Hafen* 'harbor', *Damm* 'dam', *Reede* 'roadstead', *Ebbe* 'ebb', *Sturm* 'storm', *Zeit* 'ebb and flow of the tide', *Fels* 'rock', *Klippe* 'cliff, reef', *Strand* 'strand', *Geest* 'high seacoast, high and dry land', *Laich* 'roe', *Netz* 'net', *Reuse* 'bow-net, eel-pot', *Stange* 'mast', *Steuer* 'rudder', *schwimmen* 'to swim' (Feist 1919: 49); *Rahe* 'yard', *Duene* 'dune', *Haff* 'bay, creek', *Woge* 'wave', *Riff* 'reef', *hissen* 'to hoist' (Krahe 1935); *Takel* 'tackle', (*das*) *Tau* 'cable, rope', (*der*) *Topp* 'top', *Aal* 'eel' (Rosenfeld 1961); *Jolle* 'jolly-boat', *Boot* 'boat', *Schoner* 'schooner', *Mast* 'mast', *Gaffel* 'gaff', *Tran* 'whale-oil', *Sprotte* 'sprat', *Watt* 'flat, shallow' (Tschirch 1966). In addition, according to Feist, almost all Germanic fish names (with the exception of *Lachs* 'salmon' and probably *Wal* 'whale') had no cognates in other IE languages (Feist, *ibid.*). This list was supplemented later (cf. e.g. Gysseling 1987), cf. Polomé, who does not deny substrate in Germanic, but was critical of Gysseling's proposals (Polomé 1989).

³ Nowadays one can find the list of substrate words postulated in Germanic on the internet (see Mc Callister 1999).

etymologies does not exceed the amount of unclear etymologies in any other language (see e.g. Seebold 1986).⁴

However, the question of words connected with the sea in Germanic is not so unambiguous.

Let us consider one of the central words in Feist's list, German *See* 'sea' (Goth. *saiws* 'lake', ON. *sær*, *sjór*, OE *sæ*, OFris. *sē*, OHG, OS *sēo*). None of its etymologies has found universal recognition. For this word a reconstruction of the common Germanic root **saiw-* and **saigw-* has been proposed and a presumed connection with 1) Lith. *sývai* (pl.) 'sap, gastric juice', Latv. *sīvs* 'caustic, astringent' and with Lat. *saevus* 'ferocious' (cf. however e.g. Pokorny (under the IE root **sāi-* 'pain, illness' (where Baltic and Latin examples are mentioned). This notion was questioned (Pokorny 1959: 877) and 2) a connection with the IE root **sēi* 'drip', 'strain', cf. OHG *sihan* 'ooze, flow', *sīgan* 'to be dripping' (cf. e.g. Koivulehto 1967; Meid 1982) was proposed.⁵ Theoretically and formally such a presumption is possible, but such etymological assumptions lack typological confirmation of semantic transmission.⁶ On the other hand, this Germanic word tends to be viewed as a word with unclear etymology (see e.g. Kluge/Seebold *ibid.*, Lehmann 1986: 292). One should not forget Finnish *saivo*, Sami *saiva* 'lake, fresh water' which should be taken in consideration reconstructing proto-Germanic forms of **saiwa-*.⁷

It should be added that it is not coincidental that Feist himself doubted the IE origin of almost all Germanic fish-names. This question needs a special study, but it should be at least mentioned that traditionally fish-names in the area are interpreted as borrowings from one language to another (i.e. Germanic, Baltic, Baltic Finno-Ugric), some of them really being borrowings dating back to different epochs (cf. e.g. Laumane 1973, Blažek et al. 2004). However, an overview of etymological material in these languages often ends in a closed circle (cf. e.g. Ariste 1981) or with an admission of an impasse (cf. *āl* 'eel' in Bjorvand, Lindeman 2007: 1376). Here one should remember that the question of possible lexical substratum is also relevant for Baltic Finno-Ugric languages. The idea of possible borrowings from pre-Indo-European and pre-Finno-Ugric language(s) was first suggested by Ariste (cf. e.g. Ariste 1971, 1981). Though currently an IE etymology is attributed to some of these words by showing that they are early IE borrowings, there is still a lexical

⁴ Orel's Handbook of Germanic Etymology (Orel 2003) proposes IE etymology to practically all words of extended Feist's list. A different approach can be found in Boutkan's Old Frisian Etymological Dictionary (Boutkan, Siebinga 2005, cf. Liberman 2006).

⁵ A solid bibliography on etymology of *sea* can be found in Liberman 2010: 775.

⁶ Cf. e.g. common IE words for 'sea', e.g. Gamkrelidze, Ivanov 1984: 671–677.

⁷ Nowadays it is assumed to be Germanic borrowings to Baltic Finno-Ugric languages, though Collinder believed it to be opposite (cf. Collinder 1924: 84–85).

layer which could be considered as borrowings from non-Uralic languages (cf. Koivulehto 1991, Itkonen 1997, Kallio 2004).

Of course, one word taken in isolation – e.g. the Germanic word for ‘sea’ weather of IE origin or not – does not testify to anything. The scholarly value of the question becomes apparent when we take into account that *sea* belongs to a group of words pertaining to sea, seashore, seafaring etc, which (irrespective of confirmed IE origin) – are innovations, neologisms in Germanic languages.⁸ The examples in their entirety raise the question of when Germanic-speaking tribes became acquainted with the sea and more broadly concerning their homeland – when and where they appeared, from what period one can speak about Germanic peoples as a specific branch of IE languages, i.e. what do they have in common with other languages and their specific language innovations, what were their contacts with neighbours and so forth. In other words – it raises the question of what we actually know about the settling of Northern Europe. Archaeology and population genetics testify that people had lived there long before the arrival of Indo-Europeans. The problem is that we do not have any direct evidence of languages in the Northern part of Europe before the arrival of Indo-Europeans (cf. e.g. Polomé 1990a: 272; 1999: 52).⁹

Archaeology

When Indo-Europeans appeared in Northern Europe, they did not come to an uninhabited place. There are at least 8 hypotheses about the origin of Germanic peoples based on archaeological data.¹⁰

1. Germanic peoples – the first population in Northern Europe after the retreat of glaciers (10 000—5000 B.C.), the Palaeolithic continuity theory.
2. Germanic peoples appeared at the time of Funnel Beaker culture (TRB) (4500—2700 B.C.)
 - a) as a result of the gradual transition of the local Ertebølle culture into TRB;
 - b) as a result of migration of a population from the south.

⁸ One may also point out other words in Germanic languages pertaining to sea and seashore, which have a solid IE etymology, as innovations (e.g. OE *holm*, *ēagor* ‘sea’, cf. *ēg-clif* ‘sea-cliff’ and other derivatives (in *Beowulf*) (some of them being poetical, cf. other examples in Sausverde 1996).

⁹ There are also other hypotheses for the non-Indo-European prehistorical substrates for larger (Northern) European area – Vasconic (first of all works of Vennemann about borrowings by proto-Indo-European from Basque and Semitic, cf. e.g. Vennemann 2004), ‘apple language’ (Hamp 1990), different aspects of substrate are considered in detail by Dutch scholars, cf. e.g. Boutkan, Quak 2000, cf. Polomé 1990a, 1990b, 1999, survey of non-Indo-European prehistoric substrates by Kusmenko in press).

¹⁰ More detailed analyses of archaeological data see Alinei 2000, 2002; Gimbutas 1993; Julku 2002; Kusmenko 2011.

3. Germanic peoples are the result of a merger of the (IE) Globular Amphora Culture with the autochthonic cultures of Northern Europe (3600–2150 B.C.).
4. Germanic peoples – result of a merger of (IE) Corded Ware culture with autochthonic cultures of Northern Europe (3000–2200 B.C.). The merger of TRB and Corded Ware culture during the Neolithic period appears to be the prevailing hypothesis at present (cf. e.g. Seebold 1998).
5. Germanic peoples formed in the early Bronze Age in Central Germany as a result of a separation of part of the Unetice culture (2300–1600 B.C.).
6. Germanic peoples formed in the Bronze Age within the culture of the Nordic Circle (Nordischer Kreis) (1800–800 B.C.) or more broadly within the Nordic Bronze Age (cf. e.g. Polomé 1987).
7. Germanic peoples formed in the Iron Age during the Jastorf culture (600–100 B.C.).
8. Germanic peoples formed during the Roman Empire.

One can see that the dating of the origin of Germanic peoples varies tremendously. Traditionally archaeologists tended to explain the changes of cultures by migrations. An example which seemed to be unshakable was the idea that the migration of Corded Ware culture (assumed Indo-Europeans) caused changes of archaeological cultures in Central and Northern Europe (cf. e.g. Gimbutas 1986). In recent years this point of view has been criticized and there has been an inclination to explain changes of cultures by internal development (see e.g. Tilley 1996). The discussion gained new impetus with a new theory on continuity of cultures since the Palaeolithic period (cf. e.g. Alinei 2000, 2002). Obviously, there is no one universal pattern and one should always have in mind that change of culture is not necessarily accompanied by language change and vice versa. The question, how to compare different aspects of material and non-material culture (prehistoric cultures reconstructed by archaeologists, with prehistoric protolanguages reconstructed by linguists and so forth) arises in numerous publications and interdisciplinary conferences where one can sometimes get the feeling that everybody is speaking his own language. In spite of all these difficulties the interdisciplinary approach is evidently the most fruitful, but most challenging. One should also take into consideration that representatives of different fields of science (linguists, archaeologists, ethnologists, geneticists and anthropologists) quite often attribute to the word *Germanic* different meanings. Linguists mean peoples speaking Germanic languages, archaeologists — representatives of a specified archaeological culture and so forth. It is evident that one should be extremely careful comparing all these different data.

Our crucial question is — with which archaeological cultures should one correlate the area of assumed Germanic substratum? If the hypothesis that a

part of maritime vocabulary in Germanic is really of substratum origin and if the supposition that the first proto-Germanic innovations appear around the end of the third millenium B.C. are right, then it is very likely that the substratum language of Northern Europe could be one of the languages of the Funnel Beaker culture (TRB).

The Funnel Beaker culture is the successor of the local Ertebølle culture, which was concentrated in Southern Scandinavia and genetically linked to strongly related cultures in Northern Germany and the Northern Netherlands. Ertebølle's population derived its living chiefly from the sea, lived primarily on seafood (cf. e.g. Enghoff 2011), and sometimes is called kitchen midden culture, because of excavated heaps of shells, mussels, snails, bones and bone, antler and flint artefacts, which were described as kitchen midden.¹¹ According to archaeological data the population of the Funnel Beaker culture was succeeded by the population of the Globular Amphora culture and afterwards by Corded Ware and Battle-axe cultures. As mentioned above, the merger of TRB (based on autochthonic cultures)¹² and Corded Ware culture (assumed Indo-Europeans) during the Neolithic period seems nowadays to be a prevailing hypothesis of the formation of Germanic people.

This hypothesis seems to be perfectly confirmed by genetic material. The prevalence of chromosome haplogroups R1a and R1b – most common haplogroups in modern Europe – shows that genetically:

- a part of Germanic-speaking population (about 30%) is connected to the population of Germany, Netherlands and Belgium (haplogroup R1b)¹³;
- a part of the population (cf. 23-26% in Northern Germany and South of Scandinavia) is connected to the population of Eastern Europe (Latvians, Lithuanians, Poles, haplogroup R1a)¹⁴;

¹¹ Some archaeologists notice Ertebølle culture's similarity with possibly closely related Narva culture which is supposed to be one of main components in formation of Balts (cf. Girininkas 2009).

¹² Archaeological cultures dated 10 000-5000 BC, Ertebølle (5000–3000 B.C.), Linear Pottery culture (5500–4500 B.C.), TRB (4500–2700 B.C.) spread in Northern Europe traditionally are not considered to be IE. Pit-Comb Ware culture (4000–2000 B.C.) traditionally is bound with Finno-Ugrians.

¹³ Cf. spread of R1b: 28% for Norwegians, 23% for Swedes, 41% for Danes, cf. average 47.9% for Germans (Tambets et al. 2004, Karlsson et al. 2006, Distribution 2011). This haplogroup is especially high in the West (e.g. over 80% among Basques) and is decreasing towards East of Europe (e.g. 15% for Latvians, 5% for Lithuanians) (Myres et al. 2011).

¹⁴ This haplogroup is decreasing from East to West, cf. spread of R1a: 38% for Lithuanians, 41% for Latvians, 56.5% for Poles (cf. Distribution 2011).

- a part of the Germanic population (cf. 11% for Swedes, 5,5% for Norwegians) is connected to Finno-Ugric peoples (haplogroup N1c)¹⁵;
- however, for a considerable part of the Germanic-speaking population (from 27% to 60% in Northern Germany and South of Scandinavia) is characteristic haplogroup I1 which is considered to be autochthonic (see below).

Thus the combination of archaeologic and especially recently received genetic material (see below) gives us new reasons to review the question of possible substratum origin of Germanic maritime vocabulary.

Genetics

Achievements in genetic research allow us to define genetic characteristics of a population. By mapping the genetic characteristics of modern and ancient populations, human genetics gives the historians of populations a tool which could not have been imagined 30 years ago.¹⁶ Since genetic material is not widely known to non-geneticists, see below a short summary of genetic data relevant to our question.¹⁷

In population genetics haplogroup I1 is a Y-chromosome haplogroup associated with Nordic descent and occurs with great frequency in Scandinavia. The haplogroup I1 is spread very widely among men in western Finland, southern Norway, south-western Sweden, especially on the island of Gotland, Denmark, in Holland and in the Northern Germany. The percentage of the carriers of haplogroup I1 in Norway is 37.9%, in Sweden – 41.9%, in Denmark 32.5%, while in the North of Germany it is 27.7% (cf. Tambets et al. 2004, Rootsi et al. 2004: 128, Karlsson et al. 2006: 965). In some regions of Sweden and Norway it is over 50%, on Gotland it is 59% (cf. Lappalainen et al. 2009). The presence of haplogroup I1 usually is regarded as an indication of Anglo-Saxon and later Scandinavian colonization of Britain, where it reaches 15%. This feature seems to be rather frequent in western Finland (Kittles et al. 1998: 1171).

¹⁵ Prevalence of N1c among Finns in Eastern Finland is 70.9%, in Western Finland 41.3%, for Sami 45–50%, Estonians over 33.9% (Tambets et al. 2004; Lappalainen et al. 2008). Haplogroup N1c is very common also among those Indo-European peoples in Northern Europe who lived (live) in neighbour with Finno-Ugric peoples (for Latvians it is about 40%, Lithuanians about 36%, Russians in Northern Europe 41.3%, cf. Kusmenko 2011: 204).

¹⁶ It is done by ascertaining the spread of DNA: chromosome Y-DNA genes which are only inherited by the male line and mitochondrial DNA (mtDNA or mDNA) genes which are inherited by the female line and transmitted from mothers to children of both sexes.

¹⁷ The last and most full survey of genetic data on the origin and contacts of Germanic peoples, and correlation of genetic data with linguistics see in Kusmenko 2011: 187–218. Unfortunately the book is available only in Russian, see review Sausverde 2012.

It is also remarkably high for the Sami male population – 31.4% (Rootsi et al. 2004: 130–131). The only haplogroup among the Sami which exceeds it is N1c, which is characteristic for speakers of Ural and Altaic languages. The frequency of the haplogroup I1 declines when moving to the East, towards Poland, the Baltic countries and West of France, North of Italy (the indexes for Italy are, for example, 6.5% in the North and 2.5% in the South). One can postulate that the rapidly decreasing frequencies are observed on the edges of the historic Germanic (especially Viking) sphere of influence.

One can easily notice that the highest frequency of the haplogroup I1 is characteristic either for the peoples concentrated in Scandinavia, North-West of Germany and Holland or for the peoples who historically and up to the present time continue to be in contact with Scandinavians (Sami, Western Finns, Normandy). The high presence of haplogroup I1 is also characteristic for the peoples who in certain epochs were settled in Northern Germany (the example in England).

It is considered that the haplogroup I1 was characteristic for the representatives of the first cultures that made their appearance in Northern Europe after the last Glacial Maximum. Presumably, through the carriers of the Ertebølle culture and the Funnel Beaker culture the haplogroup I1 has survived to modern times (Origins 2011). Recent theories claim that the founder of the I1 branch lived on the Iberian Peninsula during the LGM. Outside Scandinavia the distribution of haplogroup I1 is closely correlated with haplogroup I2b, but among Scandinavians including both Germanic and Uralic peoples of the region, nearly all of the haplogroup chromosomes are I1. It is common near the southern Baltic and North Sea coasts, although decreases further south geographically.

Space does not permit many details of relevant genetic research results.¹⁸ But the most relevant idea is that the concentration of the haplogroup I1 is extremely high in the Southern Sweden, Denmark and Northern Germany (Rootsi et al. 2004: fig 1). So it seems rather predictable that the area of the highest concentration of the group coincides with the area where the archaeological Ertebølle culture had been spread. Traditionally this area is believed to be the homeland of the Germanic-speaking peoples. Though these phenomena belong to different periods of time, one can presume that a population which is genetically related to the Ertebølle culture and which has had a considerable input into the formation of the genetic pool of the modern Germanic-speaking peoples lived (and continues to live) on this territory for thousands of years.

¹⁸ A separate question is e.g. the spread of mitochondrial DNA. It should be at least mentioned that for the modern population of Europe in some cases along with migrations of men there remained autochthonic population of women.

One of the most relevant questions for us is if/how the language(s) of the carriers of I1 contributed to the formation of the proto-Germanic language. Possible features of this language (languages) could be Germanic innovations not characteristic for other IE languages and which could not be easily explained as developments from Indo-European. If we accept that the proto-Germanic was formed on the territory inhabited by the carriers of the I1, how could we then explain the fact that the traces of their language (substratum) are so rare in Germanic languages. A possible explanation is offered by geneticists. Though the mutations that caused the formation of haplogroup I1 took place 20 000 or 10 000 years ago, the direct ancestors of the modern carriers of the haplogroup I1 lived some 3000 B.C. It is during this period that the so-called population bottleneck (or genetic bottleneck) with a sudden decline of the carriers of I1 and subsequent spread of only one of its haplotypes is observed. The first population of Scandinavia, at least the male part of it, almost disappeared in 3000 B.C. (possibly caused by an epidemic). In any case this population had been substituted by the carriers of the haplogroups R1a and R1b who spoke languages which formed the base of proto-Germanic. One must have in mind, that language change (and even complete disappearance of a language) sometimes takes place without the disappearance of the population that speaks the language. Kusmenko (2011: 197) puts it in a very cautious way: "The possible connection between the haplogroup I1 with the substratum does not mean that the appearance of haplogroup I1 can be equated to the appearance of proto-Germanic substratum. Still in the time of formation of proto-Germanic, i.e. the spreading of Indo-European (Italo-Celtic and Balto-Slavic) among people speaking the language of the carriers of Funnel Beaker culture, these people presumably had the haplogroup I1."

Conclusion

According to substratum typology a change of languages does not presuppose a multitude of substratum words. The amount of substratum words can be small, but their significance should be connected with the lifestyle of the substratum population. The presumption that 1/3 or 30% of proto-Germanic vocabulary are borrowings is unlikely to be true, but some words pertaining to realia which were new, or unknown before – landscape or some names of plants or animals, could be of substratum origin. It seems evident that up to the present time the argumentation of Polomé concerning the criteria for determining a substratum language stays extremely relevant. The criteria he proposes are the following:

- 1) the word must not have a convincing IE origin, as in the case of English 'eel';

- 2) it must belong to the ecology of the pre-Indo-European population (cf. the fish-bones in the Danish 'kitchen-middens');
- 3) it must be restricted to a definite geographical area;
- 4) the object (animal, plant, topographic feature) must not occur in the assumed Indo-European homeland;
- 5) there must be archaeological evidence to back up the assumption (Polomé 1999: 55).

As we see, the topic discussed fulfils these criteria. It is remarkable that when Polomé proposed this approach for the analysis of vague etymologies he did not have at his disposal any genetic data.

The recent rapid development of genetics seems to give new evidences and the modern interdisciplinary approach can be inspiring for further linguistic investigation. It gives us substantial reasons to revise our view on the origin of Germanic maritime vocabulary and pay a new attention to some names of landscape, plants, animals, birds and fish-names. The latter is a hard topic *per se* in many languages of the world, because of its semantic instability, but one cannot ignore specific Germanic examples without any IE etymologies, like e.g. Germ. *Aland*, OHG. *alunt*, OS. *alund* 'ide', OI. *ölunn* 'mackerel' < **alunþa-*.¹⁹ One should also revise common Germanic, Baltic and Baltic-Finnic fish-names which (as mentioned above) traditionally are interpreted as borrowings from one language to another and revise the idea of possible common non-Indo-European substratum in Germanic, Baltic and Baltic Finno-Ugric languages. It gives us reason to revise also e.g. Polomé's assumption of common substratum in Germanic, Baltic and partly Slavic languages.²⁰

As we tried to show above the combination of linguistic, archaeological and recently received genetic material gives us new reasons to review our knowledge of the homeland of Germanic peoples, the linguistic continuum in north-western Europe, language contacts and possible non-Indo-European substratum in Germanic (and neighbouring) languages. It opens a new avenue of scholarly enquiry and will no doubt inspire further research.

¹⁹ See more examples of common Germanic words – some names of animals and plants – to which no Indo-European or Germanic etymologies have been proposed (Kusmenko in press).

²⁰ See examples which do not have parallels in other IE languages in Polomé 1990b: 333, cf. Gmc. **baruga-*, Russ. *бобов* 'boar'; Gmc. **hrugna-* / *hrugan* '(fish) roe', Lith. *kurkulai*, Russian *кряк* 'frog roe' etc.

References

- Alinei, Mario. 2000. An alternative model for the origins of European peoples and languages: the continuity theory, *Quaderni di semantica* 21, 21–50.
- Alinei, Mario. 2002. Towards a generalized continuity model for Uralic and Indo-European languages. Kyösti Julku (ed.) *The Roots of Peoples and Languages of Northern Euroasia IV*. Oulu, 9–33.
- Ariste, Paul. 1971. Die ältesten substratum in den ostsee-finnischen Sprachen. *Sovetskoje finno-ugrovedenije* 4, 251–258.
- Ariste, Paul. 1981. *Keelekontaktid*, Tallinn: Valgus.
- Bjorvand, Harald, Fredrik Otto Lindeman. 2007. *Våre arveord. Etymologisk ordbok*. Revidert og utvidet utgave. Oslo: Novus.
- Blažek, Václav, Jindřich Čeladín, Marta Běťáková. 2004. Old Prussian fish-names. *Baltistica* 39(1), 107–126.
- Boutkan, Dirk, Arend Quak (eds.). 2000. *Language contact: Substratum, superstratum, adstratum in Germanic Languages*, Amsterdamed Beiträge zur Älteren Germanistik, Band 54, Amsterdam.
- Boutkan, Dirk, Sjoerd Michiel Siebinga. 2005. *Old Frisian Etymological Dictionary*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 1. Leiden, Boston: Brill.
- Collinder, Björn. 1924. Några problematiska germanska lånord i finskan. *Skrifter utgivna av svenska litteratursällskapet i Finland* 175, 77–89.
- Distribution 2011 = Distribution of European Y-chromosome DNA (Y-DNA) haplogroups by country in percentage, http://www.eupedia.com/europe/european_y-dna_haplogroups.shtml (last update October 2012).
- Feist, Sigmund. 1919. *Indogermanen und Germanen*. Halle (Saale). 2. Aufl.
- Engghoff, Inge Bodker. 2011. *Regionality and biotope exploitation in Danish Ertebølle and adjoining periods*, Copenhagen: Det kongelige danske videnskabernes selskab.
- Gamkrelidze, Thomas V., Viacheslav Vs. Ivanov. 1984. *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, I–II, Тбилиси [*Indo-European language and Indo-Europeans* (vols. I–II), Tbilisi] (English edition 1995).
- Gimbutas, Marija. 1986. Remarks on the Ethnogenesis of the Indo-Europeans in Europe. *Ethnogenese europäischer Völker aus der Sicht der Anthropologie und Vor und Frühgeschichte*. Stuttgart, New York, 5–20.
- Gimbutas, Marija. 1993. The Indo-Europeanization of Europe: the intrusion of steppe pastoralists from south Russia and the transformation of Old Europe. *Word* 44(2), 205–222.
- Girininkas, Algirdas. 2009. *Lietuvos archeologija, I tomas, akmens amžius*. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas: Versus aureus.
- Gysseling, Maurits. 1987. Substratwörter in den germanischen Sprachen. *NOWELE* 10, 47–62.

- Hamp, Eric Pratt. 1990. The Pre-Indo-European language of Northern (Central) Europe. Thomas L. Markey, John A.C. Greppin (eds.). *When worlds collide: The Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans*. *Linguistica Extranæa* 19, Ann Arbor: Karoma, 291–309.
- Hutterer, Claus Jürgen. 1999. *Die germanischen Sprachen. Ihre Geschichte in Grundzügen*. 4. Aufl., Budapest.
- Itkonen, Terho. 1997. Reflections on Pre-Uralic and the “Saami-Finnic Proto-language”. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 54, 229–266.
- Julku, Kyösti. 2002. Die Verbreitung der Kammkeramik. Kyösti Julku (ed.) *The Roots of Peoples and Languages of Northern Euroasia* IV. Oulu, 105–134.
- Kallio, Petri. 2003–2004. Languages in prehistoric Baltic Sea region. Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (eds.) *Languages in prehistoric Europe*. Heidelberg. Second, unrevised ed., 227–244.
- Karlsson, Andreas O., Thomas Wallerström, Anders Götherström, Gunilla Holmlund. 2006. Y-chromosome diversity in Sweden – long-time perspective. *European Journal of Human Genetics* 14, 963–970.
- Kittles, Rick A. et al. 1998. Dual Origins of Finns Revealed by Y Chromosome Haplotype Variation, *American Journal of Human Genetics* 62, 1171–1179.
- Kluge, Friedrich. 1999. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 23. erw. Auflage. Bearbeitet von Elmar Seebold. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Koivulehto, Jorma. 1967. Zur Etymologie von germ. *saiwa- ‘See’. *Neuphilologische Mitteilungen* 68(2), 113–118.
- Koivulehto, Jorma. 1991. *Uralische Evidenz für die Laryngaltheorie*. Wien.
- Krahe, Hans. 1935. Introduction. *Die Indogermanen*. (Hg. O. Schrader). Leipzig. 16–20.
- Kusmenko (Kuzmenko), Jurij K. 2011. Юрий Константинович Кузьменко, *Ранние германцы и их соседи. Лингвистика, археология, генетика* [Early Germanic peoples and their neighbours. Linguistics, archeology, genetics]. Санкт-Петербург: Нестор-История.
- Kusmenko (Kuzmenko), Jurij K. in press. Юрий Константинович Кузьменко, *Гипотезы о неиндоевропейских доисторических субстратах в германском и соседних индоевропейских языках Северной Европы* [Hypothesis of non-Indo-European prehistoric substratums in Germanic and neighbouring Indo-European languages of Northern Europe]. *Доиндоевропейские языки Европы*, серия “Языки мира” [Pre-Indo-European languages of Europe. Series “Languages of the World”]. Москва: Наука.
- Lappalainen, Tuuli, V. Laitinen, E. Salmela, P. Andersen, K. Huoponen, M.-L. Savontaus, P. Lahermo. 2008. Migration Waves to the Baltic Sea Region. *Annals of Human Genetics* 72(3), 337–348.

- Lappalainen, Tuuli, U. Hannelius, E. Salmela, U. Von Döbeln, C. M. Lindgren, K. Huoponen, M.-L. Savontaus, J. Kere, P. Lahermo. 2009. Population structure in contemporary Sweden- a Y-chromosomal and mitochondrial DNA analysis. *Annals of Human Genetics* 73(1), 61–73.
- Laumane, Benita. 1973. *Zivju nosaukumi latviešu valodā*. Rīga: Zinātne.
- Lehmann, Winifred P. 1986. *A Gothic Etymological Dictionary*, Leiden: Brill.
- Lieberman, Anatoly. 2006. (rev.) Dirk Boutkan, Sjoerd Michiel Siebinga, Old Frisian Etymological Dictionary, 2005, http://www.fryske-akademy.nl/fileadmin/Afbeeldingen/Hoofdpagina/pdf_files/oefd-review.pdf (2012.10.25)
- Lieberman, Anatoly. 2010. *A Bibliography of English Etymology. Sources and Word List*. Minneapolis, London: University of Minnesota Press.
- Liebich, Bruno. 1899. *Die Wortfamilien der lebenden hochdeutschen Sprache als Grundlage für ein System der Bedeutungslehre*. Breslau: Preuss.
- Mc Callister, Rick. 1999. On-line dictionary of postulated non-IE substratum vocabulary in the Germanic languages, http://s155239215.onlinehome.us/turkic/41TurkicInEnglish/Non-IE_GermanEn.htm.
- Mees, Bernard. 2001. Stratum and shadow. A genealogy of stratigraphy theories from the Indo-European west. Henning Andersen (ed.), *Language contacts in prehistory. Studies in stratigraphy*. Amsterdam, Philadelphia, 11–44.
- Meid, Wolfgang. 1982. ‘See’ und ‘Meer’. Erich Neu (ed.), *Investigationes philologicae et comparativae. Gedenkschrift für Heinz Kronasser*. Wiesbaden, 91–96.
- Myres, Natalie M. et al. 2011. A major Y-chromosome haplogroup R1b Holocene era founder effect in Central and Western Europe. *European Journal of Human Genetics* 19, 95–101.
- Neumann, Günther. 1971. Substratum im Germanischen? *Nachrichten der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-Historische Klasse* 4, 1971.
- Orel, Vladimir. 2003. *Handbook of Germanic Etymology*. Leiden: Brill.
- Origins 2011 = Origins, age spread and ethnic association of European haplogroups and subclades. http://www.eupedia.com/europe/origins_haplogroups_europe.shtml (last update December 2011).
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern: Francke.
- Polomé, Edgar C. 1987. Who are the Germanic people? Susan Nacev Skomal, Edgar C. Polomé (eds.) *Proto-Indo-European: The archaeology of a linguistic problem*. Studies in honor of Maria Gimbutas. Washington, 216–244.
- Polomé, Edgar C. 1989. *Substratum Lexicon in Germanic*. NOWELE 14, 53–73.
- Polomé, Edgar C. 1990a. Types of linguistic evidence for early contact: Indo-Europeans and Non-Indo-Europeans. Thomas L. Markey, John A.C. Greppin (eds.), *When worlds collide: The Indo-Europeans and the Pre-Indo-Europeans*. Linguistica Extranea 19, Ann Arbor: Karoma, 267–289.

- Polomé, Edgar C. 1990b. The indo-europeanization of Northern Europe: the linguistic evidence, *Journal of Indo-European studies* 18, 331–338.
- Polomé, Edgar C. 1999. A few remarks on Proto-Indo-European substratums. Edgar C. Polomé, Carol F. Justus (eds.). *Language Change & Phonology* (= Language Change and Typological Variation: In Honor of Winfred P. Lehmann on the Occasion of his 83rd Birthday, Vol. I. Journal of Indo-European Studies, Monograph 30.), 52–59.
- Rootsi, Siiri et al. 2004. Phylogeography of Y-chromosome haplogroup I reveals distinct domains of prehistoric gene flow in Europe. *The American Journal of Human Genetics* 75(1), 128–137.
- Rosenfeldt, Helmut. 1961. Kultur der Germanen. Wolf-Dietrich von Barloewen (ed.) *Abriss der Geschichte antiker Randkulturen*. München: Oldenbourg.
- Sausverde, Ērika. 1996. *Seewörter* and Substratum in Germanic, Baltic and Baltic Finno-Ugric Languages. Karlene Jones-Blay, Martin E. Huld (eds.) *The Indo-Europeanization of Northern Europe*. Papers presented at the International Conference held at the University of Vilnius, Lithuania September 1–7, 1994. (Journal of Indo-European Studies, Monograph 17.) Washington D.C., 133–147.
- Sausverde, Ērika. 2012. (rev.) Юрий Константинович Кузьменко, Ранние германцы и их соседи. Лингвистика, археология, генетика [Early Germanic peoples and their neighbours. Linguistics, archeology, genetics]. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2011. *Baltistica* 47 (2), 378–382.
- Scardigli, Piergiuseppe. 1987. Der germanische Anteil am indogermanischen Wortschatz und anderes. Wolfgang Meid (ed.) *Studien zum indogermanischen Wortschatz*. Innsbruck. 219–226.
- Seebold Elmar. 1986. Die Konstituierung des Germanischen in sprachlicher Sicht. Heinrich Beck (ed.) *Germanenprobleme in heutiger Sicht*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 168–182.
- Seebold, Elmar. 1998. Sprache und Schrift. *RGA [Reallexikon der Germanischen Altertumskunde]* Bd. 11, 275–305.
- Tambets, Kristiina et al. 2004. The Western and Eastern Roots of the Saami — the Story of Genetic “Outliers” Told by Mitochondrial DNA and Y Chromosomes. *The American Journal of Human Genetics* 74(4), 661–682.
- Tilley, Christopher. 1996. *The ethnography of the Neolithic*. Cambridge University Press.
- Tschirch, Fritz. 1966. *Geschichte der deutschen Sprache*. Bd.1. Berlin.
- Vennemann, Theo. 2003–2004. Languages in prehistoric Europe north of the Alps. Alfred Bammesberger, Theo Vennemann (eds.) *Languages in prehistoric Europe*. Heidelberg. Second, unrevised ed., 319–332.
- Witczak, Krzysztof Tomasz. 1996. The Pre-Germanic Substrata and Germanic Maritime Vocabulary. Karlene Jones-Blay, Martin E. Huld (eds.) *The Indo-Europeanization of Northern Europe*. Papers presented at the International Conference held at the University of Vilnius, Lithuania September 1–7, 1994. (Journal of Indo-European Studies, Monograph 17.) Washington D.C., 166–180.

Ērika Sausverde
Skandinavistikos centras
Filologijas fakultetas
Vilniaus Universitetas
Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
erika.sausverde@flf.vu.lt

KOPSAVILKUMS

Vārdi, kas saistīti ar jūru, un iespējamais substrāts Baltijas jūras reģionā – jauna pieeja?

Ērika SAUSVERDE

Ar jūru saistītā leksika ģermāņu valodās ir ģermāņu vēsturiskajā valodniecībā plaši iztīrīts jautājums. Tam pievēršas, runājot par ģermāņu pirmdzimteni, pētot ģermāņu izcelsmi, valodu kontinuumu ziemeļrietumu Eiropā, valodu kontaktus un iespējamu neindoeiropiešu substrātu ģermāņu (un to kaimiņu) valodās. Tas, ka liela daļa vārdu, kas saistīti ar jūru, jūras ainavu un jūrniecību, ģermāņu valodās ir jaundarinājumi, bet daļai šīs leksikas ir neskaidra etimoloģija, ļauj izvirzīt pieņēmumu, ka senie ģermāņi un/vai viņu tiešie indoeiropiešu senči nepazīna jūru vai bija „aizmirsuši” seno ide. jūras nosaukumu. Apmēzdamies teritorijās pie Baltijas un Ziemeļu jūras, viņi bija spiesti nosaukt jūru un ar to saistītās reālijas jaunvārdos vai aizņemt vārdus no vietējo iedzīvotāju valodas. Arheoloģiskie un ģenētiskie pētījumi liecina, ka cilvēki šīs reģionos dzīvojuši jau ilgi pirms indoeiropiešu ierašanās. Tā kā pēdējo gadu desmitu ģenētikas pētījumi ļauj noteikt ne tikai mūsdienu, bet arī seno zemes iedzīvotāju ģenētisko raksturojumu, ir mērķtiecīgi pārskatīt zināšanas par seno valodu izplatību un to kontaktiem aizvēsturiskos laikos. Paturot prātā lingvistisko, arheoloģisko un ģenētisko pētījumu sastatīšanas problemātiskumu, rakstā aplūkoti šādas starpnozaru pieejas iespējamie rezultāti.

KAI KURIŲ XVI–XVII A. LDK TEKSTUOSE MINĖTŲ SKOLINTŲ VEIKSMAŽODŽIŲ ŠALTINIŲ PATIKSLINIMAS

Anželika SMETONIENĖ
Lietuvių kalbos institutas

1. Apie skolintus žodžius dažnai užsimenama aptariant kokios nors kalbos leksiką. Skoliniai – iš kitų kalbų (ar tarmių) kilę kalbos elementai. Rečiau skolinamos morfemos, sintaksinės konstrukcijos, garsai, kurie vadinami specialiais gramatikos, fonetikos terminais. Dažniausi yra leksikos skoliniai. Lietuvių kalboje tradiciškai skiriamos trys pagrindinės skolinių grupės: germanizmai (elementai iš germanų kalbų), slavizmai (elementai iš slavų kalbų) ir tarptautiniai žodžiai (internacionalizmai) (LKE 588).

Seniausi lietuvių kalbos slavizmai yra IX–XI a. skoliniai iš rytų slavų vakarinių dialektų, pvz., *muilas* < *mylo*, *stiklas* < *stoklo*, *lenkas* < *lęchъ*. Vėliau šių dialektų pagrindu susidarė senoji baltarusių ir senoji ukrainiečių kalbos, kurios kartais vadinamos vienu terminu – rusėnų kalba. Iš jos į lietuvių kalbą ir toliau buvo skolinami žodžiai. Kadangi LDK XVI–XVII a. buvo vartotas tos kalbos kanceliarinis variantas, LKE rašoma, jog iš baltarusių kalbos (ir senosios, ir vėlesnių tarmių) į lietuvių kalbą yra patekę daugiausia slavizmų, pvz., *blūdyti* < sen. baltarusių *блудуму* (LKE 503). Kitur teigiama, kad skolinių iš baltarusių kalbos į lietuvių kalbą yra patekę tiek pat, kiek iš lenkų kalbos, o daug mažiau – iš rusų (Palionis 1967: 268). Nustatyti skolinio kelią yra sudėtinga, tad šia tema kalbotyroje rašyta ne kartą, buvo minima, kad senosios lietuvių kalbos slavizmai gali būti tik dvejopos kilmės – iš lenkų ir iš baltarusių kalbų (Urbutis 1993: 94). Kitur ilgą laiką buvo remiamasi P. Skardžiaus patikslintu J. Karlovičiaus teiginiu, jog skolinių iš lenkų kalbos yra daugiau nei iš baltarusių (Skardžius 1998: 73). Pasak V. Urbučio, šis teiginys – visiškai klaidingas. Lietuvių žemės plačiau ribojosi su baltarusių žemėmis negu su lenkų, todėl baltarusizmų turėtų būti daugiau (Urbutis 1992: 14). Tačiau vargu ar galima tvirtai teigti, jog lietuvių santykiai su baltarusiais buvo glaudesni negu su lenkais po unių įsigalėjimų. Ypač tai abejotina XVI–XVII a., kai daugiausia tekstų buvo verčiama iš lenkų religinių šaltinių. Tai keblus klausimas, kėlęs ir iki šiol keliantis nemažai diskusijų. Lietuvių kalbos skoliniai, ypač slavizmai, yra aptarti senųjų raštų leksikos kontekste (Palionis 1967; Zinkevičius 1988 ir t. t.). Neretai slavizmai yra minimi darbuose, skirtuose konkrečioms autoriams (Lebedys 1963; Zinkevičius 1974; Pociūtė 2004). Apie slavizmų kilmę užsimenama ir kituose darbuose (Fraenkel 1962; Kardelis 2003; Otrębski 1965; Pokorny 1959; Sabaliauskas 1990; Smoczyński 2007; Urbutis 1992; Urbutis 1993). Dabar tyrinėti slavizmus lengviau, nes atsirado naujų žodynų tomų, senoji lenkų ir baltarusių leksika tapo prieinamesnė,

tačiau dėl slavų kalbų tarpusavio panašumo dažnai sunku nustatyti, iš kurios kalbos yra atkeliavęs slavizmas, ypač jei nagrinėjami XVI–XVII a. lietuvių kalbos šaltiniai.

Medžiaga šiam straipsniui buvo renkama iš XVI–XVII a. LDK raštų indeksų (Mikalojaus Daukšos „Postilla Catholica“ (Kudzinowski 1977); Mikalojaus Daukšos „Kathechismas arba mokslas kiekvienam krikščioniui priwalvs“ (Jakšienė, Palionis 1995); Konstantino Sirvydo „Dictionarium trium linguarum“ (Pakalka 1979, 1997); Konstantino Sirvydo „Punktay sakimu“ (Specht 1929); Samuelio Boguslavo Chilinskio Naujojo Testamento (Kudzinowski 1964); „Knygos Nobažnystės“ leksika (I dalis)“ (Jakulis 1995)) bei elektroninių raštų šaltinių (Saliamono Mozerkos Slavočinskio „Giesmes tikieimvy katholickam pridiarancias“, Jono Jaknavičiaus „Ewangelie Polskie y Litewskie“), todėl ir skolinių šaltinių buvo ieškoma atitinkamo amžiaus slavų kalbų žodynuose. Tai padarius pastebėta, kad LKŽ, matyt, kartais sekant P. Skardžiaus tradicija, pateikiami slavizmų šaltiniai dabar neatrodo tikslūs. Pastaruoju metu pasirodė nemažai senosios lenkų, senosios baltarusių, senosios ukrainiečių, senosios rusų kalbų žodynų, kurie atskleidžia, kad galimų lietuvių kalbos skolinių atitikmenų yra ne vienoje kurioje slavų kalboje, bet abiejose – ir senojoje lenkų, ir rusėnų kalboje. Bet esama ir skirtumų – kai kurių slavizmų pateikiami šaltiniai LKŽ ir P. Skardžiaus raštuose skiriasi. Pvz., LKŽ nurodoma, kad *gūbyti* ‘naikinti’ atėjęs iš baltarusių kalbos (*губіць*), o P. Skardžius kaip šaltinį nurodo lenkų kalbą (*gubić* (Skardžius 1998: 138)). Tuo tarpu atitikmenų rasta ir senosios lenkų kalbos žodynuose (*gubić*), ir rusėnų kalbos žodynuose (*выгубити, губити, губиць, загубити*). Užfiksuota ir kitų panašių atvejų (pvz., *dėkavoti* ‘dėkoti’; *krosyti* ‘dažyti, tepti dažais’ ir t. t.). Esant tokiems nesutapimams ir šiuo metu turint aibę slavų kalbų istorinių žodynų verta patikslinti, jei tai įmanoma, kai kurių skolintų lietuvių kalbos veiksmažodžių kilmę, jeigu LKŽ ir P. Skardžiaus raštuose ji pateikiama skirtinga.

Nagrinėjant slavizmus, būtina atsižvelgti į slavų prokalbės, rusėnų kalbos, baltarusių kalbos tarmių, ukrainiečių kalbos tarmių, senosios lenkų kalbos, lenkų kalbos tarmių, senosios rusų kalbos, rusų kalbos tarmių ir lietuvių kalbos tarmių duomenis, kurie ir buvo renkami iš atitinkamų žodynų. Slavų prokalbės leksika išsamiai atskleidžiama 30 tomų slavų kalbų etimologiniame žodyne¹. Rusėnų kalbos, kuri LDK buvo paplitusi maždaug iki XVIII a., duomenys buvo renkami iš istorinio baltarusių kalbos žodyno², senosios ukrainiečių kalbos žodyno³ bei dvitomio XV–XVIII a. ukrainiečių kalbos

¹ Этимологический словарь славянских языков, т. I–XXX. Москва: Наука, 1974–2003.

² Гістарычны слоўнік беларускай мовы, т. I–XXII. Мінск: 1982–2012.

³ Гумецька, Лукія Лук'янівна, Керницький, І. М. (red.). Словник староукраїнської мови XIV–XV ст., т. I–II. Київ: Наукова думка, 1977–1978.

žodyno⁴. Čia būtina paminėti, kad istorinis baltarusių kalbos žodynas iki šiol pildomas – leidžiami jo nauji tomai.

Baltarusių kalbos tarmės atspindi daugiatomiame etimologiniame baltarusių kalbos žodyne⁵, kuris vis dar yra pildomas. Ukrainiečių kalbos tarmių duomenys buvo rinkti iš etimologinio ukrainiečių kalbos žodyno⁶. Lenkų kalbos tarmių žodžiai buvo renkami iš trijų šaltinių: lenkų tarmių žodyno⁷, J. Karlovičiaus lenkų kalbos žodyno⁸ ir J. Karlovičiaus tarmių žodyno⁹. Čia susidurta su tam tikra problema – abu J. Karlovičiaus žodynai išleisti seniai, be to, juose ne visada pateikiamos nuorodos į tarmes, nes medžiaga rinkta ir iš lenkų literatūros, todėl neretai pateikiamos grožinės literatūros autorių pavardės. M. Karasio tarmių žodynas yra daug išsamesnis, tačiau jo išleista palyginti mažai tomų. Tuo tarpu senosios lenkų kalbos žodynai tokių problemų nesudaro – medžiaga buvo rinkta iš dviejų šaltinių: daugiatomių XVI a. lenkų kalbos¹⁰ ir senosios lenkų kalbos žodynų¹¹. Vis dar pildomas XVI a. lenkų kalbos žodynas.

Kad tyrinėjimai būtų išsamesni, buvo atsižvelgta ir į senąją rusų kalbą bei rusų kalbos tarmes. Senajai rusų kalbai skirti net trys žodynai. Pirmasis – tai perleistas 1893–ųjų metų senosios rusų kalbos žodynas¹². Kiti du žodynai skirti tam tikro laikotarpio senajai rusų kalbai. Viename pateikiami XI–XVII a. žodžiai¹³, antrame – XI–XIV a.¹⁴ Rusų tarmės irgi yra išsamiai pateikiamos joms skirtame žodyne¹⁵.

⁴ Тимченко, Євген Костянтинович (ed.). Матеріали до словника писемної та книжної української мови, т. I–II. Київ – Нью-Йорк: Національна академія наук України, 2002–2003.

⁵ Цыхун, Геннадий Афанасьевич. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы, т. I–XIII. Мінск: Навука і тэхніка, 1978–2010.

⁶ Етимологічний словник української мови, т. I–V. Київ: Наукова думка, 1982–2006.

⁷ Karaś, Mieczysław (red.). Słownik gwar polskich, т. I–III. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Polska Akademia Nauk, 1981–1989.

⁸ Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, Niedźwiedzki, Władysław (red.). Słownik języka polskiego, т. I–VIII. Warszawa: 1900–1927.

⁹ Karłowicz, Jan (red.). Słownik gwar polskich, т. I–V. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1901–1911.

¹⁰ Słownik polszczyzny XVI wieku, т. I–XXXV. Wrocław – Warszawa – Kraków: 1966–2011.

¹¹ Urbańczyk, Stanisław (red.). Słownik staropolski, т. I–XI. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: 1953–2002.

¹² Срезневский, Измаил Иванович (red.). Словарь древнерусского языка, т. I–II. Москва: Книга, 1989.

¹³ Словарь русского языка XI–XVII вв., т. I–XXVIII. Москва: Наука, 1975–2008.

¹⁴ Вялкина, Людмила Васильевна, Лукина, Галина Николаевна (red.). Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.), т. I–VIII. Москва: 1988–2008.

¹⁵ Словарь русских народных говоров, т. I–XLII. Москва – Ленинград – Санкт-Петербург: 1965–2008.

Ieškant atitikmenų slavų kalbose pirmiausiai atsižvelgiama į skolinių priesagas. Veiksmažodžiai, kurie lenkų, baltarusių, rusų kalbose bendratyje turi *-ować*, *-ować* (*-awać*, *-eować*), patekę į lietuvių kalbą gauna priesagas *-avoti*, *-avoja*, *-avojo* (*afieravoti* : sen. lenk. *oferować*). Slavizmai su *-yti*, *-ija*, *-ijo* atitinka slaviškuosius veiksmažodžius su priesaga *-ī-* (*gvoltyti* : lenk. *gwałcić*; *krikštyti* : sen. rus. *крѣстѣти*). Slaviški veiksmažodžiai su lenk. *-ać*, rytų slavų *-ayb*, *-amb*, *-ямь*, atėję į lietuvių kalbą visada gauna priesagą *-oti*. Tai įprasti skolinių integravimo procesai lietuvių kalboje.

Nemažiau svarbios yra rastų slavų kalbų veiksmažodžių reikšmės. Jos formuojasi dėl įvairių socialinių ar istorinių reiškinių, todėl, esant morfologiniams atitikimams tiek senojoje lenkų kalboje, tiek rusėnų, jas sugretinus su skolinių reikšmėmis lietuvių kalboje galima patikslinti slavizmo kelią. Tačiau keblumų paprastai iškyla susidūrus su veldiniais iš slavų prokalbės – tokie veldiniai slavų kalbose tik retais atvejais yra gavę unikalių, tik vienai kuriai kalbai būdingų reikšmių.

Nagrinėjant skolinio kelią į lietuvių kalbą būtina atsižvelgti ir į senuosius lietuvių kalbos šaltinius, kuriuose yra paliudytas slavizmas. Prūsijos Kuni-gaikštystėje pasirodę lietuvių kalbos senieji raštai priskiriami vakariniam senųjų raštų variantui, jau vien dėl geografijos jame turėtų būti aptinkama daugiau polonizmo nei baltarusizmo. Visai kitaip rytinio raštų varianto atveju, veikiamo Vilniaus apylinkių šnekamosios kalbos. Vidurinis senųjų raštų variantas – tai Žemaičių vyskupystės kalba, vartojama kalvinų ir katalikų, joje gausu tiek baltarusizmo, tiek polonizmo. Taip pat verta nepamiršti kalbų, iš kurių senieji lietuvių kalbos paminklai buvo verčiami. Pvz., M. Daukšos raštai versti iš lenkų kalbos, todėl natūralu, jog į jo kalbą patekti polonizmas tikimybė buvo didesnė.

Skolinių paplitimas lietuvių kalbos tarmėse (remiamasi LKŽ duomenimis) irgi svarbus faktas, kurio negalima pamiršti. Tarmės neretai gali paremti senųjų raštų duomenis. Jeigu, tarkime, skolinys aptinkamas tik vakarinio raštų varianto šaltinyje ir užrašytas vakarų aukštaičių kauniškių patarmėse, galima tvirtai teigti, jog jis buvo pasiskolintas iš senosios lenkų kalbos. Tačiau tam tikrais atvejais tarmių duomenys gali paneigti spėjimus, atsiradusius remiantis tik senaisiais raštais.

Dėl straipsnio ribotos apimtys jame bus aptarta tik dešimt veiksmažodžių kartu su bendrašakniais žodžiais, paliudytais XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose. Jie pateikiami abėcėlės tvarka, kartais analizuojant ir bendrašaknius daiktavardžius, su kuriais veiksmažodžiai gali būti siejami.

2. Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose yra paliudytos visos pagrindinės veiksmažodžio *bliuznyti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘negražiai, nepadoriai kalbėti’; 2. ‘pliaukšti’; 3. ‘piktžodžiauti’ (ChNT 168,17; DK 77,19; DP 319,33; KN 5; SP II 74) formos.

Lietuvių kalbos priesaga *-yti* nurodo, kad atitikmenų slavų kalbose reikėtų ieškoti su priesagomis sen. lenk. *-ić*, rusėnų *-ити* ar sen. rusų *-ить*.

Senųjų slavų kalbų duomenys: brus. *блюзнити, блознити, блузнити* ‘блюзніць’ (ГСБМ Т.2, 77); ukr. *блюзнити* ‘поносити, клеветати; богохульствовать’; *блюзнитися* ‘хулитися’ (МДСУМ Т.1, 59); len. *bluźnić* ‘bluźnić, blasphemare, maledicere’ (SS Т.1, 106); len. *bluźnić* 1. ‘znieważać słowami albo postępowaniem Boga lub świętych; ubliżać czemuś, co jest związane z wiarą i religią; błędzić w rzeczach wiary, głosić fałszywą naukę religijną’; 2. ‘występować przeciwko komuś lub czemuś, lżyć, obrażać, spotwarzać (poza sferą wiarz i religii)’ (SPol Т.2, 192).

Slavų kalbų tarmių duomenys: brus. *блюзніць* ‘хлусіць, гаварыць дрэннае, блюзнерыць’; *блюзніць* (І. К. Бялкевіч. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*); *блузніць* ‘трызніць’ (Н. Шатэрнік. *Краёвы слоўнік Чэрвенішчыны*) (ЭСБМ Т.1, 364); ukr. *блюзнити* ‘богохульствувати, ганити’ (ЕСУМ Т.1, 214); len. *bluźnić* 1. ‘gadać złośliwie, nie do rzeczy, przeciw rozumowi’; 2. ‘prowadzić rozwiązłe rozmowy’; 3. ‘marnować czas; żyć bezładnie’ (SJP Т.1, 170); len. *bluźnić* ‘czas marnować, nieporządnie żyć’; 2. ‘mówić rzeczy nieprzystwoite’ (SGPK Т.1, 90); rus. *блюзнить* ‘обманывать’ (Великолукский уезд Псковской губернии) (СРНГ Т.3, 31).

Išnagrinėjus slavų kalbų žodynus, žodžių, kurie galėjo būti skolinio šaltinio, buvo rasta senojose lenkų kalboje, rusėnų kalboje, taip pat lenkų, baltarusių, ukrainiečių tarmėse. Tas pats pasakytina ir apie bendrašaknius žodžius: antai žodžių *bliuznierstvo*, *bliuzničrjus*, *bliuznierča* galimų atitikmenų aptikta ir lenkų, ir baltarusių, ir ukrainiečių kalbose. Taigi, bent jau žodžių daryba negali patikslinti, ar LKŽ, ar P. Skardžiaus raštuose nurodomas teisingas skolinio veiksmažodžio šaltinis. Pastarasis *bliužnyti* kildina iš lenkų arba baltarusių, o LKŽ – iš lenkų *bluźnić*. Todėl vertėtų atkreipti dėmesį į skolinio paplitimą ir semantiką.

Raštai, kuriuose paliudytas skolinys: a) vertimai iš lenkų kalbos: DK; DP; KN; b) vertimai iš kitų kalbų: ChNT; c) originalūs kūriniai: SP.

Skolinys yra paliudytas viduriniame ir rytiniame senųjų lietuvių kalbos raštų variantuose. Vertėtų pabrėžti, jog M. Daukšos raštuose *bliužnyti* vartojamas dažnai (DP apie 40 kartų, DK – 1) ir visais atvejais taip į lietuvių kalbą verčiamas lenkų kalbos veiksmažodis *bluźnić*.

Veiksmažodis *bliužnyti* vartojamas tik vakarų aukštaičių patarmėje, dažniausiai kauniškių šnektose (Marijampolės r.: Marijampolė, Kalvarija; Vilkaviškio r.: Geistarai). Toks veiksmažodis užrašytas ir tos pačios patarmės šiauliškių šnektose (Joniskyje) bei pietų aukštaičių patarmėje (Suvalkų vaiv.: Seinai) (LKŽ).

Lietuvių kalbos skolinio reikšmės (žr. 1 lentelę) paliudytos ir senojose lenkų kalboje, ir rusėnų. Kaip ir žodžių darybos atveju, semantika nedaug gali

patikslinti. Taip yra todėl, kad rusėnų *блѹзнити, блѹзнити, блѹзнити*, lenkų *bluźnić* ir kiti slavų kalbų žodžiai yra paveldėti iš slavų prokalbės **blŭzniti*. Reikšmė ‘pliaukšti’ nėra būdinga lenkų kalbai ar rytų slavų kalboms, bet yra paliudyta čekų ir slovākų kalbose, matyt, ji išnyko kaimynų kalbose (ЭССЯ Т.2, 139).

1 lentelė

Blūžnyti, -ija, -ijo ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. negražiai, nepadoriai kalbėti; keiktis;	+/+ ¹⁶	+/+	+/0	0/+	0/+	
2. piaukšti;	+/+					
3. piktžodžiauti; piktžodžiauti prieš Dievą;	+/+	+/-	+/0	0/+	0/+	
4. kliedėti;		-/+	+/0	0/+		
5. gyventi nepadoriai;		-/+				
6. gaišti, eikvoti laiką;		-/+				
7. apgauti;						-/+

Istoriniuose lenkų kalbos žodynuose dažniausiai išskiriamos dvi reikšmės. Pirmoji atitiktų kaip tik lietuviškąją reikšmę, kita turi religinį kontekstą (‘znieważać słowami albo postępowaniem Boga lub świętych; ubliżać czemuś, co jest związane z wiarą i religią; błędzić w rzeczach wiary, głosić fałszywą naukę religijną’ (SPol T.2, 192)). Šioje vietoje reikėtų paminėti lenkų kalbos žodyną (SJ P T.1, 170), kur randama ir trečioji reikšmė – ‘gadinti laiką; gyventi pasileidusiai’. Deja, nenurodomas plotas, kur tokia reikšmė yra paplitusi.

Senuosiuose raštuose kiek įvairuoja šio skolinio rašyba, net tame pačiame šaltinyje. M. Daukšos postilėje kartais rašoma *blūžniia*, kartais *bluźnija*. M. Daukšos katekizme ir Chilinskio Biblijoje vartojamas tik antrasis variantas. Ši rašyba gali reikšti, kad intuityviai mėginama perteikti lenkų kalbos itin minkštą ž žodyje *bluźnić*. Tai rodytų, kad skolinys greičiausiai kildintinas iš lenkų kalbos. Tą dar ir nurodytų jo paliudijimas vakarų aukštaičių kauniškių tarmėse.

Blūžnyti yra užfiksuotas vidurinio ir rytinio rašto variantų lietuvių kalbos paminkluose, jo bendrašakniai žodžiai – tik vidurio. Bet kokiu atveju, greičiausiai šių žodžių paplitimo geografija buvo gana plati. Veiksmažodis *blūžnyti* vartojamas ir Joniškyje, Marijampolėje, Kalvarijoje (Marijampolės r.), Geistaruose (Vilkaviškio r.), ir Seinuose, Lenkijoje. Jo variantas *blūžnyti*

¹⁶ (+) pirmoje pozicijoje reiškia buvimą senojoje kalboje, po pasvyrojo brūkšnio – tarmėje. (0) rašomas ten, kur duomenų būti negali dėl istorinio kalbų formavimosi.

paliudytas Šilalėje, Mažeikiuose, Vieksniuose, Mažeikių r. Lietuvos šiaurėje toks skolinys galėjo paplisti iš reformatų šaltinių, kurių Radviliškio ir aplinkiniuose teritorijose judėjimas buvo žymus. Reikėtų priminti, kad XVI a. pirmojoje pusėje į Lietuvą skverbiantis reformacijai, jos knygos buvo rašomos lenkų kalba. Skolinio paplitimas Lietuvos šiaurėje bylotų, kad *bliūznyti* greičiausiai yra pasiskolinta iš rašytinės lenkų kalbos. Taigi tikslus šaltinis nurodomas LKŽ.

3. K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ aptiktas veiksmažodis *būzavoti*, –avoja, –avojo ‘barti, plūsti, keikti, uiti, rieti’ (SDIII 99). P. Skardžius nurodo, kad šis skolinys atėjęs iš baltarusių kalbos, LKŽ – kad iš lenkų. Panašios reikšmės žodžių buvo aptikta tik baltarusių tarmėje, ukrainiečių tarmėse, lenkų ir rusų tarmėse, tačiau galima būtų kalbėti tik apie skolinimąsi iš lenkų arba baltarusių dėl teritorijų susisiekimo principo.

Slavų kalbų tarmių duomenys: brus. *бузоваць* ‘біць, лупцаваць’ (I. K. Бялькевіч. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*) (ЭСБМ Т.1, 402); ukr. *бузова́ти* 1. ‘карати, ьити; докоряти, лаяти’; 2. ‘багато і важко фізично працювати; бити’ (Лисенко П. *Словник поліських говорів*) (ЕСУМ Т.1, 282); len. *buzować* ‘strofować, łajać’ (Warmia) (SGP Т.3,1, 167); len. *buzować* 1. ‘gromić, burceć, łajać’; 2. ‘bić, gromić, tłuc’; 3. ‘jeść chciwie’ (SJP Т.1, 242); rus. *бузовать* 1. ‘ударять, бить’; 2. ‘рвать, срывать что-либо в большом количестве’; 3. ‘быстро, много работать’; 4. ‘есть, пить’; 5. ‘буйно расти’; 6. ‘сильно, быстро течь, лить’; 7. ‘сильно гореть’; 8. ‘прыгать, скакать; бодаться (о теленке)’; 9. ‘реветь, мычать’; 10. ‘шуметь, ссориться, скандалить’ (Москва; Петрокаменский район Свердловской области); 11. ‘громить, разбивать, разрушать’; 12. ‘очень быстро изнашивать’ (СПНГ Т.3, 257).

Kaip jau buvo minėta, skolinys *būzavoti* yra paliudytas tik viename senajame lietuvių kalbos šaltinyje, priklausančiame rytiniam variantui – K. Sirvydo žodyne. Pats autorius *būzavoti* žodyne pateikia kaip vertimą iš lenkų kalbos veiksmažodžio *katować*. Šis skolintas veiksmažodis taip pat užrašytas rytų aukštaičių uteniškių patarmėje (Utenos r.: Kuktiškės; Rokiškio r.: Čedasai) ir pietų aukštaičių (Varėna) patarmėje (LKŽ).

Turint omenyje, kad skolinys vartojamas rytinio raštų varianto šaltinyje, yra paliudytas rytų aukštaičių uteniškių ir pietų aukštaičių patarmėse, galima būtų kalbėti apie skolinimąsi iš baltarusių kalbos tarmių, tačiau tokiu atveju liktų nepaaiškinta skolinio reikšmė (žr. 2 lentelę), kuri paliudyta tik lenkų kalbos, ukrainiečių ir rusų kalbos tarmėse. Etimologiniame ukrainiečių kalbos žodyne (ЕСУМ Т.1, 282) nenurodomas atitinkamų veiksmažodžių su tinkama reikšme paplitimas. Iš rusų kalbos tarmių žodyno (СПНГ Т.3, 257) sužinoma, kad veiksmažodis *бузовать* paplitęs plačiai, nuo Maskvos iki Uralo

teritorijos. Atkreiptinas dėmesys, kad baltarusių, ukrainiečių ir rusų kalbos veiksmažodžiai yra paliudyti tik nesusisiekiančiose su Lietuva teritorijose, tad lietuvių kalbos skolintas veiksmažodis *būzavoti* greičiausiai perimtas iš lenkų kalbos, nes jos tarmėje Varmėje, kuri yra Lenkijos šiaurėje, yra vartojamas atitinkamas veiksmažodis su reikšme ‘barti, uiti’.

2 lentelė

Būzavoti, -avoja, -avojo ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. barti, uiti;	+/+	-/+			0/+	-/+
2. mušti;		-/+		0/+		
3. bausti;					0/+	
4. sunkiai dirbti;					0/+	-/+
5. godžiai valgyti, valgyti;		-/+				-/+
6. gerai auti;						-/+
7. greitai tekėti, tekėti;						-/+
8. pyktis, triukšmauti;						-/+

4. Senuosiuose raštuose dažnai minimas veiksmažodis *děkavoti, -oja, -ojo; děkavóti, -ója, -ójo* ‘dėkoti’ (ChNT 25,38; DK 173,8; DP 4,36; JE 105,2; KN 203,11; SDI 29; SG 1 4,19; SP I 249). Jis sietinas su daiktavardžiu *děka; děka* ‘padėka’ (ChNT 283,38; DK 180,14; DP 284,16; JE 98,4; KN 2,8; SDI 29; SG 2 96,13; SP II 105). P. Skardžius nurodo baltarusių kalbą kaip skolinio šaltinį, tačiau LKŽ pateikia ir lenkų. Greičiausiai pastarasis nurodymas yra klaida, nes lenkų kalbos *ę* lietuvių kalboje turėtų būti atliepiamas kaip *en* (*denkavoti*). Be to, baltarusišką kilmę patvirtintų ir kirčiavimas. Lietuvių kalboje veiksmažodis kirčiuojamas dvejopai. Pirmu atveju *děkavóti* yra įprastas skolinių kirčiavimas, kai kirčiuojama priesaga. Kitu atveju kirčiuojamas pirmas skiemuo – *děkavoti*. Tokį kirčiavimą galima įžvelgti ir M. Daukšos postilėje, ir vedinyje *padě kavoti*. Baltarusių kalboje veiksmažodis kirčiuojamas toje pačioje vietoje – *дзякаваць* (ЭСБМ Т.3, 137). Tas pats pasakytina ir apie ukrainiečių tarmes *дякувати* (ЕЦМ Т.2, 153). Palyginti galima ir *děka* su *дяка* (ГСБМ Т.9, 134; ЕЦМ Т.2, 153; СРНГ Т.8, 307).

5. Knygoje „Kniga Nobaznistes Krikščioniszkos“ yra užfiksuotas veiksmažodis *gūbyti, -ija, -ijo* 1. ‘naikinti, žudyti’; 2. ‘kankinti, kamuoti, skriausti, engti’; 3. ‘pamesti, ko netekti’ (KN 230, 6). P. Skardžius *gūbyti* kildina iš lenkų kalbos, tuo tarpu LKŽ nurodo baltarusių kalbą. Iš etimologinio slavų kalbų žodyno matyti, kad *gūbyti* atitikmenų pasitaiko daugumoje slavų kalbų. Jo reikšmės dažniausiai yra ‘naikinti’ arba ‘pamesti’ (ЭСЯ Т.7, 166).

Senųjų slavų kalbų duomenys: brus. *губити* 1. ‘нішчыць, псаваць’; 2. ‘пазбаўляць жыцця, забіваць’; 3. ‘перан. прыводзіць да пагібелі, губіць; разбураць, спускашаць’; 4. ‘траціць, губляць’ (ГСБМ Т.7, 189); ukr. *загоубити* ‘(що) втратити’ (ССМ Т.1, 374); ukr. *выгубити* ‘истребить, уничтожить’ (МДСУМ Т.1, 134); len. *gubić* 1. ‘zabijać, tępić’; 2. ‘powodować lub chcieć, żeby coś przestało istnieć; likwidować, znosić; prześladować’; 3. ‘tracić, pozbawiać się, przestawać mieć’; 4. ‘zapodziać, zaprzepaszać’; 5. ‘szkodzić’; 6. ‘zaprzepaszczać, niweczyć, marnować’; 7. ‘zaprzeczać istnieniu, odmawiać’; 8. ‘nadrabiać, udawać, że się czegoś nie ma, pokrywać pozorami’ (SPol Т.8, 231); len. *gubić* 1. ‘zabijać, necare, interficere’; 2. ‘pustoszyć, niszczyć, vastare’ (SS Т.2, 521); rus. *гоубити* ‘губить’ (СДЯ Т.1,1, 607); rus. *губити* ‘губить, уничтожать; причинять вред’ (СРЯ XI–XVII Т.4, 152); rus. *гоубити* 1. ‘губить, вести к гибели; уничтожать’; 2. ‘изнурять, истощать’ (СДЯ XI–XIV Т.2, 403).

Slavų kalbų tarmių duomenys: brus. *губіць* ‘губіць’ (І. К. Бялькевіч. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*) (ЭСБМ Т.3, 111); ukr. *губити* ‘знищувати, втрачати’ (ЕСУМ Т.1, 611); len. *gubić* ‘niszczyć’ (Z. Wasilewski. *Jagodne*) (SGPK Т.2, 143); len. *gubić* 1. ‘utracać, tracić’; 2. ‘(o chorobach) pozbywać się czegoś’; 3. ‘przywozić do zguby, ztracać, wytracać, niszczyć’; 4. ‘zwęzać towar’ (SJP Т.1, 938); rus. *изгубить* 1. ‘испортить, загубить’ (Малоархангельский уезд Орловской губернии); 2. ‘надорвать здоровье, нанести увечье’ (Рязанский уезд (район) Рязанской губернии (области) (СРНГ Т.12, 124).

Pateikti slavų kalbų veiksmažodžiai yra veldiniai iš slavų prokalbės, skolinio atitikmenų vėlgį yra ir senojoje lenkų kalboje, ir rusėnų. Be to, *gūbyti* plačiai paplitęs ir lietuvių kalbos tarmėse – jis vartojamas rytų aukštaičių panevėžiškių (Rokiškio r.: Jūžintai) ir vilniškių (Ignalinos r.: Tverečius), vakarų aukštaičių šiauliškių (Joniškio r.: Žagarė); šiaurės žemaičių kretingiškių (Plungės r.: Žemaičių Kalvarija) ir telšiškių (Telšių r.: Varniai) patarmėse (LKŽ). Seniausias šio skolinio paliudijimas randamas vidurinio raštų varianto šaltinyje, verstame iš lenkų kalbos – „Knygoje Nobažnystės“ (Pociūtė 2004).

Senajame rašte aktuali tik viena reikšmė – ‘naikinti’, tačiau lietuvių kalbos tarmės rodo dar ir kitokias – ‘kankinti, kamuoti’ bei ‘pamesti, ko netekti’. Baltarusių tarmėse aplink Mogiliovą *губіць* turi reikšmę ‘naikinti’. Tas pats pasakytina ir apie lenkų tarmių žodyne paliudytą veiksmažodį *gubić*, ir apie senosios rusų kalbos duomenis (*гоубити*, *губити*) (žr. 3 lentelę). Suprantama, kad semantika šiuo atveju nepadeda tiksliau nustatyti skolinio kilmės, tačiau pats skolinys lietuvių kalbos tarmėse paplitęs plačiai, jis paliudytas rytų aukštaičių uteniškių, kupiškėnų, panevėžiškių, vilniškių patarmėse, vakarų aukštaičių šiauliškių patarmėje, pietų aukštaičių ir dar kai kuriose

Žemaitijos patarmėse. Skolinys į taip plačiai išsidėsčiusias tarmes galėjo įeiti tik iš rašytinių šaltinių, šiuo atveju arba iš lenkų, arba iš rusėnų, nes faktų, leidžiančių tvirtai teigti kilmę iš vienos kurios šių kalbų, nėra.

3 lentelė

Gūbyti, -ija, -ijo ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. naikinti, žudyti;	+/+	+/+	+/0	0/+	0/+	+/+
2. kankinti, kamuoti;	-/+					+/-
3. pamesti, ko netekti;	(+) ¹⁷ /-	+/+	+/0		0/+	+/-
4. gadinti;		+/-	+/0			-/+
5. griauti, tuštinti;			+/0			
6. persekioti, likviduoti;		+/-				
7. kur nors nukišti;		+/-				
8. kenkti; pakenkti sveikatai, sužeisti;		+/-				+/+
9. neleisti būti, atsakyti;		+/-				
10. apsimetinėti, kad ko nors neturima;		+/-				
11. sumažinti produktų;		-/+				

6. Dar vienas žodis, dėl kurio kilmės skiriasi LKŽ ir P. Skardžiaus nuomonės, yra *latravóti, -ója, -ójo* 1. ‘valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti’; 2. ‘vogti, plėšti, žudyti’ (SDI 74) bei su juo sietinas *lātras* 1. ‘valkata, girtuoklis, paleistuvis’; 2. ‘galvažudys’ (DK 176,14; DP 425,49; JE 84,6; KN 60,25; SDI 74; SG 1 81,15; SP I 27). Verta pabrėžti, kad senuosiuose raštuose *lātras* turi reikšmę ‘žudikas, plėšikas’, o lietuvių tarmėse pirmoji reikšmė yra ‘valkata, girtuoklis, paleistuvis’.

Pirmiausia reikia pateikti *latravóti* ir *lātras* galimus atitikimus slavų kalbose. Jų gausu ir remiantis vien morfologiniu skolinių integravimu nieko tikslesnio apie skolinimosi šaltinį pasakyti neįmanoma.

Senujų slavų kalbų duomenys: brus. *лотровати* ‘разбойничаць, займацца грабязжом, разбоем’ (ГСБМ Т.17, 49); brus. *лотрь* 1. ‘нягоднік, мязгогнік, паганец, ашуканец’; 2. ‘разбойнік, бандыт; грабажнік, рабаўнік’ (ГСБМ Т.17, 122); ukr. *лотрь* ‘разбойник, грабитель, бездельник, негодяй’ (МДСУМ Т.1, 409); len. *łotrować* ‘prowadzić życie niezgodnie z uznanymi nakazami dobrych obyczajów i moralności’ (SPol

¹⁷ LKŽ pateikiama, kad tokia reikšmė užfiksuota vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose: G. H. F. Nesselmanno „Wörterbuch der Littauischen Sprache“ (Königsberg, 1851); F. Kuršaičio „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (Halle, 1883).

T.12, 579); len. *łotr* ‘człowiek żyjący niezgodnie z uznanymi nakazami dobrych obyczajów i moralności; łajdak, niegodziwiec; rabuś, zbój, złoczyńca’ (SPol T.12, 575); len. *łotrować* ‘zajmować się rozbojem, grabieżą, łupić, rabować’ (SS T.4, 122); len. *łotr* ‘rozbójnik, zbójca, złoczyńca, rabuś, rzezimieszek, opryszek, łotr’ (SS T.4, 121); rus. *лотръ* ‘разбойник (ср. польск. *łotr*)’ (СРЯ XI–XVII T.8, 287).

Slavų kalbų tarmių duomenys: brus. *латраваць* ‘лайдакаваць, гультайнічаць’ (ЭСБМ T.5, 254); brus. *лотр* 1. ‘лайдак, гультай’; 2. ‘круцель, п’яница, ашуканец, марнатравец’; *лотра*, *лоутра* ‘гуляка, гультай, лодар, п’яница’ (I. K. Бялькевич. *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*) (ЭСБМ T.6, 36); ukr. *лотр* ‘негідник, розбійник, грабіжник’ (ЕСУМ T.3, 293); len. *połotrować* ‘zmiąć, zniszczyć’ (SGPK T.4, 241); len. *łotr* (J. Świątek. *Lud nadrabski*; S. Ramułt. *Słownik języka pomorskiego*) (SGPK T.3, 78); len. *łotrować* 1. ‘zajmować się łotrostwem, hajdamaczyć, rozbijać, rabować’; 2. ‘prowadzić nierządne życie, hultaić się, bałamucić się’; 3. ‘fl. garami zwracać reję, aby się wzdłuż statku obróciła i aby wiatr w żagiel nie dął’ (SJP T.2, 817); len. *łotr* 1. ‘hultaj, zbrodzień, zbrodniarz, złoczyńca, hajdamak, zbój, zbójca, rozbójnik’; 2. ‘żart. figlarz, filut, łobusz’ (SJP T.2, 816); rus. *лотр* ‘мот; бездельник’ (Смоленская губерния (область)) (СРНГ T.17, 159).

Skolinys *latravoti* yra paliudyta rytinio raštų varianto šaltinyje – K. Sirvydo „Dictionarium trium lingvarum“ (Pakalka 1997). Tačiau pabrėžtina, kad *latravoti* sužinomas iš raštuose vartojamo vedinio *latravojimas*. Pats autorius šį vedinį pateikia kaip vertimą iš lenkų kalbos daiktavardžių *łotrostwo* ir *rozbojstwo*. *Latravoti* užrašytas ir vakarų aukštaičių kauniškių (Marijampolės r.: Kalvariija) patarmėje (LKŽ). Taigi, K. Sirvydas įžvelgė ryšį tarp *łotrostwo* ir *latravojimas*, o veiksmazodžio *latravoti* vartojimas vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje rodytų skolinimąsi iš lenkų kalbos.

Daiktavardis *lātras* senuosiuose raštuose tuo tarpu vartojamas dažniau: a) vertimai iš lenkų kalbos: DK; DP; JE; KN; SG; b) vertimai iš kitų kalbų: BP¹⁸; SD; SP. Skolinio paliudijimų yra visuose senųjų raštų variantuose.

M. Daukšos raštuose *lātras* aptinkamas lenkų kalbos daiktavardžio *łotr*, kurį vartojo J. Vujekas, vietoje. K. Sirvydo žodyne *lātras* kaip ir *latravoti* minimas dukart – prie įrašo *łotr* ir *rozbojnik*.

Pirmoji daiktavardžio reikšmė ‘valkata, girtuoklis, paleistuvius’ vartojama rytų aukštaičių panevėžiškių (Ukmergės r.: Vepriai; Panevėžio r.: Ramygala) patarmėje (LKŽ). Kalbėti apie polonizmus šiose tarmėse yra kebliau negu *latravoti* atveju vakarų aukštaičių kauniškių patarmėje (žr. 4 ir 5 lenteles). Reikšmės ‘žudyti’ ir ‘žudikas’ būdingos tik lietuvių kalbos

¹⁸ Medžiaga rinkta iš LKD senųjų lietuvių kalbos raštų, tačiau iš LKŽ sužinoma, kad *lātras* paliudyta ir vakarinio raštų varianto šaltinyje – J. Bretkūno postilėje.

seniesiems raštams, lietuvių kalbos tarmėms (tiesa, tik Marijampolės rajone) ir senajai lenkų kalbai, jos tarmėms. Matyt, lenkų kalbos žodžiai *łotr* ir *łotrować* su savo gana plačia reikšme ‘gyvenantis ne pagal gerus papročius ir moralės principus žmogus; girtuoklis, nenaudėlis; plėšikas, piktadarys’ bei ‘gyventi ne pagal gerus papročius ir moralės principus’ ir buvo skolinių šaltiniai, leidę pirmiausiai M. Daukšai, o tada ir kitiems autoriams išskirti reikšmes ‘žudyti’ ir ‘žudikas’. Tokiu atveju reikėtų pritarti LKŽ pateikiamam šaltiniui. Galbūt esančios tik lietuvių kalbos tarmėse, bet nepaliudytos senuosiuose raštuose reikšmės ‘valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti’ ir ‘valkata, girtuoklis, paleistuvis’ yra jau vėlesnio kontakto su slavų tarmių atstovais, greičiausiai su baltarusių, rezultatas, juolab kad šios reikšmės paliudytos rytų aukštaičių patarmėse.

4 lentelė

Latravóti, -ója, -ójo ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. žudyti;	+/-	+/-				
2. valkatauti, girtuokliauti, paleistuvauti, tinginiauti;	(+) ¹⁹ /+	+/+		0/+		
3. vogti, plėšti;	+/-	+/+	+/0			
4. sunaikinti;		-/+				
5. laivininkystės terminas;		-/+				

5 lentelė

Lātras ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. valkata, girtuoklis, paleistuvis, tinginys;	(+)/+	+/+		0/+		-/+
2. žudikas;	+/-	+/+				
3. plėšikas;	+/-	+/+	+/0		0/+	+/-
4. nenaudėlis, apgavikas;		+/+	+/0	0/+	0/+	
5. išdykėlis;		-/+				

¹⁹ Anot LKŽ, reikšmė užfiksuota vėlesniuose rašytiniuose šaltiniuose: P. Ruigio „Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon“ (Königsberg, 1747); F. Kuršaičio „Beiträge zur Kunde der littaunischen Sprache“ (Königsberg, 1843–1849); G. H. F. Nesselmanno „Wörterbuch der Littauischen Sprache“ (Königsberg, 1851).

7. P. Skardžiaus raštuose veiksmažodis *mūčyti, -ija, -ijo* ‘kankinti, varginti, kamuoti’ (ChNT 392,16; JE 25,17; KN 32,22; SDI 78; SP I 181) kildinamas iš baltarusių kalbos, o LKŽ nurodomi du galimi šaltiniai – baltarusių ir rusų kalba. Veiksmažodis *mūčyti* paplitęs Molėtuose, Tauragnuose, Sedoje, Mielagėnuose, Platieliuose (LKŽ). Jis ir senuosiuose raštuose, ir tarmėse turi vieną konkrečią reikšmę – ‘kankinti, varginti, kamuoti’.

Etimologiniame slavų kalbų žodyne randamas veiksmažodis **mъčiti* (ЭССЯ Т.20, 115). Straipsnyje prie jo nurodoma, kad lenkų kalboje yra veiksmažodis *męczyć*, kurio reikšmė – ‘kankinti, varginti’. Bet, be abejo, tai negalėjo būti skolinio šaltinis, nes tokiu atveju lietuvių kalboje būtų veiksmažodis *menčyti*. Taigi, atitikmenų reikia ieškoti rytų slavų kalbose.

Senųjų slavų kalbų duomenys: brus. *мучити, мучыти* 1. ‘прычыняць мукі, пакуты каму-н., катаваць’; 2. ‘не даваць спакою, хваляваць’; 3. ‘выклікаць мукі’ (ГСБМ Т.18, 239); rus. *моучити* ‘казнить, наказывать, терзать, мучить’ (СДЯ Т.2,1, 199); rus. *мучити* 1. ‘подвергать суровым испытаниям, страданиям; истощать, изнурять’; 2. ‘мучить, терзать; истязать, пытать’; 3. ‘вымогать мучениями, истязаниями’ (СРЯ XI–XVII Т.1, 148); rus. *моучити* ‘испытывать страдания, подвергаться мучениям’ (СДЯ XI–XIV Т.5, 52).

Slavų kalbų tarmių duomenys: brus. *мучыць, драг. мучытэ* ‘прычыняць пакуты, мукі; непакоіць’ (ЭСБМ Т.7, 108); ukr. *мучити* (ЕСУМ Т.3, 531); rus. *мучить* 1. ‘упрашивать, манить, тянуть’; 2. ‘тошнить’ (СРНГ Т19, 41).

Senosios ukrainiečių kalbos žodyne rasti tik priešdėliniai veiksmažodžiai *умучити* ir *домучитися*, iš kurių galima nuspėti, kad šioje kalboje įmanomas ir nepriešdėlinis veiksmažodis su tokia pat reikšme kaip lietuvių *mūčyti* (žr. 6 lentelę).

6 lentelė

Mūčyti, -ija, -ijo ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	brus.	ukr.	rus.
1. kankinti, varginti, kamuoti;	+/+		+/0	0/+		+/+
2. sukelti kančias;			+/0			+/-
3. bausti, nubausti;						+/-
4. sekinti;						+/+
5. reikalauti kankinant;						+/-
6. prašyti, vilioti, įtikinėti;						-/+
7. pykinti;						-/+

Lietuvių kalbos senuosiuose raštuose paliudyta reikšmė ‘kankinti, varginti, kamuoti’ aptinkama ir rusėnų kalboje, todėl nekyla abejonių, kad *mūčyti* yra pasiskolintas būtent iš jos. Tą patvirtina ir jo vartojimas visuose senųjų raštų variantuose bei lietuvių kalbos tarmėse, atitulusiose viena nuo kitos.

8. P. Skardžiaus raštuose ir LKŽ skiriasi skolinio *prisiegóti*, *-ója*, *-ójo* ‘priesaika patvirtinti, pasižadėti, prisiekinėti’ (ChNT 360,6; DK 77,21; DP 16,4; SDIII 327) kilmė. Pirmuoju atveju kaip šaltinis nurodoma baltarusių kalba, o LKŽ – lenkų. Beje, senuosiuose raštuose yra paliudytas ir daiktavardis *prisiega* ‘priesaika’ (ChNT 344,6; DK 78,10; DP 295,45; SDIII 307).

Tai, kad *prisiegóti* atėjo iš lenkų kalbos, yra abejotina. Tiesa, jau senojoje lenkų kalboje užfiksuotas tinkamos reikšmės veiksmažodis *przysiegać*, tačiau lenkų *ę* lietuvių kalboje turėtų būti atliepiamas *en*. Be to, rusėnų kalboje yra daug atitinkamo veiksmažodžio variantų: *присягати*, *присегати*, *присегать*, *присежати*, *присяжати* 1. ‘присягаць’; 2. ‘пакляѣшыся, запѣўнѣваць како-н. у чым-н.’ (ГСБМ Т.29, 20); *присягати*, *присяхати* ‘присягати, заприсягати’ (ССМ Т.2, 271).

Kilmę iš rusėnų kalbos patvirtintų ir kirčiavimas, sutampantis su skolinių lietuvių kalboje kirčiavimu: *присегаѣць*, *присягнуць*, *присягнуца*, *присягаѣць* (ЭСБМ Т.10, 151); *присягати* (ЕСУМ Т.4, 579). Taigi šiuo atveju P. Skardžius buvo neabejotinai teisus.

9. Tas pasakytina ir apie skolinius *tr(i)ũ byti*, *-ija*, *-ijo* 1. ‘pūsti trimitą, dūduoti’; 2. ‘garsiai verkti, rėkti’; 3. ‘godžiai gerti, sriaubti, maukti’ (ChNT 274,43; SDI 181; SG 1 32,5) ir *tr(i)ũba* 1. ‘vamzdžio formos medinis arba metalinis pučiamasis muzikos instrumentas, dūda, ragas, trimitas’; 2. ‘vamzdis’; 3. ‘šulinio rentinys’; 4. ‘kamino vamzdis’; 5. ‘žiūronas’ (ChNT 271,25; DP 569,42; JE 136,12; KN 4,19; SDI 181, SG 1 32,5; SP I 13). P. Skardžius kaip galimą šaltinį nurodo tik baltarusių kalbą, o LKŽ šalia brus. *трыбiуь* pateikiamas ir lenk. *trąbić*. Dėl tos pačios priežasties kaip ir *prisiegóti* atveju *trąbić* negali būti skolinio šaltinis (lenk. *ą* > liet. *an*). Šis skolinys atėjo iš rusėnų kalbos. Pavyzdžiui, etimologiniame baltarusių kalbos žodyne yra pateiktas veiksmažodis *трыбу́му* ‘leisti garsus pučiant į triūbą; ilgai kuo nors užsiimti’ ir daiktavardis *трыба́* ‘ilgas tuščiaaviduris daiktas; pučiamasis instrumentas; pabaiga, galas’ (ЭСБМ Т.5, 653).

10. S. B. Chilinskio Biblijoje ir „Knygoje Nobažnystės“ užfiksuotas veiksmažodis *šėnavóti*, *-ója*, *-ójo* (*šėnavoti*, *-oja*, *-ojo*) 1. ‘gerbti, branginti’; 2. ‘laikyti, globoti, prižiūrėti, slaugyti’; 3. ‘tausoti, saugoti, branginti, vertinti’ (ChNT 156,5; KN 217,28), viename iš šių šaltinių taip pat dar aptinkamas ir daiktavardis *pašėnavōnē* ‘pagarba, gerbimas’ (ChNT 353,20). LKŽ teigiama,

kad šie skoliniai galėjo ateiti arba iš lenkų, arba iš baltarusių kalbos, tuo tarpu P. Skardžius nurodo tik lenkų kalbą.

Iš slavų kalbų žodynų sužinoma, kad rusėnų kalboje būta veiksmažodžio *шановати* (iš vok. *schönen*) ir *пошановане, -ње* (iš lenk. *poszanowanie*). Tuo tarpu lenkų kalbos duomenų žodynuose randama daugiau.

Senųjų slavų kalbų duomenys: brus. *пошанованье, пошановане*

1. ‘пашана’; 2. ‘выраженне пашаны’ (ГСБМ Т.27, 422); ukr. *шановати* 1. ‘чтить, почитать, уважать’; 2. ‘береч, жалеть, щадить’ (МДСУМ Т.2, 488); ukr. *пошановане, -ње* ‘почтение, уважение’ (МДСУМ Т.2, 203); len. *poszanować* 1. ‘obdarzyć (obdarzać) kogoś szacunkiem, poważaniem’; 2. ‘docenić coś, dobrze, właściwie potraktować (czego)’ (SPol Т.28, 238); len. *poszanowanie* ‘poważanie, szacunek’ (SPol Т.28, 238); len. *poszanować* 1. ‘czcić, poważać, miłować’; 2. ‘ochraniać’ (SS Т.8, 533).

Slavų kalbų tarmių duomenys: len. *poszanować* 1. ‘szanować’;

2. ‘oszczędzać’ (Kalisz); 3. ‘objąć za szyję, ścisnąć, całować’ (S. Udzieli. *Słowniczek gwarz od Ropczyc (rękopis)*) (SGPK Т.5, 283); len. *szanować* 1. ‘cenić dobrze lub źle, oszczędzać lub poniewierać, chwalić lub obmawiać’; 2. ‘poważać, cenić, czcić, ważyć sobie’; 3. ‘czcić, szanować, honorować, ugasmać, podejmować’; 4. ‘ochraniać, oszczędzać’; 5. ‘obejmować za szyję, ścisnąć, całować’ (SJP Т.6, 563); len. *poszanowanie* 1. ‘czynność po cz. poszanować’; 2. ‘uszanowanie, cześć, szacunek, poważanie, atencja’ (SJP Т.4, 776) (žr. 7 lentelę).

7 lentelė

Šėnavóti, -ója, -ójo (šėnavoti, -oja, -ojo) ir galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. gerbti, mylėti;	+/+	+/+	+/0			
2. laikyti, globoti, prižiūrėti, slaugyti;	-/+					
3. tausoti, saugoti, branginti, vertinti; gailėti;	-/+	+/+	+/0			
4. apkabinti, bučiuoti;		-/+				
5. suteikti garbę, vaišinti;		-/+				

Idomu tai, kad SJP veiksmažodis *szanować* turi ne tik pateiktas 7 lentelėje reikšmes, bet ir visiškai priešingas – ‘blogai vertinti, netausoti, apkalbinėti’. Matyt, tokiu atveju *szanować* vartojamas su ironija ir šio atspalvio reikšmės buvo įtrauktos į žodyną. Tuo tarpu *pašėnavōnē* atitikmenys slavų kalbose liudija tokias pat reikšmes (žr. lentelę 8).

Pašėnavōnė ir jo galimų atitikmenų slavų kalbose semantika

Reikšmės	lie.	len.	rusėnų	br.	ukr.	rus.
1. pagarba, gerbimas;	+/+	+/+	+/0			
2. pagarbos išreiškimas;			+/0			
3. garbė;		-/+				
4. dėmesys;		-/+				

Abu senieji lietuvių kalbos raštai, kuriuose aptikti šie skoliniai, priklauso viduriniam rašto variantui. Vertėtų atkreipti dėmesį ir į rajonus, kuriuose vartojamas *šėnavōti*, *-ōja*, *-ōjo* (*šėnavoti*, *-oja*, *-oyo*): Panevėžio, Vilkaviškio, Skuodo, Šilalės, Mažeikių, Akmenės ir dar daugelis kitų (LKŽ). Taigi, skolinys yra labai paplitęs. Daiktavardis (*pa*)*šėnavōnė* paliudytas Karklėnuose (Kelmės r.), Mažeikiuose, Pilviškiuose (Vilkaviškio r.) (LKŽ). Toks platus abiejų skolinų – ir veiksmazodžio, ir daiktavardžio – paplitimas rodytų, jog jie atėjo per raštus, šiuo atveju arba iš senosios lenkų kalbos, arba iš rusėnų kalbos, nes reikšmės, paliudytos lietuvių kalboje, aptinkamos abiejose šiose kalbose.

11. Tik K. Sirvydo „*Dictionarium trium linguarum*“ vartojamas žodis *šėbizavōti*, *-ōja*, *-ōjo* ‘skiemenuoti’ (SDIII 430), jis užrašytas ir Dusetose, Liškiavoje, Kapčiamiestyje, Kamajuose ir Panevėžyje (LKŽ). LKŽ ir P. Skardžiaus raštuose pateikiami ne skirtingi skolinio šaltiniai, o vieno žodžio variantai: LKŽ lenk. *syłabizować*, o P. Skardžiaus raštuose – *šėbizować*. Jų reikšmė yra vienoda, tokia pat kaip ir skolinio, bet *šėbizować* fonetiškai yra artimesnis skoliniui nei *syłabizować*. Slavų kalbų žodynų duomenys yra skurdūs. Lenkų kalbos žodyne aptinkamas *šėbizować* ‘składać głoŝem dźwięki w zgłoŝki, zgłoŝkować’ (SJP T.6, 535), atitinkamas veiksmazodis randamas ir ukrainiečių etimologiniame žodyne – *шлєбезувати, шлєбізувати* ‘читати по складах; повільно, одноманітно читати або розповідати; пересуджувати; говорити багато, безладно, без упину, часто про що-небудь неістотне, нецікаве; говорити запобігливо, піддєсливо’ (ЕСУМ Т.5, 297). Dėl to, kad *šėbizavoti* užfiksuotas rytinio varianto raštuose, tačiau yra paplitęs ir kitoje Lietuvos teritorijoje, kuri yra arčiau žemių, kalbančių lenkiškai, jo tikslaus šaltinio nustatyti neįmanoma.

12. Mėginimas tyrinėti senųjų lietuvių kalbos raštų skolinius iš slavų kalbų yra procesas, kuris bent jau kol kas negali būti baigtas – iki šiol leidžiami kai kurių slavų kalbų istoriniai ir tarmių žodynai. Pradėjus tyrinėti slavizmus bemaž iš karto susiduriama su skolinio šaltinio problema, nes literatūroje kar-
tais ne tik pateikiamos skirtingos kalbos, kurios tariamai paskolino slavizmą,

bet ir nurodomi dabartinių slavų kalbų atitikmenys. Skoliniai pirmą kartą paliudyti XVI–XVII a. lietuvių kalbos raštuose, tad ir jų atitikmenų būtina ieškoti senojoje lenkų ar rusėnų kalbose. Be abejo, visada lieka tikimybė, kad skolinio šaltinis, t. y. žodis, tiesiog nebuvo užfiksuotas raštuose ir dabar nėra paliudytas, tačiau remiantis kuo daugiau slavų kalbų žodynų tokių netikslumų tikimybę galima sumažinti. Kaip matyti, išnagrinėjus daug lenkų, baltarusių, ukrainiečių ir rusų leidžiamų žodynų galima papildyti ar bent jau patvirtinti duomenis apie senųjų lietuvių kalbos raštų skolinius: *bliūznyi*, *-ija*, *-ijo* pasiskolintas iš rašytinės lenkų kalbos, *būzavoti*, *-oja*, *-ojo* atkeliavo iš lenkų kalbos tarmių, *dē kavoti*, *-oja*, *-ojo*, *dēkavóti*, *-ója*, *-ójo*, *mūčyti*, *-ija*, *-ijo*, *prisiegóti*, *-ója*, *-ójo* bei *tr(i)ũ byti*, *-ija*, *-ijo* yra neabejotini skoliniai iš rusėnų kalbos, *latravóti*, *-ója*, *-ójo* ir *lātras* – polonizmai, o *gũ byti*, *-ija*, *-ijo*, *šėnavóti*, *-ója*, *-ójo*, *slebizavóti*, *-ója*, *-ójo* skolinimosi šaltinio neįmanoma nustatyti ir tvirtinti vienokią ar kitokią kilmę yra klaidinga.

Šaltiniai ir literatūra

- ChNT = Kudzinowski, Czesław, Otrębski, Jan (ed.). 1958. *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament*, t. II. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- DK = Jakšienė, Vida, Palionis, Jonas (red.). 1995. *Mikalojaus Daukšos 1595 metų katekizmas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- DP = Palionis, Jonas (red.). 2000. *Mikalojaus Daukšos 1599 metų Postilė ir jos šaltiniai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Fraenkel, Ernst. 1962. *Litauisches etymologisches wörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- Jakulis, Antanas. 1995. „Knygos Nobažnystės“ leksika (I dalis). Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
- JE = Jonas Jaknavičius „Ewangelie Polskie y Litewskie“. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=9>.
- Kardelis, Vytautas. 2003. *Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai*. Vilnius: Vilniaus Universiteto leidykla.
- KN = Pociūtė, Dainora (red.). 2004. *Knyga Nobažnystės krikščioniškos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kudzinowski, Czesław. 1964. *Biblia Litewska Chylińskiego. Nowy Testament*, t. III. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- Kudzinowski, Czesław. 1977. *Indeks-słownik do „Daukšos postilė“*. Poznań: Wydawnictwo naukowe uniwersytetu im. Adama Mickiewicza.
- LKE = Ambrazas, Vytautas, Morkūnas, Kazys (red.). 2008. *Lietuvių kalbos enciklopedija*, parengė Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- LKŽ = Lietuvių kalbos žodynas. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt>
- Otrębski, Jan. 1965. *Gramatyka języka litewskiego, t. II: Nauka o budowie wyrazów*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo naukowe.
- Palionis, Jonas. 1967. *Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a.* Vilnius: Mintis.

- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches wörterbuch*. Bern: Francke.
- Sabaliauskas, Algirdas. 1990. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas.
- SDI = Pakalka, Kazys (red.). 1997. *Senasis Konstantino Sirvydo žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- SDIII = Pakalka, Kazys (red.). 1979. *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslas.
- SG = Saliamonas Mozerka Slavočinskis „*Giesmes tikieimvy katholicam pridriancias*“. Prieiga per internetą: <http://www.lki.lt/seniejirastai/db.php?source=10>.
- SGP = Karaš, Mieczysław (red.). *Słownik gwar polskich*, t. I–III. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: Polska Akademia Nauk, 1981–1989.
- SGPK = Karłowicz, Jan (red.). *Słownik gwar polskich*, t. I–V. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1901–1911.
- SJP = Karłowicz, Jan, Kryński, Adam, Niedźwiedzki, Władysław (red.). *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII. Warszawa: 1900–1927.
- Skardžius, Pranas. 1998. *Rinkiniai raštai*, t. IV. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Smoczyński, Wojciech. 2007. *Słownik etymologiczny języka litewskiego*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- SP = Specht, Franz (Hrsg.). 1929. *Sirvydas Konstantinas, Punktai sakymų*, t. I, II. Göttingen.
- SPol = *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXXV. Wrocław – Warszawa – Kraków: 1966–2011.
- SS = Urbańczyk, Stanisław (red.). *Słownik staropolski*, t. I–XI. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź: 1953–2002.
- Urbutis, Vincas. 1992. Senosios lietuvių kalbos slavizmai, *Baltistica* 27(1), 4–41.
- Urbutis, Vincas. 1993. Senųjų slavizmų kilmės įvairovė, *Baltistica* 28(1), 91–101.
- Zinkevičius, Zigmas. 1974. S. M. Slavočinskio giesmyno (1646 m.) kalba, *Žodžių formos ir jų vartosena*, 135–170.
- Zinkevičius, Zigmas. 1988. *Lietuvių kalbos istorija. t. 3: Senųjų raštų kalba*. Vilnius: Mokslas.
- ГСБМ = *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, t. I–XXII. Мінск: 1982–2012.
- ЕСУМ = *Етимологічний словник української мови*, t. I–V. Київ: Наукова думка, 1982–2006.
- МДСУМ = Тимченко, Євген Костянтинівич (ред.). *Матеріали до словника писемної та книжної української мови*, t. I–II. Київ – Нью-Йорк: Національна академія наук України, 2002–2003.
- СДЯ = Срезневский, Измаил Иванович (ред.). *Словарь древнерусского языка*, t. I–II. Москва: Книга, 1989.
- СДЯ XI–XIV = Вялкина, Людмила Васильевна, Лукина, Галина Николаевна (ред.). *Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.)*, t. I–VIII. Москва: 1988–2008.
- СРНГ = *Словарь русских народных говоров*, t. I–XLII. Москва – Ленинград – Санкт-Петербург: 1965–2008.
- СРЯ XI–XVII = *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, t. I–XXVIII. Москва: Наука, 1975–2008.

ССМ =	Гумецка, Лукія Лук'яніўна, Керницький, І. М. (ред.). <i>Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.</i> , т. I–II. Київ: Наукова думка, 1977–1978.
ЭСБМ =	Цыхун, Геннадий Афанасевич. <i>Этимологический словарь белоруской мовы</i> , т. I–XIII. Минск: Наука і тэхніка, 1978–2010.
ЭССЯ =	<i>Этимологический словарь славянских языков</i> , т. I–XXX. Москва: Наука, 1974–2003.

Anželika Smetonienė
 Lietuvių kalbos institutas
 P. Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius, Lietuva
 anzelika.smetoniene@gmail.com

KOPSAVILKUMS

Dažu XVI–XVII gs. Lietuvas Dižkunigaitijas tekstos minėto aizgūto darbības vārdus avotu precizējums

Anželika SMETONIENĒ

16.–17. gs. Lietuvas Dižkunigaitijas lietuviešu tekstos atrasts ap 210 aizgūto darbības vārdus (šai skaitā nav iekļauti atgriezeniskie un priedēkļverbi). Rakstā aplūkoti daži no tiem. Pētot aizguvumus lietuviešu valodā, nākas saskārties ar kādu problēmu – LKŽ norādītie slāvismu avoti, kas minēti, laikam gan sekojot P. Skardžus tradīcijai, mūsdienās vairs nešķiet precīzi. Dažkārt slāvismu avotu norādes LKŽ un P. Skardžus rakstos tomēr atšķiras. Piemēram, LKŽ norādīts, ka *gūbyti* 'iznīcināt' aizgūts no baltkrievu valodas (*zybyu*), bet P. Skardžus kā avotu minējis poļu valodu (*gubić*). Taču atbilstmes atrodamas gan poļu valodas vārdnīcā (*gubić*), gan rutēņu (ukraiņu un baltkrievu) vārdnīcās (*zybuntu*; *zagozbuntu*; *wyzybuntu*; *zybiu*). Līdzīgu gadījumu ir vairāk (piem., *dėkavoti* 'pateikties'; *krosyti* 'krāsot' utt.). Pēdējā laikā ir iznākušas vairākas senāka perioda poļu, baltkrievu, ukraiņu un krievu vārdnīcas, tādēļ iespēju robežās vēlams precizēt lietuviešu valodas aizgūto darbības vārdus cilmi. To darot, jāņem vērā aizguvumu morfoloģija, to izplatība lietuviešu senajos rakstos un izloksnēs, kā arī semantiskā atbilstme starp aizguvumu un tā iespējamo avotu slāvu valodās.

SUMMARY

A Check of the Sources of Borrowed Verbs of Some 16th–17th Century Lithuanian Texts from Grand Duchy of Lithuania

Anželika SMETONIENĒ

In the 16th–17th century texts from Grand Duchy of Lithuania were found about 210 borrowed verbs (prefixed and reflexive verbs are not included in this number). In this

article only a few of these are discussed. In investigating Lithuanian borrowings one encounters a certain problem – in the LKŽ, apparently, sometimes following P. Skardžius' tradition, the sources of the quoted Slavisms now do not seem accurate, and the sources given by the LKŽ and those found in Skardžius' writings are even different. For example, in the LKŽ it says that *gūbyti* 'to destroy' came from Belorussian (*згубіць*), whereas P. Skardžius gives as the source Polish (*gubić*). At the same time correspondences are found in the Old Polish dictionary (*gubić*), and in the Ruthenian (Western Ukrainian) dictionaries (*згубити; зазоубити; вгизубити; згубиць*). Other similar cases are noted (e.g., *dėkavoti* 'to thank'; *krosyti* 'to paint, to smear with paint,' etc.). In recent times there has appeared a fair number of Old Polish, Old Belorussian, Old Ukrainian and Old Russian dictionaries, so it is worthwhile checking, if possible, the origin of borrowed Lithuanian verbs. Doing that the author looked at the morphology and spread in Old Lithuanian writings and Lithuanian dialects and possible correspondences in Slavic semantics.

HRONIKA – CHRONICLE

Baltu valodu popularizēšana Japānā

2012. gada decembrī LU Humanitāro zinātņu fakultātes Āzijas studiju nodaļas lektora p. i. Kaiširo Kanno (*Kaishiro Kanno*) savā dzimtajā vietā – Japānas galvaspilsētā Tokijā un tās apkaimē nolasīja referātu un speciālu lekciju baltu valodniecības jomā.

3. decembrī privātā augstskolā Rikjo (*Rikkyo University, Saint Paul's University*) K. Kanno nolasīja lekciju „Latviešu valoda un kultūra“. Lekcija bija pilnīgi atklāta un to varēja klausīties jebkurš interesents. Klausītāju vidū bija vairāki valodnieki, students, kas ir studējis Lietuvā, kulturoloģijas maģistre, kas pēti Latviešu dziesmu svētku vēsturi, pianiste, kas darbojas ar latviešu klaviermūziku un sniegusi solokonzertu Rīgā, mākslinieks, kas sarīkojis izstādi Rīgā u. c. interesenti. Lekcijas saturs bija diezgan plašs un populārzinātnisks, kaut gan laiks bija ierobežots; latviešu valodas un citu indoeiropiešu valodu apskats, tās kontakti ar citām apkārtnes tautu valodām (baltiem, austrumslāviem, somugriem u. c.), mūsdienu latviešu literatūra, etnomūzika un vēl dažādas saistošas tēmas. Pasākumu vadīja Ken-iči Abe (*Ken-ichi Abe*) – augstskolas asociētais profesors, čehu literatūras pētnieks.

Savukārt, 8. decembrī 2011. gadā dibinātās Japānas vēsturiskās valodniecības asociācijas 2. konferencē K. Kanno nolasīja referātu „Jaņa Endzelīna veikums baltu valodniecībā“. Šinī konferencē ar referātu piedalījās ne tikai indoeiropiešu valodu, bet arī japāņu valodas, Ziemeļamerikas kontinenta pamatiedzīvotāju valodu un citu valodu vēstures jomas pētnieki. K. Kanno savu referātu sāka ar J. Endzelīna biogrāfiju, stāstīja par viņa ieguldījumu latviešu literārās valodas izstrādē un zinātnisko veikumu baltu valodniecībā, īpaši pievēršoties t. s. Endzelīna likumam.

Kaiširo Kanno
 Āzijas studiju nodaļa
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Latvijas Universitāte
 Visvalža iela 4a, Rīga, LV-1050, Latvija
 kannokai@hotmail.com

Erster Nachtrag zur Gesamtbibliographie von Prof. Rainer Eckert¹ (Stand vom 17. 01. 2013)

Der Nachtrag ist nicht mehr thematisch und nach Jahren geordnet; sondern schließt mit den Positionszahlen an die letzte Position der „Bibliographie“ auf Seite 93; nämlich mit der Nummer 548 (und fortlaufend) an:

549. Regina Venckutė. Dvi profesoriaus Rainerio Eckerto mūzos, in: Rainer Eckert Bibliografija / Bibliographie, Vilnius 2011, 7–15
550. Regina Venckutė. Professor Rainer Eckerts Musen (Ins Deutsche übersetzt von Anastasija Kostjučenko), in: Rainer Eckert Bibliografija / Bibliographie, Vilnius 2011, 15–24
551. Grasilda Blažienė. Corollarium magistro certissimo et devotissimo a sodalibus et amicis, in: Acta Linguistica Lithuanica, LXIV–LXV, Vilnius 2011, 191–193
552. (Zusammenfassung) K balto-slavjanskim peresečenijam v duchovnoj kul'ture: obrjad voločenija kolody; oborotni i počiščenie nevesty; borec c medvedem i nekotorye drugie, in: Baltai ir slavai: dvasinių kultūrų sankirtos. Tarptautinės mokslo konferencijos akademikui Vladimirui TOPOROVUI atminti pranešimų tezės, Vilnius 2011 m. rugsėjo 14–16 d., Seimo leidykla „Valstybės žinios“, Vilnius 2011, 46–47
553. Rainer Eckert. Bibliografija. Bibliographie, Vilnius 2011, 101 S. [Fotografie von R. Eckert] (Vilniaus universitetas Baltistikos katedra. Universität Vilnius. Lehrstuhl für Baltistik)
554. Zum Gedenken an Akademiemitglied Prof. Dr. Vytautas Mažiulis, in: Baltistica XLVI (1), Vilnius 2011, 161–166
555. La commission balto-slave au sein du comité international des slavistes : son histoire, ses tâches actuelles, in : *Langues baltiques, langues slaves*. Sous la direction de Daniel Petit, Claire Le Feuvre et Henri Menantaud. Actes du symposium balto-slave d'avril 2006 organisé par Daniel Petit (École normale supérieure) et Henri Menantaud (Inalco), CNRS Éditions. 15, rue Malebranche – 75005 Paris, 2011, 5–13
556. Zur Eigenart der Phrasembestände von Regionalsprachen (Lettgallisch und Niederdeutsch), in : Latgalistiskys kongresu materiali III. (Proceedings of the Congress on Latgalistics) 3. starptautyskuo latgalistys konference, Greifsvaļde 2010 goda 21.– 22. oktobris. Rēzeknes augstskola Via Latgalica. Humanitāro zinātņu žurnāls, Rēzekne 2011, 24–31

¹ Eckert, Rainer. *Bibliografija / Bibliographie*. Red. Bonifacas Stundžia. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011.

557. Zur Phraseologie in der Bibel des Johann Bretke, in: *Acta Linguistica Lithuanica*, LXIV–LXV, Vilnius 2011, 9–30
558. Internationale Konferenz zur Balto-Slawistik in Vilnius, in: *Baltistica* XLVI (2), Vilnius 2011, 329–341
559. Internationale Toporov-Konferenz im Herbst 2011 in Vilnius, in: *Baltu filoloģija*, XX (2) Rīga 2011, 95–102
560. Neues von der internationalen Konferenz zur Balto-Slawistik in Vilnius, in: *Tolkemita. Waistsennei Mitteilungen II / 2011 Informationen für Prußen und Prußenfreunde*, 48–51
561. Verformungen von Komponenten phraseologischer Wendungen als Ergebnis ihrer Idiomatisierung, in: *Theory and Empiricism in Slavonic Diachronic Linguistics*. Edited by Ilona Janyšková & Helena Karlíková, Praha 2012, 301–306
562. Kurzer Abriss der Phraseologie der russischen Gegenwartssprache (I), in: *Słowo. Tekst. Czas XI. Frazeologia słowiańska w aspekcie onomazjologicznym, lingwokulturologicznym i frazeograficznym* pod redakcją M. Hordy, W. Mokijenki, T. Szutkowskiego i H. Waltera (Festschrift zum 70. Geburtstag von Prof. Dr. M. A. Alekseenko), Szczecin – Greifswald 2012, 357–366

RECENZIJAS – REVIEWS

Andrejs Veisbergs. *Borrowed Phraseology in Latvian (17th–21st Century)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012. 187 S.

Der lettische Sprachforscher und Professor der Universität Lettlands Dr. habil. Andrejs Veisbergs befasst sich seit zweieinhalb Jahrzehnten erfolgreich mit Problemen der Phraseologie des Lettischen, wobei seine Aufmerksamkeit neben den wichtigen theoretischen Fragen dieser jungen linguistischen Teildisziplin vor allem der historischen Schichtung des lettischen Phrasembestandes, der ererbten sowie der entlehnten Phraseologie (ganz besonders aber der auf die Bibel zurückgehenden Einheiten) galt.

Im Jahre 2012 erschien nun in englischer Sprache seine Monographie „Borrowed Phraseology in Latvian (17th – 21st century)“, die eine abgerundete Gesamtdarstellung der ins Lettische aus den anderen Sprachen stammenden Phraseologie ausführlich und tiefgründig beschreibt. Der Arbeit kam meines Erachtens seine gründliche Kenntnis der russischen Phraseologieforschung in der Nachkriegszeit ebenso zugute wie die beispielhafte Auswertung der in englischer Sprache (und in anderen Sprachen) erschienenen Forschungen der letzten anderthalb Jahrzehnte, die zu der vorliegenden niveauvollen Gesamtschau führte. Diese Verarbeitung der modernen phraseologischen Theorie ist aufs engste mit den Ergebnissen der lettischen Phraseologieforschung verknüpft, was zu einem ausgewogenen Verhältnis von modernen theoretischen Fragestellungen und konkreten Forschungsergebnissen zur Geschichte der lettischen Phraseologismen, insonderheit der entlehnten Einheiten, führte.

Man kann nicht nur der vom Autor vertretenen Meinung über die Natur der phraseologischen Einheiten als stabiler Wortkombinationen mit einer vollständigen oder partiellen figürlichen Bedeutung zustimmen. Auch die Auffassung über die Figürlichkeit (figurativeness) sind von besonderem Interesse und führen ins Zentrum der phraseologischen Theorie, die ohne die semantische Eigenart der phraseologischen Einheiten nicht denkbar ist. Die theoretischen Grundlagen sind meiner Meinung nach überzeugend und weiterführend dargestellt, was die anspruchsvolle Darstellung auf ein gutes Niveau gehoben hat.

In einem gesonderten Abschnitt behandelt der Autor die beiden Hauptgruppen von phraseologischen Einheiten, nämlich ererbte und entlehnte Phraseologismen, berücksichtigt dabei aber auch die Gruppe der unabhängig voneinander entstandenen Phrasementsprechungen (phraseologische Universalien). Ein Vorzug der Darstellung ist die glückliche Zusammenschau von Sprachkontakttheorie und Entlehnungsproblematik.

Sehr lehrreich sind die Abschnitte über die Entlehnungsprozesse und die Typen phraseologischer Entlehnungen.

Recht informativ ist die gute Übersicht über die Entlehnungen auf phraseologischem Gebiet in dem nach Jahrhunderten gegliederten Kapitel, die vom 17. bis einschließlich 20. Jahrhundert reicht, und den konkreten gesellschaftlichen Kontext gebühlich berücksichtigt. Zum Abschnitt über das 17. Jahrhundert möchte ich im Zusammenhang mit altlett. *lācis auzās* (siehe S. 75 und 78) auf meine detaillierte Darstellung im Kapitel „Das Komparativphrasem dainalett. *kā lāc(i)s auzās braucīdams, -ama*, das lett. Substantivphrasem *lācis auzās* und Entsprechendes“ in meiner Monographie „Studien zur Sprache der lettischen Volkslieder“, Frankfurt am Main et al. 2007, S. 101–111 verweisen. Über altlett. *badda-dzaeguzze* (siehe Seite 76) vgl. meine Ausführungen in dem Artikel „Hoopoe and Cuckoo in Latvian folksongs and folk belief“, in: *Tautosakos darbai*, XXXV (The Institute of Lithuanian Literature and Folklore), Vilnius 2008, 269–272. Es versteht sich, dass im 17. Jahrhundert durch die vorherrschende Übersetzung religiöser Literatur ins Lettische die phraseologischen Entlehnungen aus diesen Werken dominieren.

Im Mittelpunkt des Abschnitts über das 18. Jahrhundert stehen die Materialien aus den Wörterbüchern von Langius und Stenderis, während im ganzen 19. Jahrhundert der deutsche Einfluss als der vorherrschende angesehen werden muss und erst gegen Ende das Russische stärker in Erscheinung tritt. Seit der Mitte dieses Jahrhundert setzt eine neue Epoche mit dem Nationalen Erwachen in der Geschichte des Lettischen ein, die durch die Entstehung der eigenen lettischen schöngeistigen Literatur und Publizistik sowie die Sammlung und Edition der reichen lettischen Folklore charakterisiert wird.

Im 20. Jahrhundert kommt es in der Zeit des ersten lettischen Staates zwischen den beiden Weltkriegen und nach der Wiedererringung der Eigenstaatlichkeit im letzten Jahrzehnt zu umwälzenden Neuerungen und zu einer Konsolidierung der lettischen Staatssprache und auch zu puristischen Tendenzen auf phraseologischem Gebiet. In der dazwischen liegenden Zeit der sowjetischen Okkupation nimmt die Russifizierung z. T. bedrohliche Ausmaße an, was natürlich seinen Niederschlag in der entlehnten Phraseologie findet. Der Einfluss des Deutschen geht stark zurück, der russische Einfluss hält weiter an und es setzt die Beeinflussung durch das Englische (und einige weitere Sprachen) ein.

Den Einfluss des Finnougrischen (konkret Livischen) und des Litauischen auf die lettische Phraseologie kennzeichnet der Autor als hypothetisch oder mutmaßlich, da für sehr frühe Perioden die Prozesse nicht oder kaum eruierbar sind. Eine Reihe von Phraseologismen zeigt eindeutig livischen Einfluss, so z. B. nach Meinung des Autors lett. *kāzas dzert* ‚Hochzeit halten, feiern‘.

Ein Hauptkapitel ist den Phraseologismen, die aus verschiedenen Sprachen entlehnt wurden, gewidmet und zwar handelt es sich im einzelnen um biblische Phraseologismen, Phraseologismen griechischen, lateinischen, deutschen, russischen, französischen und englischen Ursprungs sowie um Phraseologismen aus anderen Sprachen (Spanisch, Italienisch, Portugiesisch, Dänisch, Norwegisch und Tschechisch). Am ausführlichsten beschreibt der Autor die Phraseologismen, die auf die Bibel zurückgehen (S. 91–113). Was die Typen betrifft, so liegen ausschließlich Übersetzungsentlehnungen vor. Der Autor unterscheidet 3 Gruppen von Fakten: 1) Phraseologische Einheiten, die über einen direkten phraseologischen Prototyp in der Bibel verfügen (sie sind gewöhnlich metaphorisch gebraucht), z. B. lett. *zemes sāls*, das Salz der Erde; 2) phraseologische Einheiten, die in ihrer wortwörtlichen Bedeutung in der Bibel gebraucht werden, aber die eine figurative Bedeutung und Stabilität im Laufe der Zeit erworben haben, z.B. lett. *mest (pirmo) akmeni* ‚den ersten Stein werfen‘ und 3) phraseologische Einheiten ohne direkte Prototypen in der Bibel, die als Anspielungen auf Mythen, Ereignisse und Phänomene in der Bibel aufzufassen sind und Stabilität erworben haben, z. B. *Bābeles tornis* ‚Turm zu Babel‘. Im Weiteren geht der Verfasser auf die stark ausgeprägte Variabilität in biblischen Phraseologismen ein (z. B. *Jūdasa nauda – Jūdasa alga – Jūdasa graži* ‚Judaslohn, Judasgroschen‘; auf das Nebeneinander von vollen und verkürzten Formen (Ellipse), auf die Polysemie und Lexikalisierung ein.

Was die Übernahmen aus den klassischen Sprachen (Altgriechisch, Latein) betrifft, so sind die Entlehnungswege zu beachten, die vom Autor mit dem Modell Altgriechisch – Latein – Russisch / Deutsch / Französisch – Lettisch angedeutet werden.

Einen größeren Raum auf Grund ihrer Vielfalt und Anzahl nehmen die Phraseologismen deutschen Ursprungs ein (S. 122–133), die bereits mit dem altlettischen Schrifttum einsetzen und in der Folgezeit in den verschiedensten Bereichen anzutreffen sind. Das historische Material zeigt deutlich, welche große Rolle die phraseologischen Entlehnungen spielen; denn das Deutsche hatte den bedeutendsten Einfluss auf die lettische Phraseologie, der erst Mitte des 20. Jahrhunderts merklich nachließ.

Zwei Bemerkungen zum deutschen Material: Auf S. 130 würde ich vom Standpunkt der Gegenwartssprache die Variante *die Faust in der Tasche machen* weglassen, vgl. Wolf Friedrich. *Moderne deutsche Idiomatik*, München 1976, S. 116. Für lett. *no bērna kājas* wäre die korrekte Entsprechung ‚von Kindesbeinen an‘.

Eine ebenfalls markante Beeinflussung kann für das Russische konstatiert werden, dem auch ein größerer Abschnitt der Arbeit gewidmet ist (S. 133–142). Der Autor macht auf eine Reihe von Besonderheiten

aufmerksam. So z. B. kommen Vollentlehnungen nur im Slang vor, z. B. (S. 130) – *Сколько лет, сколько зим, Ivo!* Aus der Umgangssprache bzw. dem Slang werden häufig phraseologische Einheiten übernommen, die später eine größere Verbreitung erhalten können. Man vgl. lett. *pie lampiņas* ‚до лампочки‘ (‚wurschtegal‘). Schließlich gibt es Übernahmen aus dem Lager-Jargon, z. B. lett. *nolauzt / atsēdēt sroku* ‚отсидеть срок‘ (‚im Gefängnis seine Strafe absitzen‘) und anderen Substandard-Bereichen.

Neben den Entlehnungen aus dem Französischen räumt der Autor den Übernahmen aus dem Englischen einen bedeutenden Abschnitt (S. 147–160) ein und beschreibt hier einige der neusten Tendenzen, was die phraseologischen Entlehnungen anbelangt.

Das zu besprechende Buch ist mit kurzen Schlussfolgerungen (S. 167–168), einem ausführlichen Literaturverzeichnis (S. 169–186) und einem Verzeichnis der lexikographischen Quellen (S. 185–188) ausgestattet.

Im Literaturverzeichnis verwundert mich das Fehlen der Arbeit A. Г. Вейсберг. *Заимствованная фразеология латышского языка (XVII – XX вв.)*, Riga 1990, 186 S. Ferner vermisse ich unter den phraseographischen Quellen das Buch Velta Rūķe-Draviņa. *Vārds īstā vietā. Frazēoloģismu krājums*, Verlag Daugava, Stockholm 1974, 337 S.

Zum Schluss möchte ich die schöne äußere Form der zu besprechenden Arbeit hervorheben sowie die Tatsache, dass mir nur zwei kleine Druckfehler aufgefallen sind, nämlich auf S. 132 steht zweimal dtsh. *Kuche* statt *Küche* und auf S. 54 ist lat. *Men* zu verbessern in *Mens* im lateinischen Sprichwort *Mens sana in corpore sano*.

Rainer Eckert

Prof. emer. der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald

D – 12681 Berlin, Murtzaner Ring 16

Bundesrepublik Deutschland

rainer_eckert@gmx.net

IZDOŠANAS PRINCIPI

1. Izdevuma tematika

Baltu filoloģija (BF) publicē pētnieciskus darbus visās baltu valodniecības jomās. Tiek pieņemti arī raksti par citu tematiku, kas var interesēt baltistus. Gaidīti tiek arī pārskata raksti, kas aplūko pētniecības stāvokli noteiktās baltistikas nozarēs, recenzijas, apskati.

2. Vērtēšana

Visus rakstus, kas iesniegti publicēšanai, izvērtē anonīmi, un tiem jābūt sagatavotiem tā, lai autora identitāte nav atklāta ne tekstā, ne bibliogrāfiskajās norādēs. Manuskriptu lasa vismaz divi vērtētāji, kas iesaka to pieņemt vai noraidīt, savu lēmumu pamatojot.

3. Valoda

BF publicē rakstus latviešu, lietuviešu, angļu un vācu valodā. Autoriem, kuriem raksta valoda nav dzimtā, jā rūpējas, lai viņu manuskripti valodas ziņā būtu sakārtoti jau pirms to iesniegšanas. Pētnieciskajiem rakstiem jāpievieno kopsavilkums angļu valodā (līdz 250 vārdiem), kas atspoguļo satura būtību.

4. Manuskripta forma

Autori ir aicināti iesūtīt redakcijai manuskriptu elektroniski *Word* un *Pdf* formātā, izmantojot *Palemonas* šriftu. Titullapā jānorāda raksta nosaukums, autora pilns vārds un akadēmiskā piederība. Manuskripti ir jāraksta ar divu intervālu lielu atstarpi. Pēc iespējas jāvairās no norādēm parindēs. Tabulas, diagrammas un kartes iesūtāmas atsevišķos failos, tās numurējot un nosaucot. Pielikumi pievienojami manuskripta beigās. Atsaucēm uz pielikumiem jābūt tekstā, norādot to vēlamu izvietojumu. Valodu piemēri rakstāmi kursīviem burtiem, nepieciešamais tulkojums vai skaidrojums – vienpēdīnās (starp apvērstiem komatiem).

5. Atsauces

Atsaucēs tekstā minams autora/redaktora uzvārds, izdošanas gads un vajadzīgās lappuses numurs, piemēram, (Rudzīte 1964: 15). Ja ir atsauces uz vairāk nekā vienu tā paša autora publikāciju vienā gadā, aiz gada skaitļa jāpievieno burti *a*, *b* utt. Iekavās jābūt vai nu pilnai atsaucēi, vai, ņemot vērā kontekstu, tikai gadam un lappusei. Literatūras sarakstā norādāmi tie darbi, uz kuriem autors ir atsaucies tekstā. Literatūras saraksts kārtojams alfabētā pēc autoru/redaktoru uzvārdiem, norādot pilnu bibliogrāfisko informāciju. Piemēri:

Monogrāfija vai rakstu krājums:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrasas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Sējums sērijā:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Raksti žurnālos un rakstu krājumos:

- Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfam Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

PUBLICATION POLICY

1. Subject matter

Baltu filoloģija (BF) publishes research studies in all areas of Baltic linguistics. Papers on non-Baltic subjects of interest to Balticists may also be considered. Review articles (longer analytical essays or broad surveys of research in specific areas), book reviews and informative notes are also welcome.

2. Evaluation

All articles submitted for publication are reviewed anonymously and should be presented in such a way that the author's identity is not revealed either in the body of the manuscript nor in bibliographic references. Manuscripts are read by at least two evaluators, who recommend acceptance or rejection, giving specific reasons for their decision.

3. Language

BF publishes contributions in Latvian, Lithuanian, English and German. Authors whose language of contribution is non-native are encouraged to have their manuscript reviewed for language before submission. Each manuscript should be accompanied by an English abstract (max. 250 words), summarizing the conceptual content of the article.

4. Manuscript format

Contributors are requested to send the manuscript in *Word* and *PDF* versions using *Palemonas* font. The title page must contain the title and the author's name and affiliation. Manuscript texts should be double-spaced. Footnotes should be avoided unless absolutely necessary. Tables, diagrams and charts should appear in separate files at the end of the manuscript, numbered consecutively and titled. Reference must be made in the text and approximate position indicated. Language examples in the body of the text should be italicized and when necessary followed by the gloss, which is to be enclosed between single inverted commas.

5. References

References are cited in the text by giving the name of the author/editor, year of publication, and the page reference, e.g. (Rudzīte 1964: 15). If more than one article by the same author from the same year is quoted, *a*, *b*, etc. should follow the year. The context determines whether all of the above information, or all minus the author's name, should be in parentheses. The reference section should include all works referred to in the text and these

works only. They are to be listed in alphabetical order by author/editor, with complete bibliographical details. Examples:

Monograph or edited collection:

- Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Stang, Christian S. 1966. *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*. Oslo, etc.: Universitetsforlaget.
- Bergmane, Anna, Aina Blinkena. 1986. *Latviešu rakstības attīstība. Latviešu literārās valodas vēstures pētījumi*. Rīga: Zinātne.
- Ambrasas, Vytautas (ed.). 1997. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos lankos.
- Blinkena, Aina (red.). 1997. *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis.

Volume in a series:

- Schmalstieg, William R. 2000. *The Historical Morphology of the Baltic Verb*. Washington: Institute for the Study of Man. (Journal of Indo-European Studies. Monograph No. 37)

Articles in journals and collections:

- Lagzdīņa, Sarmīte. 1998. Adverbien, Präpositionen oder Halbpräpositionen? *Linguistica Baltica* 7, 151–166.
- Rudzīte, Marta. 1997. Izloksne vietvārdos. Aina Blinkena (red.). *Savai valodai. Latvijas Zinātņu Akadēmijas Goda loceklim Rūdolfram Grabim veltīts piemiņas krājums*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 247–259.

BALTU FILOLOĢIJA
XXI (2) 2012
Baltu valodniecības žurnāls
Redaktors Pēteris Vanags

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālr. 67034535

Iespiests SIA «Latgales druka»